

SECVENȚE DIN TRANSILVANIA SECOLULUI AL XVIII-LEA
SNAPSHOTS OF 18TH CENTURY TRANSYLVANIA

Iulia MESEA

**SECVENȚE DIN TRANSILVANIA
SECOLULUI AL XVIII-LEA**

**SNAPSHOTS OF
18TH CENTURY TRANSYLVANIA**

Expoziție organizată la Muzeul Național Brukenthal, în
perioada 22 martie – 11 iunie 2017

Eveniment din Agenda culturală
Bicentenar Brukenthal 2017

Exhibition organized at the Brukenthal National Museum,
March 22nd - June 11th, 2017

Event part of the Agenda dedicated to
Brukenthal Bicentennial 2017

Sibiu / Hermannstadt 2017



Muzeul Național Brukenthal/ Brukenthal National Museum
Manager/Director General Prof. univ. dr. Sabin Adrian Luca

Editor: Prof. univ. dr. Sabin Adrian Luca

Curator expoziție și autor catalog/ Curator and author of the catalogue: Dr. Iulia Mesea

Conservare/ Conservation: Cristina Mișu, Ion Vârțaru (grafică /graphics), Răzvan Malanca, Simona Georgescu (istorie / history), Daniela Moroșan, (pictură /painting)

Restaurare/Restoration: Iulia Pascu (grafică /graphics), Radu Schuller (carte / books), Ilie Mitrea, Celestina Romocian, Cristina Fău, Ioan Muntean, Andrei Popa (pictură / painting), Ioan Brai (metal), Mihai Iancovescu (sculptură / sculpture), Vasile Godici, Victor Turcu (lemn / wood)

Mulțumim colaboratorilor / We would like to thank for cooperation to: dr. Raluca Frâncu (istorie / history), dr. Radu Teuceanu, Alexandru Munteanu (bibliotecă / library), Ion Vasile (IT), dr. Adrian Luca (artă / art), dr. Alexandru Chituță (marketing), dr. Ioan Ovidiu Abrudan (Facultatea de Teologie / Faculty of Theology), Ana Mirea (Muzeul de Artă Cluj /Art Museum Cluj)

Traducere/Translation by: Iulia Mesea, Alice Hațegan

Traducere documente/ Translation from German by: Dr. Gudrun-Liane Ittu

Fotograf/ Photos: Alexandru Olănescu

Instalare expoziție/Installation of the exhibition: Ion Vârțaru, Cristina Mișu

Suport tehnic/Technical support: Dana Crețu, Dumitru Cheran, Dorel Popa, Eugen Frunză, Nicolae Cernica, Dan Dobrotă, Sorin Denghel
Layout: Chris Balthes

Mulțumiri Muzeului de Artă Cluj-Napoca, Bisericii din Groapă, Sibiu și Bibliotecii Județene Mureș-Biblioteca Teleki, pentru acordarea dreptului de reproducere a ilustrațiilor / We would like to thank to The Art Museum Cluj, The Church in the Pit and Teleki Library Tg. Mureș for the copyright of: fig. 9, 11, respectiv 7, 8, 9 și respectiv 22.

ISBN 978-606-8815-22-0

CUPRINS // CONTENT

**Secvențe din Transilvania secolului al XVIII-lea / Fundalul
unei personalități de excepție: Samuel von Brukenthal**
Snapshots of 18th Century Transylvania. The Background of
an Outstanding Personality: Baron Samuel von Brukenthal

7

CATALOG / Catalogue

31

I. Pictură / Painting

31

II. Grafică / Graphics

45

III. Carte / Books

73

IV. Însemne masonice / Freemason symbols

89

V. Piese de cositor și cupru / Tin and copper vessels

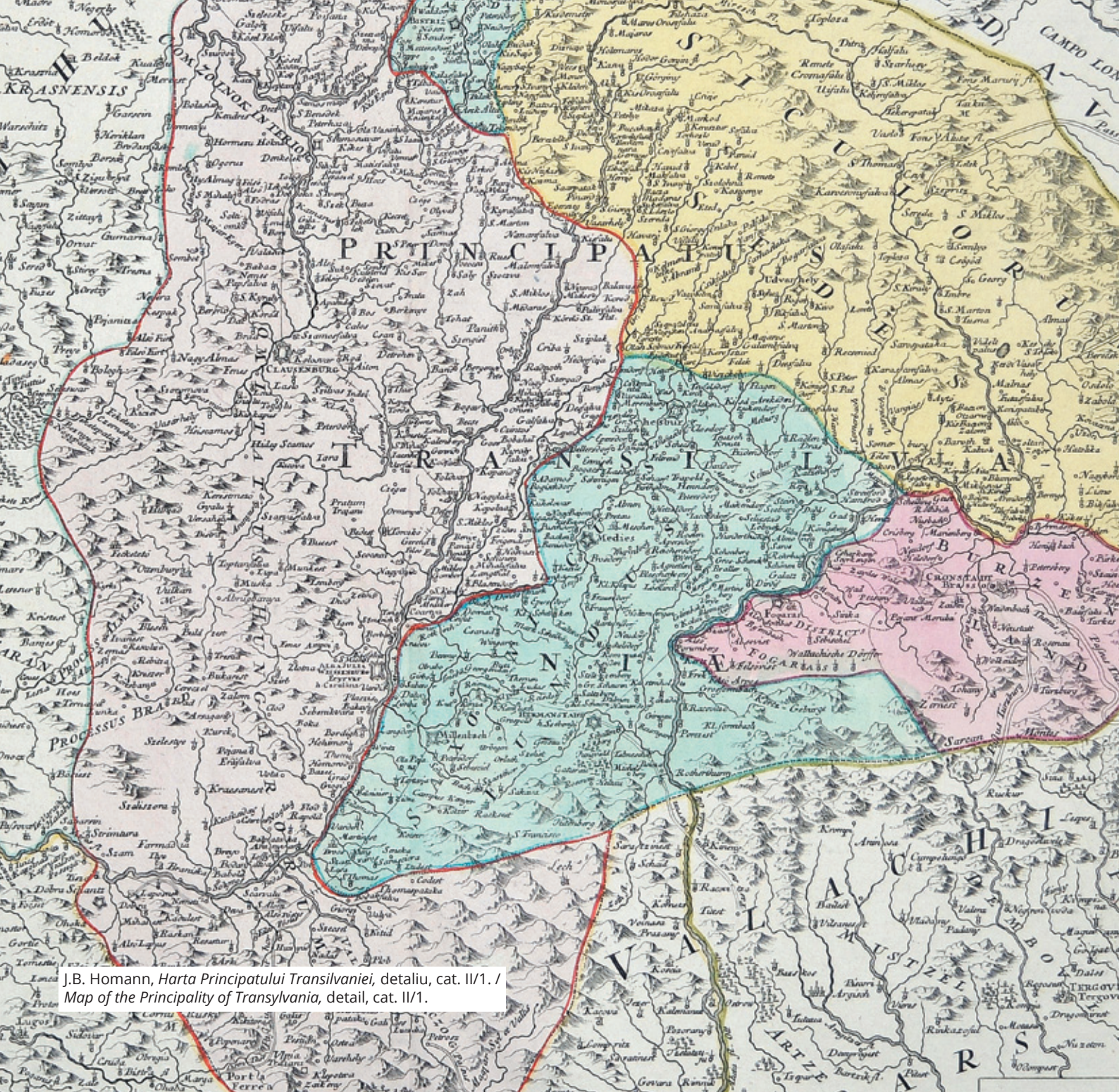
91

Bibliografie / Bibliography

93

Abrevieri / Abbreviations

96



J.B. Homann, *Harta Principatului Transilvaniei*, detaliu, cat. II/1. / *Map of the Principality of Transylvania*, detail, cat. II/1.

SECVENȚE DIN TRANSILVANIA SECOLULUI AL XVIII-LEA

Fundalul unei personalități de excepție:
Samuel von Brukenthal

E zi de târg, la Sibiu, 1789 (Fig. 1). Au venit negustori, comercianți, și cumpărători de departe să vândă, să cumpere, să se informeze. E o populație diversă, gălăgioasă și agitată așa, cum ne induce Franz Neuhauser (1763–1836), autorul acestei compoziții desfășurate pe orizontală pentru a sugera numărul mare de participanți, diversitatea lor, vânzoleala și amploarea evenimentului la care iau parte locuitori ai Transilvaniei aparținând unui adevărat mozaic de naționalități și confesiuni, străini veniți să-și comercializeze mărfurile sau curioși (acuarelă/hârtie, 55 x 85 cm, 70 x 100 cm, MNB, inv. XI/935).

Douăzeci de ani ai târziu, artistul revine asupra temei (Fig. 2). Compoziția pentru târgul transilvănean elimină

SNAPSHOTS OF 18TH CENTURY TRANSILVANIA

The background of an outstanding personality:
Baron Samuel von Brukenthal

Market day in Sibiu in 1789 (Fig. 1). Merchants, traders and buyers come from afar to buy, to sell, to learn. It's a noisy, diverse and agitated omnium gatherum that the author, Franz Neuhauser (1763-1836) unfolds in a horizontal composition to suggest the amplitude of the event and the variety of partakers, inhabitants of Transylvania, a veritable mosaic of nationalities, and religious denominations, foreigners come to do business and idlers (watercolour/paper, 55 x 85 cm, MNB inv. no. XI/935).

Twenty years later he resumes the theme (Fig. 2). In the composition for the Transylvanian market, he abandons the elements of architecture and focuses on the genre scene, taking great delight in depicting it minutely (Franz Neuhauser /



1. Franz Neuhauser, *Târg la Sibiu / Market in Sibiu*, MNB



2. Franz Neuhauser, *Târg anual în Transilvania / Annual Market in Transylvania*, MNB

cadrul arhitectonic, concentrându-se pe scena de gen, pe care o descrie cu savoare și minuție, plasând-o „în Transilvania” (Fr. Neuhauser /desenator, Joseph Lanzedelli (1772–1831) /litograf, litografie colorată, 3 planșe distincte, inv. MNB IX/327–328; IX/893). Sunt aici țărani care și-au expus mărfurile: unul vinde butoaie, altul lubenite, o țărăncă vinde farfurii, un iconar și-a etalat marfa pe o prăjină; țărani români în haine de sărbătoare; preotul luteran cu pelerina neagră, plisată, preotul ortodox cu barbă mare albă și sutana strânsă peste brâu și, tot bărbos, preotul greco-catolic; un husar ungar, un ofițer austriac, o țărăncă româncă cu cizme roșii, un boier român de peste munți, un negustor turc cu șal roșu și calotă de aceeași culoare, orășeni, nobili cu peruci pudrate etc., cumpără și vând, schimbă păreri și informații căci târgurile, prilejul întâlnirii reprezentanților celor mai diverse ocupații, organizate periodic (săptămânal, lunar, anual sau cu prilejul unor sărbători) continuau să funcționeze în secolul al XVIII-lea și la începutul celui următor (Schaser 2000, 155–172; Istoria Transilvaniei, 81–94). O zi de târg la Sibiu, Mediaș, Sighișoara, Bistrița, Năsăud, Cluj, Satu Mare aducea laolaltă reprezentanți ai tuturor claselor și straturilor sociale din Transilvania, precum și negustori străini. Țăranii ofereau mărfuri obținute din valorificarea produselor gospodăriilor lor. Bogatele resurse de materii prime erau prelucrate de meșteșugarii de pe domeniile de stat, orășenești sau nobiliare, în contextul în care, economia meșteșugărească era dominată și în secolul al XVIII-lea de organizarea în bresle care frâneau inițiativele de modernizare ale Curții imperiale (Schaser 2000, 152–160). Se găseau pe piață și produse ale celor 150 de manufacturi înființate



2a. Detaliu / Detail

drawer, Joseph Lanzedelli (1772–1831) /lithographer, coloured lithograph, 3 distinct sketches, MNB inv. no. IX/327–328, IX/893). We see here peasants who display their goods and sell barrels or watermelons, a woman selling plates, a painter who hungs his icons on a pole; Romanian peasants in their Sunday best; the Lutheran minister wearing his black, pleated robe, the Greek-Orthodox priest with a long, white beard and a soutane strained at the waist, the bearded Catholic priest; a Hungarian hussar, an Austrian officer, a Romanian peasant woman wearing red boots, a Wallachian boyar come from across the mountains, a Turkish merchant with red shawl and a red fez, townspeople, aristocrats with powdered wigs etc., buying and selling, exchanging information, opinions and

în acea perioadă. Obiectele de sticlă de la glăjăriile de pe domeniile statului, de la Braşov, Râşnov, Abrud, Satu Mare, vase de cositor de la Braşov, Orlat şi Sebeş, butelcuţe de lemn aduse de la Reghin, produse de piele cu diferite întrebuiţări, piese de îmbrăcăminte, teci, curele, genţi realizate la Gherla sau la Sadu, şi în localităţile din Mărginimea Sibiului, ţesături colorate ce furau ochii cumpărătorilor, fie că erau de lână din zona Făgăraşului sau mătăsuri aduse din Orient, pături pentru cai şi găitane realizate la Braşov sau produse ale ţaranilor secui specializaţi în torsul şi ţesutul cânepii (Istoria Transilvaniei, 81–85).

Nu foarte departe de această aglomeraţie, viaţa se desfăşura în ritmul rezolvării problemelor ţării, al lecturilor din scriitorii reprezentanţi ai ideilor iluministe sau al delectării în ambianţa operelor de artă. Sunt locuitorii caselor mari sau ai palatelor din zonele centrale ale oraşelor, ridicate după modelul celor central-europene. (Fig. 3) Ajuns în Transilvania în noua sa calitate de comandant general al trupelor pentru Transilvania, prinţul Friedrich Wilhelm von Hohenlohe-Kirchenberg va fi fost impresionant de această diversitate etnică, confesională, lingvistică şi culturală ce caracteriza societatea transilvăneană (Kudrna, Digby, H60). Locuinţa sa din Sibiu era în Piaţa Mare, în casa care va rămâne peste secole cu numele de „casa generalilor”, ale cărei ferestre îi ofereau o privelişte amplă asupra vieţii sibiienilor în spaţiul public, şi de unde zărea şi intrarea în palatul fostului guvernator. Noua slujbă şi proaspăt primitul ordin militar „Maria Tereza”, l-au făcut să îşi dorească un portret, pe care l-a comandat lui Johann Martin Stock, cel mai cunoscut pictor transilvănean al perioadei (Cat. nr. I/1). Artistul era umblat prin Europa, un obişnuit al aristocraţiei ai cărei membri îi adresau numeroase comenzi. Făcuse şcoală la Viena cu pictorul curţii imperiale, Martin Meytens, lucrase ani buni la Pressburg (Bratislava de azi) şi îl cunoştea pe guvernatorul Transilvaniei, baronul von Brukenthal, care îi admira priceperea şi l-a angajat să îi îngrijească colecţia de tablouri.

Dintr-o notiţă olografă, aflăm că în biblioteca Palatului Brukenthal, doctorul oculist Ioan Molnar-Piuariu (1749–

ideas, for market days (organized weekly, monthly, annually, or occasioned by religious holidays) always provided people of various occupations with the opportunity to come together, and they continued to be organized even in the first half of the 19th century (Istoria Transilvaniei, 81–94; Schaser 2000, 155–172). A market day in Sibiu, Mediaş, Sighişoara, Bistriţa, Năsăud, Cluj, Satu Mare brought together representatives of all Transylvanian classes and categories as well as foreign merchants. This noisy gathering sold a variety of produce – meat, wine, fruit, honey and wax, cottage industry goods etc. The raw materials were turned to good account by handicraftsmen in an economy which, in the 18th century, was still dominated by guilds which hindered the economic reforms initiated by the Imperial Court (Schaser 2000, 152–160). Goods produced in the 150 manufactures established at the time, glassware from Braşov, Râşnov, Abrud, Satu Mare, tinware from Braşov, Orlat and Sebeş, demijohns and other wooden containers brought from Reghin, leather goods, articles of clothing, sheaths, belts, bags made in Gherla or Sadu and in villages in Mărginimea Sibiului, colourful fabrics woven in the Făgăraş area or silk brought from the Orient, blankets for horses and passementerie made by haberdashers in Braşov, or various goods made by Sickler peasants specialized in spinning and weaving fibers of hemp (Istoria Transilvaniei, 81–85).

Not far from this crowd, life went on in the rhythm determined by the need to deal with the problems of the country, by the reading of books written by representatives of the Enlightenment, or by the moments of delight spent in the ambience of works of art. These are the dwellers of the mansions and the palaces erected in the centre of the city, inspired by the architecture of central European cities. (Fig. 3)

Arriving in Transylvania in his capacity of commander general of the army for Transylvania, Prince Friedrich Wilhelm von Hohenlohe-Kirchenberg would have been impressed by this ethnic, religious, linguistic and cultural diversity which characterized its society (Kudrna, Digby, H60). The windows of his house in Sibiu were in Piaţa Mare, a house which will be known as the “house of the generals” for centuries to come, opened to an ample view of the every day life of the people of the city and also to the main entrance to the palace of the



3. Carl Koller, *Piața Mare din Sibiu*, cca. 1860 / *The Big Square in Sibiu*, MNB

1815), una dintre cele mai interesante personalități ale vieții culturale și științifice românești din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, studia lexiconul lui Teodor Corbea (1670–1725), aflat în manuscris în colecția Baronului. Îi era necesar pentru *Dicționarul româno-german* pe care îl va publica la Viena în 1788 (Cat. nr. III/41). Nu era prima dată când se afla în acest spațiu privilegiat al culturii și artei, și i-a fost recunoscător Baronului, dându-i un exemplar de lux, îmbrăcat în mătase roz, cu filele aurite, al lucrării sale, *Economia stupilor*, editată în 1785 (Cat. nr. III/14) (Spek 1946, 4–7).

Prin Sibiu ar fi putut păși tot atunci și Michael von Heidendorf, care povestea în scrierile autobiografice programul unei zile obișnuite: „În calitatea mea de consilier la tabla regală de apel am locuit la „curtea medieșenilor”. Până la ora opt dimineața eram ocupat cu toaleta personală și cu rugăciunea. În primele trei zile ale săptămânii lucram la referatele mele de la opt la unu acasă, în liniște. Nu scriam nimic singur: întotdeauna am

former governor. His new position, as well as the military order “Maria Theresia” recently bestowed upon him, made him want a portrait for which he resorted to Johann Martin Stock, the most popular Transylvanian painter of the time (Cat. nr. I/1). The artist had travelled through Europe, and he was a favourite with the local aristocracy who often commissioned him. He had been schooled in Vienna by Martin Meytens, painter of the Imperial Court, had worked in Pressburg (Bratislava) and knew Baron von Brukenthal, the governor of Transylvania, who hired him to curate his collection of paintings.

From a holographic document we learn that the famous eye doctor Ioan Molnar-Piuariu (1749–1815), one of the most interesting personalities of the Romanian cultural and scientific life of the 18th century, was studying Teodor Corbea’s Lexicon, whose manuscript was kept in the Baron’s library. It was an important study for his new work *Romanian-German Dictionary* which he would publish in Vienna in 1788 (Cat. nr. III/41). That was not first time when Piuariu spent time in that temple of art and culture, and he expressed his gratitude by offering the

avut alături un cancelist căruia îi dictam. Ultimele trei zile ale săptămânii le petreceam de la opt la unu la tabla regală de apel, dar deseori suplineam vreun consilier gubernial la guvern (...); de la ora unu luam masa acasă, la hanul Mediașului, unde am ocupat singur sau împreună cu soția și fiii, dacă erau cu mine și nu plecați departe, etajul superior. Deseori, luam însă masa cu notabilitățile, dar de foarte multe ori acasă, împreună cu prieteni buni (...). De la orele trei la cinci, dacă nu aveam musafiri, citeam în liniște cele mai bune scrieri care erau publicate pe atunci. Spiritul meu era astfel hrănit și își simțea existența. După orele cinci mă duceam [...] în grădina Baronului Brukenthal din fața Porții Cisnădiei, unde întotdeauna se aduna o societate mare. [...] Frecventam și casina militară și Societatea de lectură a învățaților sibieni, al cărei membru eram. Adesea mă duceam seara la teatrul lui Seipp și în societățile mari.” (Heidendorf 1883, 172-173; Ittu 2010, 197)

Într-o zi de vară a anului 1787, Anna Maria von Huttern, soția primarului Sibiului, părăsea capitala Transilvaniei călătorind spre Cluj, după cum aflăm din inscripția din stânga tabloului în care este portretizată. A coborât din trăsură, undeva la ieșirea din oraș, să se odihnească și să admire peisajul. Poartă o rochie elegantă, de inspirație vieneză, din catifea albastră garnisită cu dantele. Este tânără și emancipată, se bucură de ceea ce-i oferă acest moment, ținând în mână o carte din care îi place să citească. Artistul care îi face portretul este tot J.M. Stock, care îi surprinde cu subtilitate zâmbetul reținut și lumina din privirea ușor melancolică, preferând să nu insiste asupra atitudinii puțin distante și superioare, și mai degrabă apelând la câteva detalii prin intermediul cărora sugerează „la joy de vivre”, concept atât de drag omului secolului al XVIII-lea (ulei/cupru, 42,2 x 34 cm, MNB, inv. 1140). (Fig. 4) Cartea pe care o ține în mână era poate un dar primit de la soțul ei, volum adus dintr-o călătorie în capitală sau putea fi cumpărată de la una dintre librăriile orașului, carte străină sau tipărită într-unul dintre orașele provinciei, căci ne aflăm în plină „revoluție a cititului”, când omul descoperă plăcerea lecturii, bogăția de trăiri în relația cu cuvântul tipărit, iar cartea devine un bun al unor



4. Johann Martin Stock, *Anna Maria von Huttern*, MNB

Baron a luxury copy in pink silk covers of *The Economy of Hives*, edited in 1785 (Cat. nr. III/14) (Spek 1946, 4–7).

Michael von Heidendorf might have also been walking through the Big Square of Sibiu one of those days. His autobiography is an important document for 18th century daily program of a councillor from Transylvania: “In my capacity of Court Councilor I resided on the first floor of the Mediaș Inn, where I had rented all the rooms. Until eight in the morning, I busied myself with personal hygiene and with prayers. In the first days of the week, from eight in the

categorii sociale tot mai largi și mai diversificate. La Sibiu existau în acel moment două tipografii, o librărie și trei biblioteci publice ce adăposteau peste 20.000 de volume (Popa 2010, 39–40).

Pe lângă tânăra doamnă poate trece în fugă poștalionul care poartă corespondența spre orașele transilvănene și europene. Merge zilnic, căci Sibiul este capitala țării și se mândrește cu aspectul și instituțiile moderne. Principala poștă călare pleacă și sosește zilnic spre și dinspre Viena, trecând prin Timișoara, iar poșta internă spre Cluj, Brașov, Bistrița, Sighișoara, Făgăraș etc., precum și spre Bucovina și Galiția, pleacă și sosește din/ la Sibiu în fiecare marți și joi, în vreme ce diligența sosește de la (și pleacă spre) Viena o dată pe lună.

Chiar zilele acelea, Martin Hochmeister primise din partea municipalității Turnul gros, pentru a amenaja aici un teatru. Anna Maria von Huttern va fi avut prilejul chiar de anul următor (1788) să se delecteze, într-una dintre cele 43 de loji ale celor două etaje, la reprezentațiile săptămânale care erau, de cele mai multe ori, comedii (Hermannstadt im Jahre 1790, 127; Schaser 2000, 190). Directorul teatrului, Chr. Ludwig Seipp va proba exigență în alegerea repertoriului, propunându-și ca această nouă instituție a orașului să devină „o școală a virtuții și a bunelor maniere” (Cat. nr. I/4) (Hermannstadt im Jahre 1790, 135).

Cu doi ani înainte, J.M. Stock îi făcuse portretul lui Samuel Teleki, una dintre cele mai luminoase personalități ale vieții culturale transilvănene (Fig. 5) (Mesea 1999–2000, 393–394). În vreme ce portretul în gravură semnat de Samuel Tzetter este impersonal, de tip efigie (Cat. nr. II/16), Stock realizează o compoziție care ne conduce în cabinetul unui rasat intelectual al epocii Aufklärung-ului, într-o abordare tipologică și compozițională specifică portretelor de savanți. Emblematicul portret conține, în planul secund, un al doilea portret al unei personalități pereche din Transilvania celei de a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea: pe cel al baronului Samuel von Brukenthal, redat într-un medalion. Reprezentarea după modelul *portretului în portret* (Mesea 2000, 395) este o

morning to one in the afternoon, I worked at home. I never wrote anything myself, I had a secretary to whom I dictated everything. The last three days of the week I spent in Court, but quite often I would replace a government councilor [...] at one o'clock I had lunch at the Inn, either alone, or with my wife and sons – when they were not travelling. Sometimes I would dine with notabilities, but more often at home in the company of good friends [...]. At five o'clock in the afternoon, I usually went to the Baron's Garden, to enjoy the society [...] I also went to the Military Casino or to the Reading Society of the Intellectuals of Sibiu, where I was a member. I often spent the evenings at the Seipp Theatre or in society.” (Ittu 2010, 197)

From the inscription on the the left of the portrait which depicts her, we learn that in the year 1787, on a bright summer day, Anna Maria von Huttern, wife of the mayor of Sibiu, left the capital of Transylvania to go to Cluj. Somewhere outside the city she got off her carriage to rest and to admire the landscape. Dressed in an elegant blue velvet attire decorated with lace and holding a book she likes to read from, she looks young and emancipated and she seems to enjoy the moment thoroughly. The artist who paints her portrait is the same J.M. Stock, who subtly catches her discreet smile and the light in her somewhat melancholly glance and dwells on her aloof manner resorting to a few details which give a hint of “la joie de vivre”, a concept so dear to people in the 18th century (oil/ copper, 42.2 x 34 cm, MNB inv. no. 1140). (Fig. 4) The book could be a present from her husband, probably brought from one of his voyages to the capital, or bought in one of the booksops of the city, a foreign book or one printed in one of the cities of the province. At the time, there were two printing presses, one bookshop and three public libraries, with more than 20,000 books in Sibiu (Popa 2010, 39–40).

A mail coach carrying the letters addressed to Transylvanian and European cities would speed past the young woman. It runs on a daily basis, for Sibiu is the capital city of the country and boasts its aspect and its modern institutions. The most important letters arrive and leave daily on horseback to and from Vienna via Timisoara while the correspondence destined to Cluj, Brașov, Bistrița, Sighișoara, Făgăraș etc., as well as to Bucovina and Galiția, comes and goes on Thursdays

aluzie la aspirațiile lor, care depășeau problemele de apartenență națională, ideologică sau religioasă, cu un scop mult mai larg decât propria satisfacție intelectuală și bibliofilă, și anume, educarea societății transilvănene în spiritul iluminismului european (Neumann 1991, 156). Pe biroul lui Samuel Teleki se află și harta comitatului Trei Scaune / Háromszék care conține nume de orașe cu o activitate francmasonică și bustul împăratului Iosif II care tocmai îi acordase postul de vice-cancelar al Transilvaniei. Era un detaliu important în acest secol al afirmării Francmasoneriei și al marilor sale înfăptuiri, precum și în marcarea complexelor rețele care îi conectau pe cei doi oameni de cultură a căror activitate se desfășura sub semnul ideii iluministe a dreptului fiecăruia la fericire, într-o lume nouă, bazată pe rațiune, cunoaștere și artă. Era și simbolul unei înțelegeri care depășea deosebirile de etnie și confesiune, bazate pe toleranță politică și religioasă, angajament obștesc, susținere reciprocă între membri. (Buzási 1984, 225–226)

Tabloul nu este singurul care oferă „imagini” asupra vremurilor trecute. Cartea tipărită poate fi la fel de grăitoare ca o imagine, mărturisind despre cele mai complexe preocupări, idei, aspirații ale celor implicați în realizarea sa. Reveniți în țară după anii de studiu din marile orașe europene, Samuil Micu și Gheorghe Șincai publicau la Viena, în aceiași ani (1780), *Elementa lingve daco romane sive valachicae* (1780) (Cat. nr. III/36), prima gramatică tipărită a limbii române, contribuție esențială la așezarea bazelor lingvisticii românești, componentă a programului cultural și de emancipare a românilor din Transilvania, iar Ion Budai-Deleanu (1760–1820) obținea titlul de doctor în filozofie la Facultatea din Viena și culegea material pentru întocmirea unui lexicon în 10 volume.

Sunt doar câteva secvențe din viața locuitorilor Transilvaniei veacului al XVIII-lea, în care imaginea societății are încă un aspect atât de tradițional, dar care își revendica dreptul la modernizare, în care politicieni, oameni de cultură, intelectuali de forță reușesc să marcheze pași importanți pentru integrarea culturală



5. Johann Martin Stock, *Samuel Teleki și Samuel von Brukenthal* / *Samuel Teleki and Samuel von Brukenthal* GNM



5a. Detaliu / Detail

and on Saturdays, while the coach to/from Vienna once a month. It was the time when Martin Hochmeister was given permission to turn the Thick Tower into a theatre. Anna Maria von Huttern would, already in the following year (1788), have had the opportunity to spend delectable moments in one of the 43 boxes disposed on two floors watching actors performing mostly in comedies (Sibiul în anul 1790, 127; Schaser 2000, 190). Chr. Ludwig Seipp, director of the theatre, was determined that this institution become “a school of virtues and good manners” (Sibiul în anul 1790, 135), so he would prove exigency in choosing the repertoire (Cat. no. I/4).

Two years before, J.M. Stock had painted the portrait of Samuel Teleki, prominent figure of the Transylvanian cultural life (Mesea 1999–2000, 393–394) (Fig. 5). While the engraved portrait of Samuel Tzetter is impersonal, an effigy (Cat. no. II/16), Stock’s composition takes us into the study of a refined intellectual of the Aufklärung. A medallion placed in the background of this emblematic portrait, represents Samuel von Brukenthal, another remarkable personality of the 18th century. The painter’s idea to place the two Transylvanian personalities in the same portrait (Mesea 1999–2000, 395), shows that their aspirations, which transcend issues such

a acestei provincii în *harta culturii luministe* a Europei centrale.

Este „țara” pe care a condus-o timp de zece ani guvernatorul Samuel von Brukenthal, fondatorul unui lăcaș de cultură constituit sub semnul Iluminismului, cel mai vechi muzeu din

Cu o frumusețe naturală intrată în legendă, Transilvania, „pământul de dincolo de păduri” a avut o istorie învolburată, în cadrul căreia, secolul al XVIII-lea a adus momente de creștere și dezvoltare, înfruntări, dar și insule de clarificări, limpeziri, înnoiri/modernizări și progres. Din perspectivă culturală, secolul al XVIII-lea este pentru Transilvania secolul conectării la pulsul occidental, un secol al barocului, pre-iluminismului și iluminismului.

Transilvania se individualiza în cadrul imperiului prin suprafață și diversitatea prezentă la nivel etnic, lingvistic, cultural, confesional. Într-o firească prelungire a realităților politice, sociale și culturale ale secolului al XVII-lea, în fascinantul secol al Luminilor, Transilvania continuă să fie un spațiu al alăturărilor, dar și al confluențelor culturale și confesionale. Reconnectarea la suflul european se petrece mai rapid în rândurile sașilor, maghiarilor și secuilor, pentru ca apoi românii să devină receptivi la modelele dezvoltate în spațiul european, în special cel german, dar și la influențele dinspre Roma (Neumann 2013, 40–45).

La sfârșitul secolului al XVII-lea, este înglobată Imperiului Habsburgic. Documentul care a stabilit statutul provinciei marcând transferul pașnic al puterii politice către Curtea Imperială cu menținerea statutului constituțional al Principatului, a fost Diploma Leopoldină (16 octombrie 1690). Aceasta urmărea implementarea unei structuri politico-administrative moderne, acceptând, în același timp, menținerea vechilor legi și tradiții. Pacea de la Karlovitz (1699), Pacea de la Satu Mare (1711), Pacea de la Passarowitz (1718) au fixat reperele politice, teritoriale și administrative pentru Transilvania secolului al XVIII-lea (Gorun 2013, 19–26). Reglementând statutul principatului în cadrul Imperiului, din punct de vedere juridic și precizând „legile”, principiile după

as nationality, ideology or religion (Neumann 1991, 156), aim to educate Transylvanian society in the spirit of the Enlightenment, not just to satisfy them as intellectuals and bibliophiles. On Samuel Teleki's desk there is a map of the Trei Scaune / Háromszék county with names of cities where the Freemasonry organised numerous activities, and a bust of Emperor Josef II who had just made him vice-chancellor of Transylvania. These are important details for it is a century of great achievements for this organization. They are also marks of the complex network which connected the two men of culture, whose activity unfolds under the sign of the Enlightenment and of its generous idea that, in a new world based on reason, knowledge and art, all people had the right to be happy. It is also a symbol of an understanding which reached far beyond ethnic and religious differences and was based on political and religious tolerance, common welfare and mutual support (Buzási 1984, 225–226).

A painting is not the only source of information about the past. The printed book can be just as eloquent in revealing the most complex concerns, ideas and aspirations of those involved in its publishing. Back in Transylvania after years of studying in important European cities, Samuil Micu and Gheorghe Șincai published in Vienna, in 1780, *Elementa lingve daco romane sive valachicae* (Cat. nr. III/36), the first printed Romanian Grammar, fundamental contribution to the development of Romanian linguistic, important component of the cultural programme which aimed at the emancipation of the Romanian population of Transylvania, while Ion Budai-Deleanu (1760–1820) obtained his doctorate at the University of Vienna and was gathering material for a ten volume lexicon.

These are but a few sketches of life in Transylvania in the 18th century. Society appears still strongly attached to tradition while politicians and the intelligentsia manage to take firm steps in the direction of modernization and secure a place on *the map of the culture of the Enlightenment*.

This is the “country” Baron Samuel von Brukenthal governed for ten years. Under the sign of the Enlightenment he founded a centre for culture, the oldest museum in Romania

care acesta era guvernat, Diploma emisă de împăratul Leopold I, la 4 decembrie 1691, a avut rolul unei constituții pentru Transilvania timp de un veac și jumătate (Istoria Transilvaniei, 16–18; Sachelarie, Stoicescu 1988; Schaser 2000, 32).

Populația țării număra la începutul secolului aproximativ 860.000 de locuitori (a căror proporție era apreciată astfel: 47% maghiari (și secui), 34% români, 19% sași) și s-a dublat până la sfârșitul secolului schimbându-și și proporția, în favoarea românilor care depășesc 50% din totalul locuitorilor. Alături de aceste etnii, mai existau greci, armeni, bulgari, evrei, țigani etc. (Schaser 2000, 21–28) Varietatea etnică se regăsește, chiar mai accentuată, la nivel confesional. Majoritatea maghiarilor și secuilor, indiferent de clasă, precum și o parte a micii nobilimi românești din Țara Hațegului, aparțineau religiei calvine, o parte a secuilor erau catolici, sașii erau, în cea mai mare parte, luterani, iar românii erau ortodocși și greco-catolici.

Înțelegând complexitatea țării transilvane, în a doua jumătate a secolului, cei doi suverani reformiști, Maria Tereza, și mai ales Iosif al II-lea, au încercat, prin măsurile lor, să stabilească un cadru legal mai echilibrat și o atmosferă mai puțin tensionată între locuitori, întru formarea unei „națiuni transilvănene”. Politica religioasă a Curții vieneze urmărea reinstaurarea catolicismului în detrimentul bisericilor reformate și al celei ortodoxe. Impactul contrareformei fusese destul de puternic, deși nu pe cât s-ar fi așteptat imperialii, cu influențe pe multiple paliere ale societății. Catolicismul și-a reafirmat forța și a recâștigat enoriași (Cernovodeanu 2002, 200–301). Efectele cele mai spectaculoase le-a cunoscut în rândul românilor care au văzut în unirea Bisericii ortodoxe cu cea a Romei, șansa ameliorării poziției economice, sociale și politice a clerului și ridicării nivelului general de instrucție. Mișcările anticatolice, printre care cele ale lui Visarion (1744) și Sofronie (1759–1761) au reafirmat ortodoxia unei părți importante a românilor, mai cu seamă în sudul Transilvaniei (Hitchins 1987, 63–87; Stanciu 2013, 114–121).

În contextul în care religia era folosită de Curtea imperială ca un „instrumentum regni”, mișcarea iluministă

which, this year, celebrates two hundred years since it opened for the public.

Endowed with a natural beauty which made its fame and became legend, Transylvania, “the land beyond the woods” had a troubled history, which, in the 18th century, brought moments of progress and growth, of conflict, but also of clarification, renewal and progress. Seen from a cultural perspective, the 18th century, the century of the Baroque, of the pre-Enlightenment and of the Enlightenment, marked the moment when Transylvania logged on to the pulse of the Western world.

Transylvania was an ethnic, linguistic, cultural and religious mosaic which set it apart from all the other provinces of the empire. In the fascinating century of the Enlightenment, it is a place where, in the natural order of things, the social, political and cultural realities of the 17th century affiliate with new cultural and religious approaches. The Saxons, the Hungarians and the Szecklers were quick to connect to the European trends, followed by the Romanians who became receptive to German models of development, but also to influences coming from Rome (Neumann 2013, 40–45).

At the end of the 17th century, Transylvania became a province of the Habsburg Empire. The document which marked the peaceful transfer of power to the Imperial Court in Vienna and which established the status of the Principality within the empire, was the Diploma Leopoldinum (October 16th 1690). The Diploma confirmed a political and administrative structure while maintaining the old laws and traditions. The peace treaties of Karlovitz (1699), Satu Mare (1711, and Pasarovitz (1718) determined the political, territorial and administrative marks of 18th century Transylvania (Istoria Transilvaniei, 15–26). Since it set the legal status of the Principality and the laws by which it was to be governed, Emperor Leopold’s Diploma was, for a hundred and fifty years, a veritable constitution (Istoria Transilvaniei, 16–18; Sachelarie, Stoicescu 1988; Schaser 2000, 32).

There were approximately 860,000 people living in Transylvania at the beginning of the century divided as follows: 47% Hungarians (and Szecklers) 34% Romanians and 19% Saxons. Before the end of the century the population doubled

a pătruns în Transilvania în simbioză cu reformismul austriac prin biserica greco-catolică, influențând educația și, firesc, domeniul ecleziastic. Actul Unirii (prin Sinodul de la Alba Iulia din 7 octombrie 1698) a determinat debutul occidentalizării culturii românești și a reprezentat un puternic impuls în lupta de emancipare națională. Centrul spiritual s-a mutat la Roma, iar intelectualitatea românească tot mai bine reprezentată, orientându-se spre cultura latină, se pregătea la universități din Roma, Lvov și Viena, unde intră în contact cu noile mișcări ideologice (Teodor 2000). Sediul bisericii unite a fost stabilit la Blaj, orașul care va deveni pentru două secole adevărat centru de spiritualitate românească. În descendența ideilor lui Inochentie Micu (1700–1768), intelectualii blăjeni acordau o atenție specială cultivării limbii române și istoriei, educației, contribuind la cristalizarea unui program cultural care se manifesta în paralel cu cel oficial, conținând numeroase elemente de originalitate. La Blaj se înființează primul gimnaziu român și primul seminar teologic. Cartea religioasă utilizată în bisericile și școlile greco-catolice menită să susțină discursul identitar al bisericii unite provine în cea mai mare parte de la tipografia din Blaj, înființată de Inochentie Micu în 1746, cu rol major în dezvoltarea culturală și a conștiinței naționale a românilor transilvăneni. (Istoria Transilvaniei, 99; Mircea 2013, 185–188). Programul cultural și didactic a fost susținut de intelectuali ca Gheorghe Șincai, Ioan Molnar Piuariu, Dimitrie Eustatievici, Radu Tempea, Petru Maior ș.a. (Mârza 2013, 54–74; Stanciu 2010, 48 sqq.)

Punctul culminant al absolutismului luminat l-a constituit reformele lui Iosif II, cu impact asupra tuturor domeniilor vieții politice, sociale și culturale. Pentru cunoașterea directă a complexelor realități transilvane de la cele economice, la cele sociale, confesionale și interetnice, Iosif II a vizitat Transilvania de trei ori (1773, 1783, 1786), lăsând în amintirea locuitorilor acea imagine a „bunului împărat” (Iltu 2010, 191–201). Cea mai amplă a fost prima dintre călătoriile, pe care Iosif II a parcurs-o ignorând protocolul, refuzând condiții de călătorie luxoase, mergând cu trăsura sau pe cal, primindu-i direct pe petiționari, învățând chiar cuvinte în limba română

and the Romanian came to represent over 50%. There were other ethnic groups: Greeks, Armenians, Bulgarians, Jews, Gypsies, etc. (Istoria Transilvaniei, 49–58; Schaser, 21–28) There is a correspondence between ethnic diversity and the religious denominations. Most Hungarians and Szecklers as well as a small number of Romanians from Tara Hațegului were Calvinists, some Szecklers were Catholics, most Saxons were Lutherans while most Romanians belonged to either the Greek Orthodox Church or to the Greco-Catholic Church.

Understanding the complexity of Transylvania, in the second half of the century, the two emperors, Maria Terezia and Josef II initiated a series of reforms in the attempt to balance the legislation, to ease the tension between the various ethnic and religious groups and to create a “Transylvanian nation”.

The religious policy of the Imperial Court was aimed at restoring the Catholic Church to its former position, to the detriment of the Reformed Protestant Church as well as to that of the Greek Orthodox Church. The impact of the Counter-Reformation had been strong, but not as strong as the authorities had anticipated (Cernovodeanu, Edroiu 2002, 200–301), and had influenced several strata of society. The most spectacular effects were among the Romanian population who sought to obtain equal rights with those of the other Transylvanian nations, to have access to a better social and economic position, to elevate the general level of instruction. The anti-Catholic movements, the most notable led by Visarion (1744) and Sofronie (1759–1761) reasserted Orthodoxy, especially in the south of Transylvania (Hitchins 1987, 63–87).

Religion was used by the Imperial Court as an “instrumentum regni” and, in this context, the Enlightenment reached Transylvania in symbiosis with Austrian reformism through the Greek-Catholic Church thereby influencing education and, naturally, ecclesiastic matters. The Act of Union formalized by the Holy Sinod (Alba Iulia, October 7th 1689), triggered the beginning of westernization and spurred the fight for national emancipation. Rome became the spiritual centre and the Romanian intelligentsia, better represented and oriented towards Latin culture, was educated in Rome, Lvov and Vienna and came in contact with the new ideologies (Teodor 2000). The Bishop’s Residence was moved to Blaj and,

(Bozac, Pavel 2007; Ittu 201). Așezarea nedreaptă a relațiilor dintre etnii, situația grea a țăranilor români și conflictele confesionale sunt înțelese de împăratul care a încercat să îndrepte lucrurile prin reformele care au urmat, printre care Edictul de concivilitate din 1781, abolirea iobăgiei prin patenta din august 1785 ș.a. Edictul de toleranță al lui Iosif II a declanșat un proces cu repercusiuni profunde și la nivelul religiei ne-recepte, cea ortodoxă, discriminată timp de secole. Ultimul deceniu al secolului a marcat o etapă de mare forță a iluminismului transilvănean, manifestat prin mișcarea Supplex-ului, pentru ca prima parte a secolului următor să însemne maxima sa expansiune în societatea românească.

Transformările social-politice se reflectă pregnant asupra vieții cultural-artistice, mai cu seamă în a doua jumătate a secolului, în creșterea numărului știutorilor de carte și cititorilor, al studenților transilvăneni la universități europene, al gânditorilor și oamenilor de știință, receptori și promotori ai ideilor europene în spațiul întra-carpatic. S-au format gânditori care au asimilat idei europene, adaptându-le realităților locale și deschizând, prin lucrări teoretice, drumul dezvoltării unor științe noi, dintre ale căror nume menționăm pe: episcopul Inochentie Micu (1692–1768), episcopul Petru Pavel Aaron (1709, Bistra/ Turda–9 martie 1764, Baia Mare) (Fig. 6), teologul brașovean Marcus Fronius, Martin Felmer (Cat. nr. III/7), Jozsef Benkó (Cat. nr. III/15), teologul Johann Filtsch, Johann Seivert (Cat. nr. III/23–25), Dimitrie Eustatievici, Radu Tempea II, Michael Cserei etc. Au loc adevărate salturi în evoluția unor genuri literare, se dezvoltă viața muzicală, apare instituția teatrului (Cat. nr. III/3–4) (Istoria Transilvaniei, 130–178; Mesea 2006, 4–15).

Scriserile epocii, numărul mare al volumelor păstrate, existența tipografiilor și bibliotecilor, chiar și anumite reprezentări ale unor personaje cu cărți în mână (Georg Rheter, Anna Maria von Huttern) sau în interioare cu biblioteci (Andreas Enyeter, Martin Gottlieb Seulen von Seuler, Samuel Teleki, Andreas von Reisenfels (Cat. nr. I/10) etc. (Popica 2013, 67, 88, 90, 91), probează interesul pentru cunoaștere, pentru împlinire spirituală, în primul rând, dar și pentru relaxare prin intermediul lecturii, în

for the next two centuries, the town became a true centre of Romanian spirituality. Continuing the ideas of Inochentie Micu (1700–1768), the intellectuals of Blaj payed special attention to the cultivation of the Romanian language contributing to the crystallization of a cultural programme, which worked in parallel with the official one, but had many elements of originality. The first secondary school and the first ecclesiastical seminary were founded in Blaj. Most of the books used in the Greek-Catholic schools and churches came from the printing press founded by Inochentie Micu in Blaj, in 1746 (Istoria Transilvaniei, 99). The cultural program was supported by intellectuals such as Gheorghe Șincai, Ioan Molnar Piuariu, Dimitrie Eustatievici, Radu Tempea, Petru Maior ș.a. (Mârza 2013, 54–74; Stanciu 2010, 48 sqq)

The reforms of Josef II were the pinnacle of Enlightened Absolutism and impacted upon all aspects of social, political and economic life. In order to understand the complexity of the Transylvanian realities, Josef II visited the province three times (1773, 1783, 1786) leaving the inhabitants with the memory of the “good emperor” (Ittu 2010, 191–201). The injustice of a society in which there was a lot of tension between ethnic groups, the trying situation of the Romanian peasants, the interreligious conflicts were all understood by the Emperor, who tried to change things. He instituted far reaching reforms: the Patent of Tolerance, 1781 (which triggered a process with profound repercussions for the non-received religions as well as for the Orthodox Church, which had suffered centuries of discrimination), and the abolition (1781) of serfdom and feudal dues (1785). In the last decade of the century, the Supplex movement was the expression of a flourishing Transylvanian Enlightenment, while the first decade of the following century saw it reach its peak.

Social and political changes impacted upon the cultural and artistic life, especially in the second half of the century: the number of people able to read – and of those who actually did – the number of Transylvanian students educated in European universities, the number of intellectuals and scientists who assimilated and promoted new ideas grew constantly. Thinkers like Bishop Inochentie Micu (1692–1768), Bishop Petru Pavel Aaron (1709–1764) (Fig. 6), theologian Marcus Fronius, Martin Felmer (Cat. no. 7), Jozsef Benkó (Cat.

Transilvania epocii Luminilor. Varietatea și actualitatea cărții care circula, dovedește informarea mediilor intelectuale asupra celor mai noi tendințe europene în multiple domenii (Istoria Transilvaniei, 129–150, 173–174, 181–182). Conform catalogului editat în 1782 de librăria Gromen-Barth-Gänselmayr, deschisă în Piața Mică din Sibiu în 1780, cumpărătorii beneficiau de o largă ofertă de carte de teologie, filosofie, literatură, științele naturii, partituri muzicale, manuale școlare, publicații periodice din Viena, Erlangen, Hamburg, Frankfurt, Brno (Schaser 2000, 188).

Pentru Transilvania, secolul al XVIII-lea este și epoca colecțiilor și a colecționarilor. Triada Brukenthal – Teleki – Báththyányi (1741–1798) reprezintă corolarul operei de culturalizare realizată de aristocrați intelectuali, oferind-ne una dintre căile de cunoaștere a peisajului cultural al Transilvaniei secolului al XVIII-lea, în care cartea este unul dintre principalele instrumente de propagare a ideilor moderne, iar educația și cultura sunt considerate căi de împlinire umană, spirituală. Îi conectează ideile care le-au animat operele culturale, pasiunea pentru cunoaștere, pentru artă și pentru împărtășirea acestor valori. Toți trei și-au dedicat timp, energie și resurse financiare semnificative în realizarea fondurilor de carte, văzută ca adevărată „unealtă” în formarea omului modern. Transilvăneanul asistă acum nu doar la existența unor spectaculoase colecții de carte realizate pentru delectarea și informarea proprietarilor lor, ci și de interesul de a pune aceste tezaururi de idei și metamorfozare spirituală la îndemâna celor curioși, ambițioși, însetați de cunoaștere (Istoria Transilvaniei, 164–165; Mesea 2000; Sabău 2002, 314–318; Schuller 1967).

Celor trei mecena li se alătură ca importanță a faptelor culturale legate de importanța cărții, de formarea unor fonduri de carte puse la dispoziția celor mulți, reprezentanții „Școlii Ardelene” Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Ion Budai-Deleanu, personalități marcante ale epocii pentru care stabilirea unor relații sănătoase între oameni într-o societate modernă trebuia să înceapă printr-o revoluție intelectuală (Ghișe, Teodor 1972, 7–14).

Numărul important de biblioteci private din



6. Anonim, *Episcopul Petru Pavel Aron / Bishop Petru Pavel Aron*, MNB

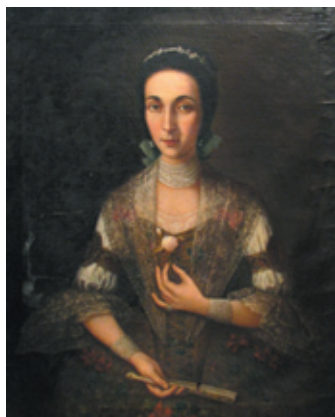
no. 15), theologian Johann Filtsch, Johann Seivert (Cat. no. 23–25), Dimitrie Eustatievici, Radu Tempea II, Michael Cserei etc., adapted the new ideas to the local realities and, with their works, paved the way for the evolution of new sciences. Literary genre, the musical life and the theatre also flourished (Mesea 2006, 4–15; Istoria Transilvaniei, 130–178).

The writings of the epoch, the number and variety of books, the libraries, the printing establishments, representations of characters holding books (Georg Rhetter, Anna Maria von Huttern) (Popica 2013, 67–88), sitting or standing in libraries (Andreas Enyeter by J. Olhan, Martin Gottlieb Seulen von Seuler (Evangelical Church Brașov), Samuel Teleki, Andreas von Reisenfels (Cat. no. 10) etc., profess the interest in

7. Franz Neuhauser (?),
Stana Hagi Petru Luca,
cat. 11 / Kat. 11, BG



8. Franz Neuhauser (?),
Păuna Hagi Constantin Pop,
cat. 13 / Kat. 13, BG



9. Franz Neuhauser (?), *Hagi Constantin Pop*, cat. 12 / Kat. 12, BG

Transilvania vorbește despre interesul răspândit pentru carte al epocii (Teodor 1957, 263–266). Samuel Köleseri, considerat cel mai important bibliofil transilvănean din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, deținea peste 3.500 de cărți și era foarte bine informat despre aparițiile și circulația cărții, datorită legăturilor strânse cu editori și librari din întreaga Europă, de la Constantinopol la Londra, și de la Petersburg. Deosebit de valoroase prin număr și importanța cărților erau și bibliotecile lui Petru Bod și cea a lui Iosif Benkő (Istoria Transilvaniei, 164–165). Biblioteca pe care o deținea Samuil Micu nu este documentată, în schimb este cunoscută contribuția sa esențială la organizarea bibliotecii Seminarului din Blaj,

knowledge, in spiritual fulfillment, but also in the relaxation and enjoyment through the reading of books in Transylvania in the age of the Enlightenment. According to the catalogue edited in 1782 by the Gromen-Barth-Gänselmayr library, opened in Sibiu in Piața Mică in 1780, the buyers had access to books on theology, philosophy, literature, nature studies, music, school books, magazines published in Vienna, Erlangen, Hamburg, Frankfurt and Brno (Schaser 2000, 188).

The 18th century was the age of collections and collectors. The Transylvanian triad Brukenthal – Teleki – Bishop Bátthyányi (1741–1798) (Sabău 2005, 314) aristocrats and intellectuals, also carried out a work of teaching by providing one of the means of knowing and understanding the 18th



10. Anonim, *Vedută a Clujului*, sec. al XVIII-lea / *View of Klausenburg*, 18. Jh., MNB

pe care o sistematizează și înregistrează în catalogul din 1777. Biblioteca episcopului Anton Sigismund de Stoica de Szala (1699–1790) număra 359 de cărți pe care le-a donat Seminarului din Alba Iulia, iar episcopul Grigore Maior (1715–1785) își donează biblioteca școlii din Blaj.

Relația dintre viața privată și practica lecturii capătă aspectul unui fapt cotidian care încă ține de clasa socială, dar care se răspândește cu repeziciune în straturi largi și diverse ale societății. Epoca lecturilor cu public, în societăți selecte se transformă tot mai mult în lectură solitară ca sursă a studiului personal și schimburilor intelectuale sau a lecturii de plăcere (Arries, Duby 1995, 67).

Reconectarea la fenomenul artistic european, a generat realizări semnificative în toate domeniile: arhitectură, sculptură, pictură, arte decorative religioase și laice.

Ridicarea unor construcții impunătoare, reprezentative – garnizoane militare, biserici, școli, palate, clădiri dedicate instituțiilor statului –, precum și casele de locuit marcate stilistic de influențe baroc, apoi neoclasiche, conferă orașelor transilvănene în secolul al XVIII-lea un

century Transylvanian cultural landscape, the book, an instrument whereby modern ideas are propagated and education and culture lead to human and spiritual fulfillment. The ideas which animated their acts of culture, the passion for knowledge and for art, the sharing of these values were what they had in common. The people witness not only the effort that the collectors put into compiling those collections for their own enjoyment and education, but also their enthusiasm for sharing these treasures with all those who were curious, interested, ambitious and had a thirst for knowledge (Istoria Transilvaniei, 164–165; Mesea 2000, 394–399; Sabău 2005, 314–318; Schuller 1967).

The three Maecenas are joined in their efforts to promote books and culture by Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Ion Budai-Deleanu, outstanding representatives of “Școala Ardeleană”, who believed that only an intellectual revolution could lead to a modern society in which people can establish healthy relations (Ghișe, Teodor 1972, 7–14).

The number of private libraries in Transylvania avows the growing interest in books (Teodor 1957, 263–266). Samuel

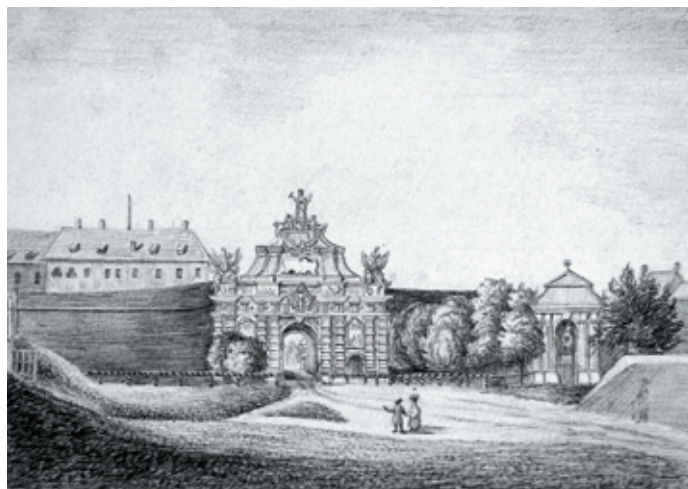


11. Anonim, *Vedere generală a Clujului, 1759 / General View of Klausenburg, 1759, MAC*

plus de frumusețe, de prestanță, și aspectul pe care îl regăsim și acum, în mare măsură, în zonele sugestiv intitulate: „orașul vechi”. Construite în spiritul stilului de inspirație austriacă ele urmează programul de integrare în imperiu promovat de Casa de Habsburg.

Preluat târziu, în variante diluate, implementate pe modele tradiționale (indiferent despre ce artă este vorba), formele barocului au dăinuit în arta din Transilvania până târziu, spre sfârșitul secolului, când încep să se îmbine cu cele ale clasicismului, prelungindu-se în forme sincretice și spre începutul secolului următor. Cel mai timpuriu exemplu de arhitectură laică barocă este Cetățuia din Cluj (Fig. 10, 11), construită între 1716–1735, pentru a găzdui garnizoana militară, iar cel mai amplu ansamblu arhitectonic militar este cel de la Alba Iulia. (Fig. 12) (Istoria Transilvaniei, 192). Stabilirea sediului gubernial la Sibiu a generat ridicarea de edificii militare moderne.

La Cluj s-a ridicat și prima construcție importantă de după Reformă destinată cultului, adevărat model al arhitecturii baroce, Biserica iezuiților, construită între



12. Theodor Glatz, *Poarta a treia a cetății Alba Iulia / Third Gate of Alba Iulia Fortress, MNB*



13. Aranyossy György, *Biserica piaristă din Cluj / Piarist Church in Cluj*, MAC



14. Ludwig Rohbock, *Biserica catolică / Catholic Church, Tg. Mureș*, MNB



15. Anonim, *Sighișoara, sec. XVIII / Sighișoara, 18. Jh.*, MNB

anii 1718–1724 (Fig. 13) (Sabău 2005, 107–136). Structura acesteia a constituit model pentru edificiile iezuite în primul rând, dar și pentru bisericile parohiale din Transilvania veacului XVIII, printre care: bisericile catolice din Sibiu, Baia Mare, Târgu Mureș (Fig. 14, Cat. nr. 43), Dumbrăveni (Sabău 2005, 152–160).

Arhitectura baroc a pătruns în ambianța românească tot prin intermediul bisericii (Zintz 2002, 203–210).

Köleseri (1663–1732), one of the most important bibliophiles of the first half of the 18th century, owned more than 3500 books and knew everything there was to know about books, editors and booksellers in Europe, from Constantinople to London and to Saint Petersburg. Other valuable collections of books belonged to Petru Bod and Iosif Benkő (Istoria Transilvaniei, 164–165). Samuil Micu's personal library has not been documented, but his contribution to the organisation of the library of the Ecclesiastical Seminary of Blaj – which he systematizes and registers in 1777, was well known. Bishop Anton Sigismund de Stoica de Szala (1699–1790) owned 359 books which he donated to the Ecclesiastical Seminary of Alba Iulia, while Bishop Grigore Maior (1715–1785) donated his library to the Blaj school.

The reading of books soon became an important part of everyday life for an ever growing number of people. Public reading in select societies was replaced by solitary reading; people acquired knowledge, shared ideas and enjoyed being lost in thought, especially about pleasant things (Arries, Duby 1995, 118).

Part of the Habsburg Empire, Transylvania was connected to the artistic trends in Europe which generated significant achievements in fields such as architecture, sculpture, painting, decorative arts – religious and secular. Imposing,

Catedrala greco-catolică Sfânta Treime din Blaj, reprezentativă pentru programul oficial, a fost construită pe baza proiectelor arhitectului vienez Johann Martinelli (1738–1765) (Porumb 1992, 355–357).

Capitala imperială oferea cu generozitate exemple ale arhitecturii civile, dar provincia intracarpatică cunoaște doar câteva construcții de acest tip, ce e drept impunătoare pentru acest spațiu. Între ele se disting palatul episcopal din Oradea construit pe baza planurilor faimosului arhitect Franz Anton Hildebrandt (între 1772–1776) (Chifor 1992, 167–170), palatul guvernatorului Brukenthal, construit între 1778–1784 (presupus arhitect Anton Erhard Martinelli) (Feyer 2008, 10), palatul Banffy din Cluj, proiectat și construit de Johann Eberhard (între 1774–1785), palatul familiei Teleki din Cluj, al arhitectului local Joseph Leder (între 1790–1795) ș.a. (Istoria Transilvaniei, 199). Câteva dintre familiile bogate au înălțat pe moșiile de la țară admirabile locuințe, mici palate ce preiau elemente ale barocului, cunoscând, în același timp adaptări, forme și decoruri originale, plasate în fermecătoare medii naturale, înconjurate de grădini (Castelul Haller din Coplean, castelul Bánffy de la Bonțida, castelul Teleki din Gornești, castelul Wesselényi din Jibou, castelul Brukenthal din Avrig (Fig. 16, 17).

După distrugerile pe care le generase Reforma la mijlocul secolului al XVI-lea, sculptura a cunoscut un reviriment conectat fiind arhitecturii baroce, căreia îi susține fastul. Ca și în cazul picturii, noile forme s-au grefat pe modelele tradiționale locale, iar elementele barocului european au fost implementate prin intermediul artiștilor străini, invitați să realizeze opere importante (Sabău 2002, 28 sqq).

Pictura se alătură sculpturii în ornamentarea interioarelor noilor construcții, reprezentată în primul rând prin artiști străini care lucrau pentru comanditari locali, dar și prin artiști locali pregătiți în ambianța picturii central-europene. Manifestat inițial în arta religioasă, interesul pentru pictură pătrunde și în spațiul laic, adaptând influențe ale Barocului central european, pe schemele formale și compoziționale ale Renașterii târzii. Fenomenul se manifestă în prima jumătate a secolului sub forma comenzilor la faimoși artiști europeni, invitați să decoreze

representative buildings – garrisons, churches, schools, palaces, government buildings – as well as ordinary houses all built under the sign of the Baroque add to the beauty and to the prestige of Transylvanian cities; it is the aspect we still find in what is called “the old city”. Built in the spirit of Austrian Baroque, they follow the programme of integration promoted by the House of Habsburg. Assimilated rather late, and in a softer variant, grafted on the traditional models (regardless of the form of art we may refer to), the versions of the Baroque lasted in Transylvanian art until the end of the century, when they start to combine with elements of Classicism continuing, in syncretic forms well into the next century.

The earliest example of Baroque secular architecture is the Cluj Citadel, built between 1716 and 1735 to serve as a permanent military installation (Fig. 10, 11), while the most ample military building was the one erected in Alba Iulia. (Fig. 12) (Istoria Transilvaniei, 192). After Sibiu became the seat of the Gubernium, modern military buildings were erected. Cluj is also the city where, between 1718 and 1724, the Jesuite Church was the first important religious building to be erected after the Reformation (Fig. 13) (Sabău 2005, 107–136). It was not only a model of Baroque architecture, but its structure served as model not only for other Jesuite churches, but also for parish churches in 18th century Transylvania: the catholic churches from Sibiu, Baia Mare, Dumbrăveni, Târgu Mureș (Fig. 14) (Sabău 2005, 152–160).

The Church brought the Baroque style into the Romanian ambience, either following the traditional model of wooden constructions, on the structure of the hall church, especially in the north of the province, or moving to stone or brick buildings; in the south of the province, there was a strong influence of the Brâncovenesc style (Zintz 2002, 203–210). The Holy Trinity Greek-Catholic Cathedral from Blaj, representative for the official purposes, was built following the plans of the Viennese architect Johann Martinelli between 1738 and 1765. Because of the opposition of the authorities they were often erected outside the city walls (the Greek-Catholic Church (1783) and the Greek-Orthodox Church (1787) in Sibiu and in Cluj (1796 and 1800). (Porumb 1992, 355–357).

The capital of the Empire is generous in offering examples of secular architecture, but in Transylvania there are but few



16. Franz Neuhauser, *Castelul și parcul din Albești / Castle and Park in Albești*, MNB

such buildings, truly spectacular and impressive. Among them: the Episcopal Palace in Oradea (Chifor 2004, 167–170), Baron Brukenthal's Palace (1778–1784) (Feyer 2008, 10), the Banffy Palace in Cluj, the Teleki Palace (Istoria Transilvaniei, 199). Some rich families build small palaces in the countryside, with elements of the Baroque and also with original shapes, adaptations and decorations, placed in magnificent natural environments and surrounded by gardens, such as Haller Castle in Coplean (1725), the Bánffy Castle in Bonțida, the Teleki Castle in Gornești (1772–1778), the Wesselényi Castle in Jibou, the Brukenthal Castle in Avrig, built by Generalul Adolf von Buccov, but made famous by Baron Brukenthal (Fig. 16, 17).



17. Franz Neuhauser, *Castelul Teleki / Teleki Castle*, MNB



18. Joseph Neuhauser, *Societate la Curtea lui Iosif II / The Court of Joseph II*, MNB



19. Joseph Neuhauser, *Societate la Curtea lui Iosif II / The Court of Joseph II*, MNB



20. Nicolaus Müller, *Femeie cu porumbel / Woman with Dove*, MNB

interioarele catedralelor și bisericilor catolice – principalul comanditar – din orașele provinciei (Sabău 2002, 37 sqq). Aristocrația se simte confortabil la ideea de a se portretiza prin penelul artiștilor străini. Samuel Teleki își comandă portretul la Paris, iar Samuel von Brukenthal apelează la cunoscuții portrețiști vienezi Joseph Hickel (1736–1807) și Georg Weikert (1745–1799) (Fig. 21, 22) (Mesea 2007, 72–77; Mureșan 2002, 343–349), în vreme ce membrii familiei

Following the destruction caused by the Reformation in the 16th century, sculpture underwent a process of renewal when it was employed to complete the splendor of the Baroque architecture. Just like painting, sculpture was grafted on traditional models; the elements of European Baroque were implemented by foreign artists invited here to create (Johann König, Anton Schluchbauer, Johann Nachtigall). (Sabău 2003, 28 sqq.).

Banffy își immortalizează chipul prin pensula faimosului Martin Meytens (1695–1770), pictorul oficial al curții vieneze, episcopul de Oradea recurge la serviciile unui elev al acestuia, J.M. Militz (Sabău 2002, 350), iar Johann Traugott von Seulen solicită un portret faimosului Jacob van Schuppen (1670–1751) (Mureșan 1987, 195–201).

Painting comes alongside sculpture to adorn the interiors of the new constructions. In the first half of the century, mostly foreign artists and only a few decades later, also local artists schooled in the ambience of Central European schools of painting, were commissioned. Manifested initially in religious art, the interest for painting was later present in



21. Portretul lui Samuel Teleki / *Portrait of Samuel Teleki*, BJM



22. Georg Weikert, *Samuel von Brukenthal*, 1792, MNB

Obiceiul de a comanda lucrări artiștilor străini aduce în Transilvania opere valoroase, dar constituie o piedică în calea formării și dezvoltării fenomenului artistic local. În scurt timp, însă, odată cu accentuarea legăturilor culturale cu Europa, interesul pentru artă, pentru pictură pătrunde și în rândul patricienilor. Comenzile lor au susținut activitatea unor pictori autohtoni, contribuind la sporirea producției artistice locale, căci vizitele spre orașele europene erau destul de rare și costisitoare, la fel ca și prețul unui tablou realizat de un artist faimos. Prezența unor trăsături diluate ale curentului baroc în pictura de șevalet, nu trebuie să ducă la concluzia că ecoul Barocului a fost vag și neimportant în pictura transilvană, fiindcă în arta religioasă el și-a făcut din plin simțită prezența, până și în icoana ortodoxă (Porumb 1981, 91).

Pregătirea profesională prin parcurgerea studiilor de specialitate la Academia de Artă din Viena, redeschisă în anul 1726 (Koller 1993, 96), plasează pictura transilvăneană în sfera de influență a școlii austriece. J. M. Stock (Popescu 2000), Fr. Neuhauser cel Tânăr (la Sibiu), Joseph Neuhauser (la Cluj) (Cat. 18, 19), Johann Ölhan și Joseph Mohr (la Brașov), Anselm Wagner, F. A. Bergmann (activi la Sibiu, Brașov, Cluj) sunt cei mai importanți reprezentanți ai artei locale din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și primii ani ai celui următor. Lucrările lor dovedesc pregătirea academică, prezența spiritului european, dar și capacitatea lor de a se adapta și de a răspunde comenzii locale. Genul preferat, pentru multă vreme singurul de interes pentru comanditarii locali, portretul (Mesea 2011, 62), era cel mai sensibil la factorul social, reacție a unor clase sociale care încep să fie tot mai conștiente de rolul pe care îl joacă în societate. Compozițiile religioase, natura statică, scena de gen, cu rol în marcarea unei atmosfere selecte și decorul unor locuințe somptuoase își găsesc însă rareori consumatori pe piața locală (Biró 1942, 184, apud Bielz 1956, 325–327; Kazinczy 1880, 85; Mesea 2011, 60–61; Sabău 2005, 400). La începutul secolului următor genurile se vor diversifica, elemente ale barocului vor continua să apară, împletite cu cele neo-clasice.

Orașul Sibiu reprezintă un excelent punct de referință și exemplu pentru Transilvania habsburgică, în speță a

the laic space as well. This trend appears in the first half of the century, when famous European artists were commissioned to decorate cathedrals and Catholic churches in the cities of the province (Sabău 2005, 37 sqq). The idea of having their portraits painted by foreign artists appealed to the aristocracy. Samuel Teleki commissioned his portrait in Paris, while Brukenthal opted for the renowned Viennese artists Joseph Hickel (1736–1807) and Georg Weikert (1745–1799) (Fig. 22) (Mesea 2007, 72–77; Mureșan 2002, 343–349). Martin Meytens (1695–1770) painted the portraits of the Banffy family, the Bishop of Oradea turned to J.M. Miltz (Sabău 2005, 350), one of Meyten's pupils and J.T. von Seulen from Brașov chose the famous Jacob van Schuppen (1670–1751) (Mureșan 1987, 195–201). This is how valuable works of art were brought to Transylvania, but this also slowed down the evolution of the local artistic phenomena. However, the situation soon changed when the connections with Europe became stronger and the patriciate began to show the same interest in art as the aristocracy. Their commissions stimulated the activity of local artists and increased the number of works of art, since visits to European cities were expensive, as was the price of a painting created by a famous artist.

The artists of the time were schooled at the Academy of Arts in Vienna (Koller 1993, 96), which explains the influence of the Austrian school of painting in Transylvania. J.M. Stock (Popescu 2000), F. Neuhauser the Younger (in Sibiu), Joseph Neuhauser (in Cluj) (Fig. 18, 19), Johann Ölhan and Joseph Mohr (in Brașov), Anselm Wagner, F. A. Bergmann (active in Sibiu, Brașov, Cluj) are the most renowned representatives of local art in the second half of the 18th century and in the first years of the 19th century. Their creations avow their academic preparation, the presence of the European spirit, but also their skill, the capacity to adapt to the demands of those who commission them. Portraiture was the reaction of the upper classes who become aware of their importance in society, while, religious compositions, still lifes, genre scenes intended to decorate sumptuous homes and create a select atmosphere, were rarely commissioned on the local market (Biró 1942, 84, apud Bielz 1956, 325–327; Kazinczy 1880, 85; Mesea 2011, 60–61; Sabău 1989, 317; Sabău 2005, 400).

secolului al XVIII-lea, care a simpatizat mereu cu curtea Vieneză, chiar și în perioadele de conflict între imperiali, maghiari și turci, din secolele anterioare. Totodată, fiind cel mai întins oraș transilvănean, doar puțin mai mic decât Viena ca suprafață, Sibiu era cea mai cunoscută localitate din provincie, fiind o atracție pentru întreprinzători și comercianți, care găseau aici un mediu întrucâtva familiar, în primul rând datorită limbii vorbite. Această popularitate se confirmă și prin stabilirea aici a sediului generalilor comandanți pentru Transilvania și apoi a întregii administrații centrale pentru provincie. Prezența numărului mare de străini în oraș, o mare parte dintre ei ofițeri, a generat o efervescență a mai multor domenii ale vieții cetății, între care cultura, francmasoneria, presa, moda și divertismentul ocupă un loc important (Schaser 2000, 109 sqq).

Beneficiind de acest background Samuel von Brukenthal și acțiunile sale culturale au făcut din capitala gubernială un model pentru întreaga provincie. Baronul Brukenthal a avut șansa să trăiască într-o epocă în care meritele personale te puteau alinia pozițiilor celor cu drepturi ereditare. Putem astfel afirma că el este un produs tipic al realităților locale și europene ale epocii în care a trăit. Valorificarea excepțională a circumstanțelor vieții au dus la împlinirea personalității sale. Într-un efect de perfecțiune circulară, el a întemeiat o operă culturală care a schimbat pentru totdeauna chipul cultural al orașului. Brukenthal a adus la Sibiu, în Transilvania, un nou model de viață, întrucipând bucuria de a trăi în spirit și armonie.

Cu o excepțională disponibilitate pentru asimilarea noului, cu o inteligență ascuțită care i-a înlesnit înțelegerea și stăpânirea unor diverse domenii, de la teologie, filosofie, la mineralogie, agricultură, administrație, însoțită de o inteligență practică remarcabilă, cu un șarm recunoscut, cu calități de inter-relaționare și diplomatice de invidiat, un dedicat membru al comunității și poporului său și, totodată, spirit european, Samuel von Brukenthal este un reprezentant excepțional al Sibiului și al unei Transilvanii fermecătoare, bogate, complexe, cu potențial de interferare și toleranță etnică, religioasă. Componenta personalității sale care a dus la păstrarea amintirii sale atât de vie în

Sibiu is a remarkable example for 18th century Habsburg Transylvania, the province which had always looked up to the Viennese Court, even in the previous centuries, when Austria was at war with the Hungarians and the Ottomans. At the same time, being the largest Transylvanian city – only a little smaller in size than Vienna – Sibiu was famous and attractive for merchants and entrepreneurs: the environment was rather familiar and there were no language barriers. This is also shown by the presence of the headquarters of the generals who were in command of the Transylvanian troops and by the entire central administration. The presence of such a large number of foreigners, most of them officers, generated effervescence in various aspects of every day life: culture, the Freemasonry, the newspapers, fashion and entertainment flourished (Schaser, 109 sqq).

Taking good advantage of this background, Samuel von Brukenthal and his cultural endeavours turned the capital of Transylvania into a model for the entire province, Baron Brukenthal was fortunate to live in the era in which a person's best traits gave him equal rights with those who had inherited certain privileges, so we can say that he was the child of his time. The exceptional manner in which he put to value the circumstances of his life polished his personality. He carried out a cultural oeuvre which changed the face of Sibiu, bringing a model new way of life which embodied the joy of living a spiritual, harmonious life.

With an exceptional propensity for novelty, intelligent and able to assimilate concepts in various domains, such as theology, philosophy, mineralogy, agriculture, administration, practical minded and undoubtedly charming, able to relate to people, a true diplomat, a dedicated member of the community, Samuel von Brukenthal is an outstanding representative not only of Sibiu, but also of a beautiful, rich and complex province that has had a catalyst for ethnic and religious tolerance. Undoubtedly, his generosity, the joy to share and a life lived in the spirit of wisdom and beauty – characteristics of the Enlightenment – were the most important components of his personality, to which he owes his presence in the memories of the generations.

Presenting the public historical, artistical, cultural patrimonial works, all fragments and witnesses of another

memoria generațiilor următoare este generozitatea de esență iluministă, datorită căreia bucuria cotidiană a unei vieți duse în spiritului frumosului a fost însoțită de bucuria de a împărtăși comorile sale cu cei din jurul său.

Din fragmente /opere de patrimoniu/ mărturii istorice, artistice, culturale / pe care le aducem în fața vizitatorului (din colecțiile de pictură, grafică, carte, istorie),¹ expoziția conturează o imagine a Transilvaniei secolului al XVIII-lea – cu accent pe a doua jumătate, spațiul sud-transilvănean cu predilecție –, provincia pe care baronul Samuel von Brukenthal a guvernat-o timp de zece ani. Decalajul pe care Transilvania l-a avut în receptarea elementelor de înnoire a făcut ca limitele temporale să nu fie rigide, căci curentele ideologice, culturale, ale Iluminismului au cunoscut maturitatea în acest spațiu abia în prima parte a secolului al XIX-lea.

De o complexitate impresionantă la toate nivelele, de la politic la etnic, religios, cultural, artistic, Transilvania secolului Barocului și Luminilor reprezintă un reper istoric de mare importanță atât pentru locuitorul de azi al acestei provincii, cât și pentru toți locuitorii actualei României și pentru orice vizitator sau cercetător al acestui spațiu, căci, deși cu privirea îndreptată spre trecut, istoria oferă beneficii și deseori lecții, prezentului.

epoch,¹ the exhibition recreates the image of 18th century Transylvania, the province Baron Brukenthal governed for ten years, with an emphasis on the evolution of its southern part in the second half of the century. The time limits are not rigid, for Transylvania lagged behind the rest of Europe in assimilating the elements of novelty: the ideologies of the Baroque and of the Enlightenment ripened in this space only in the first part of the 19th century, so that some early 19th century objects are also showed.

Remarkably complex in all aspects – political, ethnic, religious and cultural – the image of Transylvania in the century of the Baroque and of the Enlightenment, is a landmark of great significance for all those who live here today and for all Romanians, as well as for all those who come to visit or to study this space where the present often learns from the lessons of the past.

1 Alături de exponatele ce aparțin secolului al XVIII-lea, am expus lucrări de secol XIX în care sunt reprezentate realizări arhitectonice al secolului precedent și portrete de personalități a căror viață a depășit anul 1800. Pentru crearea cadrului natural, prezentăm patru peisaje din Transilvania de la începutul secolului al XIX-lea, realizate de Franz Neuhauser.

1 Next to the 18th century exhibits, we show four 19th century works depicting baroque monuments of the previous century, and portraits of personalities whose life prolonged after 1800. In order to recreate the Transylvanian natural surroundings we used some watercolour landscapes signed Franz Neuhauser from early 19th century.

I. CATALOG PICTURA

1. Johann Martin Stock (1742–1800), *Prințul Friedrich Wilhelm von Hohenlohe Kirchberg*

Ulei/pânză, 75 x 56 cm, MNB nr. inv. 1131

Cu studii parcurse la Academia de Artă din Viena, J.M. Stock a reușit să acrediteze în pictura din Transilvania o portretistică de influență europeană. Creația sa se plasează la interferența barocului aristocratic cu cel burghez, direcții care pot fi identificate în operele celor mai mulți portretiști ai barocului austriac, inclusiv ale profesorului său, faimosul pictor de curte, Martin Meytens (1695–1770).

În anul 1789, Prințul Fr. W. von Hohenlohe Kirchberg (1732–1796) a fost numit comandant general al armatelor din Transilvania, compuse din imperiali și transilvăneni, care aveau datoria de a conlucra cu guvernatorul țării pentru buna organizare și administrare a provinciei. El a avut o carieră strălucită în armata austriacă. În anul 1792 a fost decorat cu Marea Cruce a Ordinului Militar Maria Tereza. În acest portret, este reprezentat în uniformă de general (*Feldzeugmeister*), purtând pe piept crucea de Comandor a Ordinului Militar Maria Tereza, ceea ce permite datarea tabloului: 1789.

Bibliografie: Ä. K., nr. cat. 115; Csaki 1901, nr. cat. 1089, p. 304; Mesea 2012, nr. cat. 1, pp. 11-12; Popescu 2000, nr. cat. 3, p. 34.

2. Johann Martin Stock (1742–1800), *Generalul Johann Christian von Rahl*

Ulei/pânză, 77 x 56 cm, MNB nr. inv. 1133

J.Ch. von Rahl a fost repartizat la comandamentul general al armatei imperiale din Sibiu în 1765. La 2 decembrie 1788 a devenit general-comandant al Transilvaniei. Costumat într-o ținută reprezentativă pentru poziția sa, generalul von Rahl este redat cu minuție decorativă și grijă pentru detaliul care întregeste informația despre rangul său – în uniformă de general cu două distincții/ordine militare –, după modelul portretului de reprezentare (oficial) al barocului austriac.

Bibliografie: Ä. K., nr. cat. 116; Csaki 1901, nr. cat. 1091, p. 304; Csaki 1909, nr. cat. 1133, p. 337; Mesea 2012, nr. cat. 2, pp. 12-13; Popescu 2000, nr. cat. 2, p. 34.

I. CATALOGUE: PAINTING

1. Johann Martin Stock (1742–1800), *Prince Friedrich Wilhelm von Hohenlohe Kirchberg*

Oil/canvas, 75 x 56 cm, MNB inv. no. 1131

J.M. Stock studied at the Academy of Arts in Vienna and this enabled him to bring a European influence to Transylvanian painting. Like most portrait painters of the time, including Martin Meytens (1695–1770), his professor at the academy, his creation proves influences both from the aristocratic and the bourgeois Baroque.

In 1789, Prince Fr. W. von Hohenlohe Kirchberg (1732–1796) was made supreme commander of the Transylvanian army that was served by both Imperial and Transylvanian soldiers, having the duty to work with the governor to ensure the good organization and administration of the province. In 1792, Empress Maria Theresia decorated him with the Cross of the Maria Theresia Military Order. The Maria Theresia Commandor Cross that appears in this representation enables us to date the painting: 1789.

Bibliography: Ä. K., cat. no. 115; Csaki 1901, cat. no. 1089, p. 304; Mesea 2012, cat. no. 1, pp. 11-12; Popescu 2000, cat. no. 3, p. 34.

2. Johann Martin Stock (1742–1800), *General Johann Christian von Rahl*

Oil/canvas, 77 x 56 cm, MNB inv. no. 1133

Johann Christian von Rahl was sent to the headquarters of the imperial army in Transylvania in 1765. In December 1788 he became general commander for Transylvania. Wearing the formal attire which befitted his position, he is minutely depicted, the artist taking great care for the detail which completes the information on his rank – a general's uniform, two military distinctions – in the spirit of the Baroque official portraiture.

Bibliography: Ä. K., cat. no. 116; Csaki 1901, cat. no. 1091, p. 304; Csaki 1909, cat. no. 1133, p. 337; Mesea 2012, cat. no. 2, pp. 12-13; Popescu 2000, cat. no. 2, p. 34.

3. *Anonymous 18th c. Artist, Comes Simon von Baussner*

Oil on canvas, 65 x 49, (ca. 1740), MNB inv. no. 1322

At the end of the 18th century, *Kazinczy* Ferenc, Hungarian writer of the Enlightenment said: "If I were to establish a new



I/1. Johann M. Stock, *Friedrich Wilhelm von Hohenlohe Kirchberg*



I/2. Johann M. Stock, *J. Chr. von Rahl*

3. Anonim, sec. al XVIII-lea, *Comitele Simon von Baussner*

Ulei/pânză, 65 x 49 cm, (cca. 1740), MNB nr. inv. 1322

Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, scriitorul iluminist maghiar *Kazinczy Ferenc* afirma: „Dacă aș fi făcut o religie, primul lucru pe care l-aș fi făcut ar fi fost să dau o poruncă prin care toată lumea să își facă un portret”, exprimând pe de o parte atracția epocii pentru arta portretistică, pe de alta pentru bogăția de sugestii și implicații psihologice pe care genul îl conține.

Simon Baussner von Baussnern (1676-1742) a fost comite al sașilor între 1731 și 1742. Provenit dintr-o familie înnobilită cu o generație în urmă, personajul, mândru de poziția sa, este portretizat într-o manieră care îi accentuează rangul și personalitatea. Redarea bust, frontal, permite și o reprezentare realistă a modelului (inclusiv problemele de sănătate generate de gută) și a detaliilor vestimentare

religion, the first thing I would do would be to order everybody to have their portrait painted”, thus expressing his admiration not only for the art of portraiture, but also for the psychological suggestions and implications of the genre.

The rising interest for this genre resulted in a growing number of commissions and of artists.

Simon Baussner von Baussnern (1676–1742), Comes of the Saxons between 1731 and 1742, was depicted in a manner which underlined his social status and personality. The portrait bust allows for a realistic representation of the model (even showing the health problems generated by the gout), and of his attire which confirms his rank (a coat and a cloak with decorative loops, embroidery and precious fur, golden chain and an oval medallion).

Bibliography: Csaki 1936, cat. no. 37, p. 4; Garas 1955, p. 278; Sonoc, Popa 2015, pp. 107-132.

(haină și manta cu brandenburguri, broderii și blană nobilă, lanț de aur este prins un medalion).

Bibliografie: Csaki 1936, nr. cat. 37, p. 4; Garas 1955, p. 278; Sonoc, Popa 2015, pp. 107-132.

4. Anonim, sec. al XVIII-lea, Michael Czekelius von Rosenfeld, consilier gubernial și primar

Ulei/pânză, (cca. 1740), MNB nr. inv. 1330

Membru al uneia dintre familiile care au jucat rol important în destinele orașului Sibiu, M. Czekelius von Rosenfeld (1680-1770) a fost consilier gubernial și primar (1730-1739). Reprezentarea pe trei sferturi, ușor orientat spre dr. cu privirea întoarsă spre privitor, reține pentru memoria urmașilor chipul unui bărbat sever, hotărât, în slujba orașului și a comunității din care provine.

Bibliografie: Bielz 1936, nr. cat. 251, p. 22.

4. Anonymous 18th c. Artist, Michael Czekelius von Rosenfeld, Government Councillor and Mayor

Oil/canvas, (ca. 1740), MNB inv. no. 1330

Michael Czekelius von Rosenfeld (1680–1770) came from a family which had played an important part in the destiny of Sibiu; he was Government Councillor and Mayor (1730–1739). The three-quarter representation, with the model slightly turned to the r. and facing the onlooker, shows a stern, determined man, in the service of the community he represents.

Bibliography: Bielz 1936, no. cat. 251, p. 22.

5. Anonymous 18th c. Artist, Count Samuel von Bausnern

Oil on canvas, 90 x 73, (ca. 1770), MNB inv. no. 1321

Samuel von Bausnern (1713–1780), was the leader of the Transylvanian Saxons between 1768 and 1774. Although not as pompous, his portrait is executed in the same manner



I/3. Anonim sec. XVIII
/Anonymous 18th c.,
Simon von Bausner



I/5. Anonim sec. XVIII
/Anonymous 18th c.,
Samuel von Bausnern

5. Anonim, sec. al XVIII-lea, Comitele Samuel von Bausnern

Ulei/pânză, 90 x 73 cm, (cca. 1770), MNB nr. inv. 1321

Samuel von Bausnern (1713-1780) a fost comite al sașilor între 1768-1774. Mai puțin fastuoasă, reprezentarea sa este realizată în aceeași manieră ce accentuează poziția socială a modelului care apare redat pe trei sferturi, frontal, purtând perucă și costum cu brandenburguri, bordat cu blană și brâu lat. Bibliografie: Csaki 1936, nr. cat. 37, p. 4.

6. Franz Anton Bergmann (1740-1816), Andreas Traugott Krauss von Ehrenfeld, senator din Mediaș

Ulei/pânză, 92,6 x 68,2 cm, s. dr. jos: „Bergmann”, nr. inv. 1932

Franz Anton Bergmann, pictor de formație austriacă, a fost activ în Transilvania la Sibiu și la Cluj, între anii 1762-1816. Alături de lucrările lui Stock și ale lui Neuhauser, tablourile din creația lui Bergmann sunt un argument al preferinței pentru portret și al stilului picturii practicate în Transilvania secolului al XVIII-lea și al primelor decenii ale secolului următor.

Senatorul Krauss von Ehrenfeld (1761-1842) (care ulterior a deținut și funcția de primar) poartă veston cu brandenburguri, haină cu brandenburguri bordată cu blană prețioasă, cămașă cu jabou bogat de dantelă și un brâu lat, roșu cu fireturi aurii, de care sunt prinse sigiliile. Ține mâna dreaptă pe niște documente pe masa din st. compoziției, iar în st. poartă de mâner, o sabie de paradă. Blazonul de familie completează informațiile despre importanța și rolul social al personajului.

Bibliografie: Hof und Staats- Schematismus 1835, p. 467; Mesea 2012, nr. cat. 11, pp. 27-28; Udrescu 2003, nr. cat. 10, p. 167.

7. Franz Anton Bergmann (1740-1816), Anna Maria von Huttern

Ulei/pânză, 89 x 74 cm, (cca. 1785), MNB nr. inv. 1470

Pictor de origine germană, Bergmann primește cetățenia orașului Sibiu, unde este documentat pe la 1762 și deține un atelier, până în 1790, când pleacă la Cluj, unde lucrează pentru György Bánffy.

which enhances the social position of the model; it is a three-quarter frontal representation, the model is wearing a wig, embroidered braided attire trimmed with fur, and a girdle.

Bibliography: Csaki 1936, cat. no. 37, p. 4.

6. Franz Anton Bergmann (1740-1816), Senator Andreas Traugott Krauss von Ehrenfeld, from Mediaș

Oil on canvas, 92.6 x 68.2 cm, s. bottom r.: “Bergmann”, MNB inv. no. 1932

F.A. Bergmann, painter of Austrian formation, was active in Transylvania, in Sibiu and in Cluj, between 1762 and 1816. His works, much like those of J.M. Stock, and Fr. Neuhauser, are an argument in favour of what portraiture and the style painting were in Transylvania in the 18th century and in the first decades of the 19th century.

The model is wearing a jacket with braids, a coat also with braids trimmed with fur, a shirt with lace frill; the seals hang from the red girdle with embroidery in gold. In his r. hand he is holding some documents, and in his l. hand, a sword. His family's coat of arms completes the information about his social role and importance.

Bibliography: Hof- und Staats-Schematismus 1835, p. 467; Mesea 2012, cat. no. 11, pp. 27-28; Udrescu 2003, cat. no. 10, p. 167.

7. Franz Anton Bergmann (1740-1816), Anna Maria von Huttern

Oil on canvas, 89 x 74 cm, (ca. 1785), MNB inv. no. 1470

Painter of German origin, Bergmann was made citizen of Sibiu sometime around 1762. In 1790 he went to Cluj, and worked for György Bánffy.

He painted the portrait of Anna Maria, wife of Michael Huttern mayor of Sibiu, in the manner of the provincial Baroque, paying special attention to the details of her spectacular Saxon costume, with the headdress pinned to her hair, with the gilded girdle around her waist and the breast plate, with lace and elegant embroideries, with her gold and silver jewellery with pearls and precious stones.

Bibliography: Bielz 1936, cat. no. 524, p. 46; Drăgoi 1995, p. 169; Sabău 2005, p. 355.



I/6. Franz A. Bergmann, *Andreas Traugott Krauss von Ehrenfeld*



I/7. Franz A. Bergmann, *Anna Maria von Huttern*

Portretul Annei Maria, soția primarului sibian Michael Huttern, în costumul săsesc, cu vălătura prinsă în ace, centura aurită în talie și plăcuța de piept, cu dantelării și broderiile elegante și bijuteriile de aur sau argint, perle și pietre prețioase, este susținut de scenografia de fundal, în care verdele de fond intră în contrast viu cu vermillonul draperiei ce cade pe laterala dreaptă.

Bibliografie: Bielz 1936, nr. cat. 524, p. 46; Drăgoi 1995, p. 169; Sabău 2005, p. 355.

8. Johann Martin Stock (1742–1800), *Portrait of Stephan Gottlieb Roth*

Oil on canvas, 88 x 72 cm, MNB inv. no. 542

Stephan Gottlieb Roth (1762–1847), Lutheran minister from Șeica Mică, was the father of the 1848 revolutionist, Stephan Ludwig Roth. Placed in an interior with a few props, the model adopts a casual posture. The papers and the books on the table, as well as the paper he is holding in his hand are also meant to show that he is an intellectual.



1/8. Johann M. Stock, *Stephan Gottlieb Roth*



1/9. Johann M. Stock, *Anna Maria Elisabeth Roth*

8. Johann Martin Stock (1742–1800), *Portretul lui Stephan Gottlieb Roth*

Ulei/pânză, 88 x 72 cm, MNB nr. inv. 542

St. G. Roth (1762–1847), pastor luteran la Șeica Mică, a fost tatăl revoluționarului Stephan Ludwig Roth. Plasat într-un interior cu câteva elemente de recuzită, personajul adoptă o atitudine degajată, șezând și sprijinindu-se cu mâna stângă, de masă. Hârtiile și cărțile de pe masă, precum și cea din mâna pastorului, sunt atribute ale statutului său de intelectual.

Bibliografie: Bielz 1936, nr. cat. 749, p. 66; Csaki 1909, nr. cat. 542, p. 163; Popescu 2000, nr. cat. 26, p. 52; Sabău 2005, p. 364.

9. Johann Martin Stock (1742–1800), *Portretul Annei Maria Elisabeth Roth, născută Gunesch*

Ulei/pânză, 88 x 72 cm, MNB nr. inv. 543

A.M.E. Roth a fost soția pastorului luteran St. Gottlieb Roth. Artistul surprinde cu pricepere chipul blând și

Bibliography: Bielz 1936, cat. no. 749, p. 66; Csaki 1909, cat. no. 542, p. 163; Popescu 2000, cat. no. 26, p. 52; Sabău 2005, p. 364.

9. Johann Martin Stock (1742–1800), *Portrait of Anna Maria Elisabeth Roth*

Oil on canvas, 88 x 72 cm, MNB inv. no. 543

Anna Maria E. Roth was the wife of the Lutheran minister Stephan Gottlieb Roth. In a three-quarter representation, the artist skilfully captures her kind face and her distinguished attitude, insisting on her apparel: the light colour of her dress, her headdress and the shawl on her shoulders, the flounces and the lace, her silver girdle set in jewels, her hair pins, the pearls, the bracelets, all characterizing the Saxon costume, are minutely depicted. In the fashion of the time, the artist added a small bunch of flowers, a decorative and symbolic element. Following the baroque fashion, wild flowers, lilies, jasmines or roses are also present in the portraits of Agnetha Czekelius, Anna Maria von Closius, Anna Maria von Huttern etc.

atitudinea reținut elegantă, insistând asupra ținutei vestimentare: rochia de culoare deschisă, acoperământul capului și șalul ce-i împodobeste umerii, volanele și dantelele, cordonul de argint aurit împodobit cu pietre prețioase, acele de păr, șiragurile de perle, brățările specifice costumului săsesc. După moda epocii, pictorul adaugă un buchet de flori ca element decorativ și simbolic, semn de înnoire a modalităților de reprezentare, de cizelare a gustului și al efortului pictorilor de a dinamiza, de a înviora compozițiile, prin aceste detalii pitorești. Florile de câmp, de crin, de iasomie sau trandafir apar și în portretele Agnethei Czekelius, Annei Maria von Closius, Annei Maria von Huttern etc.

Bibliografie: Bielz 1936, nr. cat. 740, p. 65; Csaki 1909, nr. cat. 543, p. 163; Mesea 2012, nr. cat. 4, p. 24; Popescu 2000, nr. cat. 27, p. 53.

10. Franz Neuhauser (1763–1836), *Portretul lui Georg Andreas Reissner von Reissenfels*

Ulei/pânză, 98 x 65 cm, s. dr. jos, cu negru: „Fr. Neuhauser”, d.: 1818, MNB nr. inv. 1463

G.A. Reissner von Reissenfels este redat șezând la masa de lucru, cu câteva elemente de ambient ce evidențiază preocupările de intelectual: cărți, pana de scris, documente, scrisori etc. Prin fereastra din st. compoziției se zărește clădirea Primăriei vechi a Sibiului, aluzie la legătura pe care personajul reprezentat a avut-o cu acest spațiu citadin, căci A. von Reissenfels și-a donat întreaga avere orașului pentru ridicarea unor așezăminte de binefacere.

Bibliografie: Bielz 1936, p. 322 și repr.; Mesea 2006, p. 115, repr. nr. 7, p. 126; Mesea 2011, p. 62; Popescu 2002, p. 136, repr. nr. 5; Sabău 2005, p. 398; Udrescu 2003, nr. cat. 229, repr. nr. 5.

11. Franz Neuhauser? (1763–1836), *Portretul Stanei Petru Luca*, Fig. 7

Ulei/pânză, 94 x 62 cm, BG

Tablourile care îi reprezintă pe *Stana Hagi Petru Luca*, *Hagi Constantin Pop*, *Păuna Hagi Constantin Pop*, ctitorii Bisericii din Groapă, au fost atribuite de cercetătorul Ioan

Bibliography: Bielz 1936, cat. no. 740, p. 65; Csaki 1909, cat. no. 543, p. 163; Mesea 2012, cat. no. 4, p. 24; Popescu 2000, cat. no. 27, p. 53.

10. Franz Neuhauser (1763–1836), *Portrait of Georg Andreas Reissner von Reissenfels*

Oil on canvas, 98 x 65 cm, s. bottom r.: “Fr. Neuhauser”, d.: 1818, MNB inv. no. 1463

G.A. Reissner von Reissenfels is sitting at his desk, and there are some attributes of his intellectual condition: a pen, books, documents, letters etc. Through the window, we can see the building which once housed the City Hall. The artist manages to bring harmony to the composition with a few chromatic touches from the foreground towards the background, while the presence of a fragment of the cityscape in the window underlines the intimacy of the interior, that connects the model and the city: Andreas von Reissenfelds donated his entire fortune to the town of Sibiu.

Bibliography: Bielz 1936, p. 322 and repr.; Mesea 2006, p. 115, repr. no. 7, p. 126; Mesea 2011, p. 62; Popescu 2002, p. 136, repr. no. 5; Sabău 2005, p. 398; Udrescu 2003, cat. no. 229, repr. no. 5.

11. Franz Neuhauser? (1763–1836), *Portrait of Stana Petru Luca*

Oil on canvas, 94 x 62 cm, BG

The paintings representing *Stana Hagi Petru Luca*, *Hagi Constantin Pop*, *Păuna Hagi Constantin Pop*, the founders of the Church in the Pit were attributed to Franz Neuhauser by researcher Professor Ioan Abrudan. They were initially placed in the nave of this church which is the oldest orthodox church in Sibiu.

Stanca, Hagi Luca's wife, built it between 1788 and 1789. In this sober but refined portrait the lady is wearing rich satin lace and sable fur garments and jewellery of western fashion.

Bibliografie: Abrudan 2013, p. 152.

12. Franz Neuhauser? (1763–1836), *Portrait of Hagi Constantin Pop*

Oil on canvas, 94 x 62 cm, BG

Coming from the Romanian milieu, H.C. Pop was the owner of a commercial company, important member of the Greek Company. Together with his wife, Păuna, he rebuilt

Abrudan lui Franz Neuhauser. Inițial ele au fost plasate în naosul Bisericii din Groapă, cel mai vechi lăcaș de cult ortodox al Sibiului.

Stanca, soția lui Hagi Luca, a ridicat construcția închinată Sfintei Treimi între anii 1788–1789. În portretul sobru, dar rafinat, Stana Luca poartă veșminte și bijuterii scumpe, de inspirație occidentală, din satin dublat cu voal brodat și mantelă tivită pe margini cu blană de samur.

Bibliografie: Abrudan 2013, p. 152.

12. Franz Neuhauser? (1763–1836), *Portretul lui Hagi Constantin Pop, Fig. 9*

Ulei/pânză, 94 x 62 cm, BG

Hagi C. Pop, venit din spațiul românesc de la sud de Carpați, proprietar al unei firme comerciale de import, export și tranzit era membru de vază în Compania grecească. Împreună cu soția sa, Păuna au refăcut și definitivat lucrările de construcție a Bisericii din Groapă (1802). Personaj cu prestață al epocii, bărbatul este reprezentat cu îmbrăcăminte de negustor valah de modă orientală, cu anterior din mătase, brâu de mătase brodat cu flori pe fond ivoriu, manta de samur, tivită la margini și la manșete cu blană și potcap de postav. Punga cu galbeni, bijuteriile și ceasul de aur întregesc portretul somptuos al acestui personaj de vază, pe care artistul îl reprezintă cu nereținută admirație. Ceasul, se pare, este și atribut al ocupației modelului, despre care se știe că comercializa și acest gen de piese scumpe aduse de pe piața occidentală.

Bibliografie: Abrudan 2013, p. 154.

13. Franz Neuhauser? (1763–1836), *Portretul Păunei Hagi Constantin Pop, Fig. 8*

Ulei/pânză, 94 x 62 cm, BG

Soția lui H.C. Pop este reprezentată într-un elegant portret, ca o femeie de modă occidentală, atât ca și veșminte, cât și ca atitudine. Poartă o rochie festivă, accesoriată cu bijuterii scumpe. Are părul prins la ceafă într-o fundă de mătase și o tiară de diamante. După moda epocii, ține în mână o floare, aluzie atât la frumusețea feminină, cât și la efemeritatea ei.

Bibliografie: Abrudan 2013, p. 155.

and finalised the construction of the Church in the Pit (1802). Remarkable personality of his time, the man is wearing garments of Oriental fashion with silk embroidered girdle, sable cloak and specific camelavkion made of cloth. The ducat bag, the jewellery and the golden watch are elements that underline the welfare of the merchant. The watch is also an allusion to the occupation of the man who was known for trading on the Transylvanian market expensive and precious merchandise brought from Western Europe.

Bibliografie: Abrudan 2013, p. 154.

13. Franz Neuhauser? (1763–1836), *Portrait of Păuna Hagi Constantin Pop*

Oil on canvas, 94 x 62 cm, BG

H.C. Pop's wife is depicted in an elegant portrait, as a woman of western fashion both in garments and attitude. She is wearing a festive dress and rich jewellery. Her hair is fastened in a silk ribbon and a tiara with diamonds. In the fashion of the time, the painter represented her holding a flower, allusion to the feminine beauty so br., but ephemeral.

Bibliografie: Abrudan 2013, p. 155.

14. Johann Martin Stock (1742–1800), *Johann Georg Gräf, from Sighișoara*

Oil on canvas 73 x 56 cm, s.: "J. M. Stock", d.: 1794, MNB inv. no. 1297

The character, sober and imposing, wears the characteristic costume worn by the townspeople in the 18th century, which included the embroidered cloak decorated with fur and silver buttons.

Bibliography: Bielz 1936, cat. no. 372, p. 32; Mesea 2012, cat. no. 5, p. 24; Popescu 2000, cat. no. 28, p. 54; Sotelecan, Bertalan 1982, p. 63.

15. Johann Martin Stock (1742–1800), *The Wife of Johann Georg Gräf*

Oil on canvas, 74 x 56.8 cm, (1794), MNB inv. no. 1298

In painting the portrait of the wife of J.G. Gräf, Stock resorted to the same sobriety and elegance that he had employed in depicting the portrait of her husband, only in this



I/14. Johann M. Stock, *Johann G. Gräf*



I/15. Johann M. Stock, *Soția lui / The Wife of Johann G. Gräf*



I/16. Johann M. Stock, *Martin Schenker*



I/17. Johann M. Stock, *Tâmplarul Wolff / Carpenter Wolff*



I/18. Franz Neuhauser, *Anton Filek*

14. Johann Martin Stock (1742–1800), *Johann Georg Gräf, din Sighișoara*

Ulei/pânză, 73 x 56, s.: „J. M. Stock”, d.: 1794, MNB nr. inv. 1297

Personajul, sobru și impunător, poartă cu demnitate costumul orășenesc specific secolului al XVIII-lea cu manta bordată cu blană și nasturi de argint.

Bibliografie: Bielz 1936, nr. cat. 372, p. 32; Mesea 2012, nr. cat. 5, p. 24; Popescu 2000, nr. cat. 28, p. 54; Sotelecan, Bertalan 1982, p. 63.

15. Johann Martin Stock (1742–1800), *Soția lui J. G. Gräf*

Ulei/pânză, 74 x 56,8 cm(1794), MNB nr. inv. 1298

Sobrietatea și eleganța din tratarea *Portretului lui J.G. Gräf* este menținută și în abordarea celui al soției sale, însoțite de o delicatețe aparte. Eleganța costumului este obținută din contrastul alb, auriu, negru, calitatea croielii și a materialelor. Elementul decorativ este plăcuța de piept de argint aurit, decorată cu pietre prețioase și semi-prețioase.

Bibliografie: Bielz 1936, nr. cat. 373, p. 32; Mesea 2012, nr. cat. 6, pp. 26-27; Popescu 2000, nr. cat. 29, p. 54.

16. Johann Martin Stock (1742–1800), *Comerciantul Martin Schenker*

Ulei/cupru, 58 x 37,5 cm, s. st. jos: „J.M. Stock f.”, d.: 1795, MNB nr. inv. 1128

Lucrarea face parte dintr-o serie de portrete realizate pe cupru, în formula portret pe fond peisagist, înscris într-un oval. Modelul este redat cu sobrietate și obiectivitate, cu accent pe chipul luminos, fruntea înaltă, privirea senină și fermă, ținuta elegantă, fără excese.

Bibliografie: Bielz 1936, nr. cat. 845, p. 75; Csaki 1909, nr. cat. 1128, p. 336; Garas 1955, p. 254; Mesea 2011, p. 55; Popescu 2000, nr. cat. 34, p. 57.

17. Johann Martin Stock, *Tâmplarul Wolff*

Ulei/pânză, 76,5 x 56,5 cm, MNB nr. inv. 1129

Portretul acestui meseriaș este realizat într-o manieră sobră, obiectivă, distantă chiar, cu interes scăzut pentru caracterizarea psihologică, portretizarea având aspect de efigie.

case, completed by a special softness. The elegance of her apparel is given by the white, golden, black contrast, by the cut of her dress and by the quality of the cloth. The decorative element is a small plate on her chest, silver gilt, decorated with precious and semi-precious stones.

Bibliography: Bielz 1936, cat. no. 373, p. 32; Mesea 2012, cat. no. 6, pp. 26–27; Popescu 2000, cat. no. 29, p. 54.

16. Johann Martin Stock (1742–1800), *Merchant Martin Schenker*

Oil on copper, 58 x 37.5 cm, s. bottom l.: “J.M. Stock f.”, d.: 1795, MNB inv. 1128

The work is part of a series of copper portraits executed in the formula portrait against a landscape background, inscribed in an oval. The model is depicted with sobriety and objectivity; the artist focuses on the br. face, on the forehead and the open determined glance. The attire is elegant, with only a lace frill as decoration.

Bibliography: Bielz 1936, cat. no. 845, p. 75; Csaki 1909, cat. no. 1128, p. 336; Garas 1955, p. 254; Mesea 2011, p. 55; Popescu 2000, cat. no. 34, p. 57.

17. Johann Martin Stock (1742–1800), *Carpenter Wolff*

Oil on canvas, 76.5 x 56.5 cm, MNB inv. no. 1129

The portrait of this artisan is approached in a sober, objective, aloof manner. It is an effigy-type portrait, in which the painter is not interested in revealing the psychological characteristics.

Bibliography: Bielz 1936, cat. no. 845, p. 75; Csaki 1909, cat. no. 1129, p. 336; Popescu 2000, cat. no. 23, p. 49.

18. Franz Neuhauser (1763–1836), *Leather Master Filek / Fileck*

Oil on canvas, s. and d. middle r.: “Fr. Neuhauser pt. 1818”, MNB inv. no. 796

In 1798, Anton Filek (1750–1825), a Bohemian master currier and senator donated to the town of Sibiu the decorative cast iron lattice which protects the fountain in the Big Square. In 1802 the building of his house/ palace, situated in the Big Square, was finished. In 1872, the Evangelical Church bought the palace for 50.000 florins and turned it into the residence of the bishop.

Bibliografie: Bielz 1936, nr. cat. 845, p. 75; Csaki 1909, nr. cat. 1129, p. 336; Popescu 2000, nr. cat. 23, p. 49.

18. Franz Neuhauser (1763–1836), *Meșterul pielar Filek*

Ulei/pânză, s. și d. dr. mijloc: „Fr. Neuhauser pt. 1818”, MNB nr. inv. 796

Carierea la Sibiu a meșterului tăbăcar și senator, Anton Filek sau Fileck (1750–1825), originar din Boemia, este o confirmare a procesului de modernizare a societății transilvănene de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Filek a rămas în memoria sibienilor prin grilajul decorativ, din fier forjat pentru protecția fântânii din Piața Mare pe care l-a donat în 1798 „în onoarea lăudatului public”, și prin casa/palat din Piața Mare, colț cu actuala stradă Gheorghe Lazăr, a cărei construcție s-a finalizat în 1802. Clădire reprezentativă a centrului orașului, construcția a fost achiziționată în 1872 de Biserica Evanghelică, la prețul de 50.000 florini, pentru a deveni sediu episcopal.

Bibliografie: Bielz 1936, nr. cat. 300, p. 26; Csaki 1901, nr. cat. 771, p. 217; Csaki 1909, nr. cat. 796, p. 240; Udrescu 2003, nr. cat. 224, p. 223.

19. Franz Neuhauser (1763–1836), *Măcelarul Georg Hinzmann*

Ulei/pânză, 91 x 67 cm, MNB nr. inv. 794

Meșterul măcelar Hinzmann din Sibiu a fost și consilier municipal. Atenția artistului se îndreaptă înspre sublinierea rangului social al personajului care poartă costum de orașean sas de secol XVIII, descris amănunțit.

Bibliografie: Bielz 1936, nr. cat. 486, p. 42; Csaki 1909, nr. cat. 794, p. 239; Udrescu 2003, nr. cat. 221, p. 222.

20. Franz Neuhauser (1763–1836), *Anna Maria Hinzmann, soția măcelarului Hinzmann*

Ulei/pânză, 91 x 67 cm, MNB nr. inv. 795

Soția măcelarului Hinzmann poartă ținută de orașeancă, cu o rochie elegantă de catifea neagră, ornată cu dantelă, cu plăcuță-bustieră și cu un buchețel de trandafiri. Pe cap are o bentiță brodată, de care este prins voalul cu ace de argint împodobite cu pietre prețioase și perle. O bandă brodată îi coboară prin spate și e susținută

Bibliography: Bielz 1936, cat. no. 300, p. 26; Csaki 1901, cat. no. 771, p. 217; Csaki 1909, cat. no. 796, p. 240; Udrescu 2003, cat. no. 224, p. 223.

19. Franz Neuhauser (1763–1836), *Butcher Georg Hinzmann*

Oil on canvas, 91 x 67 cm, MNB inv. no. 794

The master butcher of Sibiu was also a municipal councillor. The artist focuses on underlining the social rank of his model. The butcher is dressed in the costume of a Saxon townsman of the 18th century, which is described in detail.

Bibliography: Bielz 1936, cat. no. 486, p. 42; Csaki 1909, cat. no. 794, p. 239; Udrescu 2003, cat. no. 221, p. 222.

20. Franz Neuhauser (1763–1836), *Anna Maria Hinzmann*

Oil on canvas, 91 x 67 cm, MNB inv. no. 795

The butcher's wife is dressed like a townswoman, wearing an elegant black velvet dress, adorned with lace, with bodice and with a tiny bunch of roses. Her headdress is a veil attached to an embroidered band with silver pins with jewels and pearls. An embroidered ribbon hangs down her back and rests on her r. arm. In a veritable display of her wealth, she is wearing jewels around her neck (pearls) and many rings; in her r. hand, she holds a fan.

Bibliography: Bielz 1936, cat. no. 486, p. 42; Csaki 1909, cat. no. 795, p. 239; Mesea 2012, cat. no. 15, pp. 34–35; Udrescu 2003, cat. no. 222, p. 222.

21. Franz Neuhauser (1763–1836), *Arrival of a Saxon Minister in his Parrish, in Summer*

Oil on canvas, 110 x 190 cm, s. bottom r.: “Fr. Neuhauser p(inxi)t.”, d.: 1833, MNB inv. no. 798

In an ample composition, Neuhauser manages to suggest the natural diversity of Transylvania (which we also intend to suggest in the exhibition through this late work in the artist's creation), in which he places the festive moment of the arrival on the new minster. The artist adds elements of architecture: citadels, medieval fortified churches – so numerous in the southern part of the province – to suggest the diversity of the geographical features of Transylvania, with its mountains, valleys and dells. In the background, the church steeple and the four corner turrets, allude to a settlement with



I/21. Fr. Neuhauser, *Intrarea unui preot sas, în noua sa parohie, vara / Arrival of a Saxon Minister in his Parrish, in Summer*

pe brațul stâng. Ca într-o etalare a bunăstării, femeia poartă bijuterii la gât (mai multe șiraguri de perle) și pe ambele mâini (inele), iar în dr. ține un evantai.

Bibliografie: Bielz 1936, nr. cat. 486, p. 42; Csaki 1909, nr. cat. 795, p. 239; Mesea 2012, nr. cat. 15, pp. 34-35; Udrescu 2003, nr. cat. 222, p. 222.

21. Franz Neuhauser (1763–1836), *Intrarea unui preot sas, în noua sa parohie, vara*

Ulei/pânză, 110 x 190 cm, s. dr. jos: „Fr. Neuhauser p(inxi)t.”, d.: 1833, MNB nr. inv. 798

Într-o compoziție amplă, Neuhauser reușește să sugereze diversitatea peisajului natural al Transilvaniei în care plasează momentul festiv al întâmpinării unui preot luteran la intrarea în noua sa parohie. Cadrul transilvănean (pe care îl creăm în expoziție cu acest tablou din creația mai târzie a pictorului) cu munți, văi și depresiuni, este sugerat și prin elemente de arhitectură

judicial autonomy. Chromatic contrasts and effects of light of Romantic inspiration are added to the elements of realistic representation. The pendant of this painting is the *Arrival of a Saxon Minister in his Parrish in Winter*, on display in the permanent exhibition of the Romanian Art Gallery.

Bibliography: Bielz 1956, p. 327; Csaki 1909, cat. no. 798; Mesea 2011, p. 79, repr. I/34; Sabău 2005, p. 403.

22. Robert Gluwcewski, *Old Hotel “The Roman Emperor”*

Oil on canvas, 37 x 30.5 cm, MNB inv. no. 1354

We owe the oldest representation of the building of the *Old Hotel “The Roman Emperor”* to the painter Robert Krabs (1817–1881), whose composition was often the model for other artists.

Until the last decades of the 19th century, for most visitors who came to – or passed through – Sibiu, the “Roman Emperor”, was the place to rest. In 1772 (at a time when buildings of public interest were erected in Sibiu), the inn was let by Philipp

specifice: cetățile și bisericile fortificate medievale, atât de numeroase în sudul provinciei. În planul îndepărtat, turnul bisericii ce se profilează pe cer, înconjurat de patru turnulețe, sugerează o localitate cu drept de judecată. Elementelor de reprezentare realistă le sunt alăturate contraste cromatice și efecte de lumină din arsenalul romantic. Pandantul acestui tablou, *Intrarea unui preot sas în parohia sa, iarna*, se află în expoziția permanentă a Galeriei de Artă Românească.

Bibliografie: Bielz 1956, p. 327; Csaki 1909, nr. cat. 798; Mesea 2011, p. 79, repr. I/34; Sabău 2005, p. 403.

22. Robert Gluwcewski, *Vechiul Hotel Împăratul Romanilor*

Ulei/pânză, 37 x 30,5 cm, s. st. jos, cu galben, MNB nr. inv. 1354

Cea mai veche imagine a clădirii *Vechiului Hotel Împăratul Romanilor* îi aparține pictorului Robert Krabs (1817-1881) (în acuarelă), după care este realizat și acest tablou.

Hotelul „Împăratul Romanilor” a fost principalul loc de popas pentru călătorii prin Sibiu până la sfârșitul secolului al XIX-lea. Clădirea inițială a fost ridicată în 1555 cu destinația de han, și purta numele „Steaua Albastră”. În anul 1772, hanul a fost închiriat de Philipp de Collignon care, un an mai târziu, cu prilejul vizitei viitorului împărat Iosif al II-lea, i-a schimbat numele în „Împăratul Romanilor” („Hotel zum Römischen Kaiser”).

23. Nikolaus Müller (activ la mijlocul secolului al XVIII-lea), *Petrecere cu dans*

Ulei/pânză, 36 x 47,5 cm, MNB nr. inv. 777

Pictorul Nikolaus Müller a fost activ în Transilvania și Banat, la mijlocul și a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În jurul anului 1740, Müller era elev al maestrului francez Antoine Pesne, la Berlin. Studiul sub îndrumarea lui Pesne, se regăsește în eleganța de esență baroc sau rococo a unora dintre operele sale, cum este *Femeia cu porumbel*, piesă aflată în expoziția permanentă a Galeriei de Artă Românească. Mai aproape de o reprezentare tradițională, acest tablou este inedit pentru pictura din

de Collignon who, a year later, following the visit of the future emperor Josef II, renamed it “The Roman Emperor” („Hotel zum Römischen Kaiser”).

23. Nikolaus Müller (active mid-18th century), *Dance Party*

Oil on canvas, 36 x 47.5 cm, MNB inv. no. 777

Nikolaus Müller’s activity is documented for Transylvania and Banat at the middle of the 18th century. In the 1740s, he was studying with the French master Antoine Pesne, from whom he borrowed the Baroque, or Rococo elegance of some of his works – e.g. *Woman with Pigeon*, on display in the permanent



I/22. R. Gluwcewski, *Vechiul Hotel Împăratul Romanilor / Old Hotel "The Roman Emperor"*



1/23. N. Müller, *Petrecere cu dans / Dance Party*

Transilvania epocii, fiind una dintre foarte puținele scene de gen mondene (petrecere cu dans) pe care le cunoaștem (două scene de societate mai târzii, semnate J.M. Stock, cca. 1780, se păstrează la Muzeul Creștin Esztergom). Artistul își organizează compoziția în jurul perechii care este probabil în centrul evenimentului, căci recunoaștem în personajul feminin, o fată proaspăt confirmată, scoasă în societate. Identificare se face după ținuta sa, singura care poartă pe cap acel specific cilindru de catifea neagră (Borten), care era decorat cu panglici lungi ce atârnav pe spate până spre tivul rochiei. În amplul spațiu al sălii de bal marcat de coloane, alte câteva cupluri, înveșmântate în costume specifice portului săsesc, în mișcări de dans destul de stângaci sugerate, contribuie la crearea unui dinamism al scenei și atmosferei de petrecere.

exhibition of the Romanian Art Gallery. Closer to a traditional representation, the *Dance Party* does bring elements of novelty to the Transylvanian painting of the time: it is one of the very few genre scene (dance party) we know (Two genre scene with aristocrats enjoying themselves, signed by J.M. Stock, ca. 1780, are kept in the collection of the Esztergom Christian Museum). The artist organizes the composition around the couple which appears to be in the highlights: the girl has just received the sacrament of Confirmation and is now presented to society. She is easily identified since she is the only one wearing the specific black velvet headdress (Borten) with the two long ribbons hanging down her back all the way to the hem of her dress. Although quite ungainly depicted by the artist, several other couples also dressed in traditional Saxon costumes, dance. Their dance enlivens the party, and gives dynamic to the scene.

II. CATALOG GRAFICĂ

1. Johann Baptist Homann (1664–1724), *Harta Principatului Transilvaniei ca parte a Imperiului Habsburgic* (Nürnberg 1717)

Gravură colorată (acvaforte și acuarelă), 48 x 57 cm; 51,7 x 64,7 cm, s., titlu și inscripție: st. sus, în medalion; MNB nr. inv. XV/633

Faimos geograf și cartograf german, J.B. Homann (1664–1724) a fost geograf imperial și a membru al Academiei prusace de științe din Berlin. Cea mai spectaculoasă lucrare a sa este Marele Atlas al lumii, editat în anul 1716.

În hartă apar diferit colorate: scaunele săsești Saxonicum Fundus, Burzen Land (Țara Bârsei) cu districtul Fagaras, Nosner Land (ținutul Bistriței), comitatele maghiare, Sicularum Sedes (scaunele secuiești). Sunt marcate trecerile spre Țara Românească și Moldova, drumurile, cursurile apelor, orașele fortificate, târgurile, satele, bisericile fortificate etc. În cartușul din st. sus apar



II/1. J.B. Homann, *Harta Principatului Transilvaniei / Map of the Principality of Transylvania*

II. CATALOGUE / GRAPHIK WORKS

1. Johann Baptist Homann (1664–1724), *Map of the Principality of Transylvania* (Nuremberg, 1717)

Coloured engraving (aquaforte and watercolour), 48 x 57 cm; 51.7 x 64.7 cm, signature, title and inscription, upper l., in medallion, MNB inv. no. XV/633

Renowned geographer and cartographer, J.B. Homann (1664–1724) was the Imperial Geographer of Charles VI and a member of the Prussian Academy of Science in Berlin.

The Map shows the Saxon Seats Saxonicum Fundus, Burzen Land (Bârsa Land), Fagaras District, Nosner Land (Bistriței County), the Hungarian counties, Sicularum Sedes (the Szekler Seats). Also, the passage routes to Wallachia and Moldavia, the roads, the rivers, the fortified cities, the boroughs, the villages, the fortified churches are marked. In the cartouche upper l. there are data about the cartographed area with reference to the population of the Principality: ethnic groups, religious denominations, languages etc.



II/2. K. Ponheimer, *Trecerea vamală de la Turnu Roșu / Customs at Turnu Roșu*



II/3. Anonim, sec. XVIII / Anonymous 18th c., *Planul Braşovului / Plan of Braşov*

date despre zona cartografiată, referitoare la locuitorii Principatului: etnii, religii, limbi vorbite etc.

2. Kilian Ponheimer (1757–1828), *Trecerea vamală de la Turnu Roşu și Mănăstirea Cozia*

Gravură colorată, 16,6 x 20,5 cm, s. dr. jos: „Ponheimer sc.”, MNB nr. inv. XV/701

Gravor austriac, Kilian Ponheimer a fost student al Academiei de Artă din Viena, unde a învățat sub îndrumarea lui Jakob Matthias Schmutzer. A lucrat mai ales peisaje, planșe și hărți pentru cărți de specialitate (medicină, geografie etc.). Harta reprezintă defileul Turnu Roşu până la Mănăstirea Cozia, cu zona de graniță dintre Transilvania și Țara Românească.

2. Kilian Ponheimer (1757–1828), *Customs at Turnu Roşu and the Cozia Monastery*

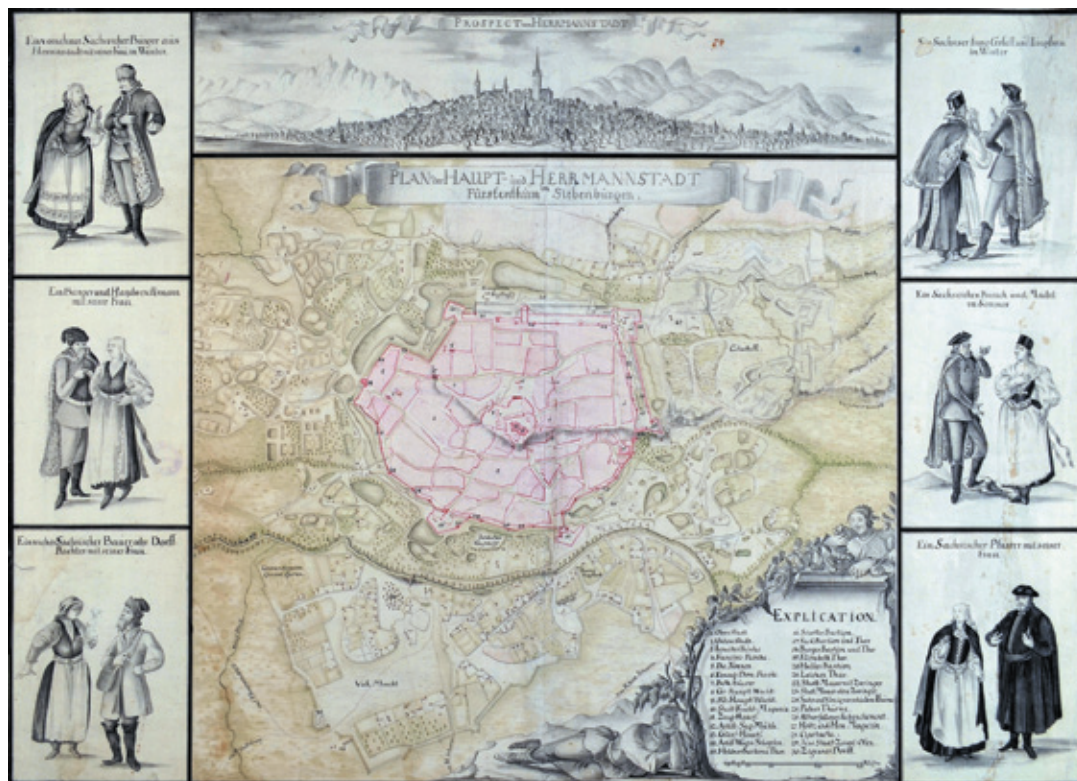
Coloured engraving, 16.6 x 20.5 cm, s. bottom r.: “Ponheimer sc.”, MNB inv. no. XV/701

The Austrian engraver Kilian Ponheimer painted mostly landscapes and maps for books on various domains (medicine, geography etc.). The map shows the pass and the border between Transylvania and Wallachia between Turnu Roşu and the Cozia Monastery.

3. Anonymous 18th c., *Plan of Braşov with Costumes*

Pen and watercolour, 52 x 74 cm, uns., und., MNB inv. no. XV/979

The work is structured in two sections: the upper section is where figures show the markets, streets, houses,



III/4. Anonim, sec. XVIII/ Anonymous 18th c., *Vedere și planul Sibiului / Plan and View of the Town of Sibiu*

3. Anonim, sec. al XVIII-lea, *Planul Brașovului cu costume*

Peniță și acuarelă, 52 x 74 cm, MNB nr. inv. XVI/ 979

Lucrarea este structurată pe două părți: cea superioară este planul în cadrul căruia se regăsesc piețele, străzile, casele, clădirile reprezentative și principalele obiective ale orașului, marcate cu cifre, drumurile de ieșire din localitate. În partea inferioară, lucrarea prezintă o bandă cu șapte casete, în care sunt redată șapte personaje de etnii diferite în costume specifice etniei și zonei. Lucrarea este un reper important asupra dezvoltării și sistematizării localității, având și valoare documentar etnografică.

representative buildings and the most important sights of the city. On the lower part there is a band divided into seven sections on which are rendered seven characters of different ethnic groups wearing traditional costumes. The work is valuable from a documentary point of view, a landmark which bears testimony not only to the evolution and systematization of the city but also to its ethnic mosaic.

4. Anonymous 18th c., *Plan and View of the Town of Sibiu mid-18th c.*

Ink and coloured pencil, 48.3 x 68 cm, MNB inv. no. XIII/44

The work is structured on two cartouches, the narrow one on the upper part, and six frames. On the upper part of the composition there is a veduta of Sibiu. The most ample space is



11/5. A. Wirsing, S. Sardi, *Sibiu vedere generală, sec. al XVIII-lea / General View of Sibiu in the 18th c.*

4. Anonim, secolul al XVIII-lea, *Vedere și planul Sibiului la mijlocul sec. al XVIII-lea*

Tuș și creion colorat, 48,3 x 68 cm, MNB nr. inv. XIII/44

Lucrarea este structurată pe două cartușe centrale și șase casete. În compoziția din partea superioară este realizată o vedută a orașului Sibiu. În planul orașului sunt marcate străzile, piețele, principalele clădiri, zidul de apărare cu turnurile, târgul de vite, cursul râului Cibin, drumurile care leagă orașul de localitățile învecinate etc., oferind o imagine a unui oraș mare, cu biserici de confesiuni diverse, și fortificații medievale bine păstrate. Pe lateralele compoziției în șase

dedicated to the plan of the city. The streets, the squares, the wall, the towers, the Cibin River, the roads leading to the neighbouring village are marked. On either side of the composition, in six cartouches, presented as small genre scenes, there are Saxon men and women in traditional costumes; their costumes are minutely described and attitudes show some kind of interaction.

5. Adam Ludwig Wirsing (1734–1797) (sc. et ex.); Samuel Sardi (1705–1779) (in.), *General View of Sibiu in the 18th c.*

Engraving (aqua-forte and chisel), 26.6 x 39.1 cm, s. and located bottom l.: (Nüre)mberg chez Wirsing Graveur"; and

cartușe sunt reprezentate personaje de etnie săsească, în costume specifice, în atitudini de interacționare, descrise cu minuție din punctul de vedere al costumelor.

5. Adam Ludwig Wirsing (1734–1797) (sc. et ex.); Samuel Sardi (1705–1779) (in.), Sibiu vedere generală în sec. al XVIII-lea

Gravură (acvaforte și dălțiță), 26,6 x 39,1 cm, s. și localizat st. jos: „(Nüre)mberg chez Wirsing Graveur”; și dr. jos: „par le tres humble, tres Soum(is et tres) fidele Sujet et Serviteur Wirsing”, d.: 1787, MNB nr. inv. XIII/1

Prototipul vedutelor orașului Sibiu îl constituie gravura lui Hans Jakob Schollenberger, activ la Nürnberg între 1650–1690, prototip preluat și interpretat la mijlocul secolului al XVIII-lea, de S. Sardi, gravor și tipograf activ la Sibiu. A. Wirsing a fost un cunoscut gravor, activ mai ales la Nürnberg. Peisajul panoramic se deschide cu un prim plan amplu animat de o scenă de gen. În centrul compoziției este plasat orașul Sibiu, sub forma unei vedute. Prin realizarea acestei compoziții, Adam Wirsing marchează cea de-a doua călătorie a împăratului Iosif II prin Transilvania, și popasul său la Sibiu, capitala Principatului.

6. Franz Neuhauser (1763–1836), Peisaj din Tălmaci

Acvarelă, guașă, 39,3 x 57 cm, s. și d., jos mijloc în peniță: „Fr. Neuhauser 1817” și st. jos, cu gri: „v Sonnenstein ad Nat.”, MNB nr. inv. XI/885

Un număr important de vedute executate în guașă din creația lui Neuhauser, provin din albumul *Malerische Reise durch Siebenbürgen*. O parte dintre lucrări au fost imprimate ca litografii de Jacob Alt și Franz Steinfeld. Realizate în perioada 1815–1818, unele păstrate în colecțiile Muzeului Brukenthal, ele oferă o fermecătoare imagine asupra Transilvaniei acelei epoci.

Bibliografie: Bielz 1956, p. 327; Mesea 2011, p. 69; Sabău 2005, p. 401.

7. Franz Neuhauser (1763–1836), Vedere din Bistrița

Acvarelă, 38 x 63,5 cm, s. și dr. jos, cu negru: „Fr. Neuhauser”, d.ă: 1817, numerotată dr. sus: 40, MNB nr. inv. XV/777.

bottom r.: “par le tres humble, tres Soum(is et tres) fidele Sujet et Serviteur Wirsing”, d.: 1787, MNB inv. no. XIII/1

Hans Jakob Schollenberger's engraving is the prototype of the vedute of Sibiu. This prototype was assimilated and interpreted in the 18th century by S. Sardi, engraver and printer active in Sibiu. A. Wirsing was a renowned engraver, active mostly in Nürnberg. This veduta type panoramic landscape opens with an animated genre scene. In the middle of the composition, the artist depicted the city of Sibiu. This composition celebrates Emperor Joseph's second visit to Transylvania and the halt he made in Sibiu.

6. Franz Neuhauser (1763–1836), Landscape from Tălmaci

Watercolour, gouache, 39.3 x 57 cm, s. and d., middle bottom in pen: “Fr. Neuhauser 1817” and bottom l., in grey: “v Sonnenstein ad Nat.”, MNB inv. no. XI/885

A significant number of vedutas, in gouache from the creation of Neuhauser are part of the project *Malerische Reise durch Siebenbürgen* Album, some of them lithographed by Jacob Alt and Franz Steinfeld. Dating from 1815–1818, they offer a charming image of the most beautiful places of Transylvania.

Bibliography: Bielz 1956, p. 327; Mesea 2011, p. 69; Sabău 2005, p. 401.

7. Franz Neuhauser (1763–1836), View of Bistrița

Watercolour, 38 x 63.5 cm, s. bottom r. in black: “Fr. Neuhauser”, d.: 1817, MNB inv. no. XV/777

Bibliography: Bielz 1956, p. 327; Mesea 2011, p. 67; Sabău 2005, p. 401.

8. J. Kiendl, Officers of the Transylvanian Military Frontier, 1762

Chromolithography, 24,7 x 16,3 cm, s. bottom r.: “d. Kiendl Fr.bl.”, MNB inv. no. XV/509

In order to protect Transylvania's eastern and southern borders, following a decision of the imperial Court, military regiments were established enrolling inhabitants of the region, between 1762 and 1773. One of the regiments was in Orlat (with the 88 villages) and another one in Năsăud (with the 44 affiliated localities). For the Romanians in Transylvania, the establishment of the military border brought economic, social and cultural improvements. The serfs were set free



II/6. Fr. Neuhauser, *Peisaj din Tâlmaci / Landscape from Tâlmaci*



II/7. Fr. Neuhauser, *Vedere din Bistrița / View of Bistrița*



II/8. J. Kiendl, *Ofițeri din Regimentele românești de graniță / Officers of the Transylvanian Military Frontier, 1762*



II/9. J. Kiendl, *Ofițeri din Regimentele românești de graniță / Officers of the Transylvanian Military Frontier, 1770*



II/10. J. Kiendl, *Ofițeri din Regimentele românești de graniță / Officers of the Transylvanian Military Frontier, 1808*

Bibliografie: Bielz 1956, p. 327; Mesea 2011, p. 67; Sabău 2005, p. 401.

8. J. Kiendl, *Ofițeri din Regimentele românești de graniță din Transilvania, 1762*

Cromolitografie, 24,6 x 16,5 cm, s. dr. jos: „d. Kiendl Fr.bl.”, MNB nr. inv. XV/509

Ca urmare a unei hotărâri a Curții imperiale, în vederea apărării frontierei estice și sudice, în perioada 1762–1783 au fost înființate regimente de graniță, formate din locuitorii din zonă. Astfel au luat naștere două regimente românești, unul cu sediul la Orlat, de care aparțineau 88 de localități, și unul cu sediul la Năsăud, care avea în componență 44 de localități. Militarizarea a adus avantaje economice, sociale și culturale: iobagii deveniți grăniceri au fost eliberați din iobăgie și scutiți de unele obligații și dări. Unora dintre satele militarizate li s-au repartizat terenuri agricole spre folosință, pășuni și mai ales păduri. Cel mai important avantaj a constat în înființarea de școli, mai întâi la Orlat și Năsăud, iar apoi în toate localitățile de graniță.

Bibliografie: Ittu 2011, pp. 119–121.

9. J. Kiendl, *Ofițeri din Regimentele românești de graniță din Transilvania, 1770*

Cromolitografie, 24,5 x 16,3 cm, s. dr. jos: „d. Kiendl Fr.”, MNB nr. inv. XV/510

10. J. Kiendl, *Ofițeri din Regimentele românești de graniță din Transilvania, 1808*

Cromolitografie, 24,7 x 16,3 cm, s. dr. jos: „d. Kiendl Fr.bl.”, MNB nr. inv. XV/509

11. Johann Andreas Pfeffel (1674–1748), *Portretul lui Carol VI, al 48-lea rege al Ungariei*

Dălțiță, 29,8 x 18,5 cm; 35 x 22,2 cm, s. st. jos: „J.A. Pfeffel sculp.”; inscripție sub cadru, într-un chenar marcat de stemele și numele provinciilor, MNB nr. inv. XV/357

J.A. Pfeffel gravor, editor și pictor de curte la Viena și Augsburg e cunoscut mai ales ca portretist. În cazul acestei lucrări, Pfeffel a preluat și interpretat într-o nouă compoziție un portret realizat de A. și J. Schmutzer după

and absolved of some of their duties and taxes. Some of the villages were allocated lands, pastures and forests to use. The schools founded in Orlat and Năsăud, then in all the border localities, were the most important advantage.

Bibliography: Ittu 2011, pp. 119–121.

9. J. Kiendl, *Officers of the Transylvanian Military Frontier, 1770*

Chromolithography, 24.7 x 16.3 cm, s. bottom r.: „d. Kiendl Fr.bl.”, MNB inv. no. XV/510

10. J. Kiendl, *Officers of the Transylvanian Military Frontier, 1808*

Chromolithography, 24.7 x 16.3 cm, s. bottom r.: „d. Kiendl Fr.bl.”, MNB inv. no. XV/509

11. Johann Andreas Pfeffel (1674–1748), *Portrait of Charles VI, as King of Hungary*

Chisel, 29.8 x 18.5 cm; 35 x 22.2 cm, s. bottom l.: „J.A. Pfeffel sculp.”; inscription below the frame, in a contour bearing the escutcheons and the names of the provinces; MNB inv. no. XV/357

J.A. Pfeffel engraver and editor was a court painter in Vienna and Augsburg. In this creation, he borrowed and interpreted a portrait that Andreas and Joseph Schmutzer had painted after a drawing Johann Häuk, made after a painting attributed to M. Meytens.

Charles VI, son of Emperor Leopold I, heir to the throne of his brother, Joseph I, was King of Hungary and Bohemia and Emperor of the Holy Roman Empire between 1711 and 1740. The ample composition, depicts Emperor Charles seated on the throne at the height of his power, namely after the war against the Ottomans (1716–1718) which won him Serbia, Hungary and Oltenia.

Bibliography: Ordeanu 2011, pp. 80–81.

12. Franz Leopold Schmitner (1703–1761), after Franz Anton Danne (1700–1767), *Portrait of Empress Maria Theresa*

Chisel and aqua forte on paper, 31 x 19.3 cm, s. on the l., under the frame: “F.A. Danne delin.” and on the r.: “F.L. Schmitner Sc. Vienae”, und. (1745–1750), MNB inv. no. XV/366

F.L. Schmitner, Austrian drawer and engraver, is the author of several portraits of the imperial family, among them those of the Empress and of her husband, inspired by the paintings

desenul lui Johann Häuk din Gratz, după un tablou atribuit lui M. Meytens.

Carol VI, fiul împăratului Leopold I, urmaș la tron al fratelui său, Iosef I, a fost rege al Ungariei, al Boemiei, rege și împărat al Sfântului Imperiu German, între anii 1711–1740.

Compoziția amplă, cu împăratul Carol VI așezat pe tron, într-un cadru arhitectural, este realizată într-o perioadă de expansiune a puterii sale, mai precis, după războaiele împotriva turcilor dintre 1716–1718, în urma cărora a câștigat Serbia, Ungaria și Oltenia.

Bibliografie: Ordeanu 2011, pp. 80–81.

12. Franz Leopold Schmitner (1703–1761), după Franz Anton Danne (1700–1767), *Portretul Împărătesei Maria Tereza*

Dălțiță și acvaforte pe hârtie cu vergatură, 31 x 19,3 cm, s. sub cadru, în st.: „F.A. Danne delin.” și în dr.: „F.L. Schmitner Sc. Viena”, date: 1745–1750; inscripții: în cadru, pe soclu, inscripție de dedicație, MNB nr. inv. XV/366

F.L. Schmitner, desenator și gravor vienez, a realizat mai multe portrete ale familiei imperiale, printre care chiar ale împărătesei și soțului ei, după picturile lui Martin Meytens. F.A. Danne a fost activ la Viena între 1726–1764, cunoscut mai ales pentru decorurile teatrului Curții și decorațiunile ceremoniilor de la Curte.

La doar doi ani de la înscăunare, Maria Tereza este reprezentată în vestimentația ceremoniei de încoronare ca regină a Ungariei. Pe soclu, în fața medalionului, se află coroana Ungariei, coroana Boemiei și coroana arhiducală a Austriei. Sub cele trei coroane este reprezentată stema istorică a Transilvaniei. Întreaga compoziție alegorică marchează importanța trecerii provinciei în granițele Imperiului Habsburgic. Lucrarea este o comandă a Comitelui Antál Mikes de Zabola, ca probă a loialității sale față de Casa de Habsburg. Gravura este realizată după prototipul lucrării lui Jean Etienne Liotard (1702–1789), din 1742.

Maria Tereza, fiica și urmașa la tron a împăratului Carol VI von Habsburg, regină și împărăteasă între anii 1740–1780, a inițiat un șir de reforme menite să consolideze puterea

of M. Meytens. F.A. Danne was active in Vienna between 1726 and 1764, famous especially for the scenery for the imperial theatre and the decoration for the official ceremonies.

The bust portrait of the Empress was executed two years after her accession to the throne. She is wearing the ceremonial attire used when she became Queen of Hungary. The portrait is placed in a framed oval medallion. On the pedestal, in front of the medallion, there are three crowns: the Crown of Hungary, the Crown of Bohemia and the Archducal Crown of Austria. Below them is the historical escutcheon of Transylvania. The entire allegorical composition marks the importance of the annexation of Transylvania by the Habsburg Empire. The work was commissioned by Count Antál Mikes of Zabola, to show his loyalty to the House of Habsburg. The engraving is based on the prototype of the work of J.E. Liotard (1702–1789) dating from 1742.

Maria Theresa, Queen and Empress between 1740 and 1780, initiated a series of reforms meant to strengthen the authority of the Habsburgs in all provinces. Her economic policy, aimed at exploiting the riches of the empire, the changes in the legislative system, her social reforms, the changes brought to the bureaucracy, the reformation of the educational system etc., all stimulated the cultural and artistic life, changing the face of Central Europe for ever. These reforms also led to the modernization of Transylvania and it shook the feudal structures. She admired Samuel von Brukenthal and supported his career.

Bibliography: Biographisches Lexikon; Ordeanu 2011, pp. 82–83.

13. Johann Ernst Mansfeld (1739–1796), *Portrait of Emperor Joseph II*

Aqua forte, chisel and roller on thick paper, 15 x 18.5 cm, s. and d. on the r. under the frame: “J.E. Mansfeld inv. et Sculp. 17(81)”; MNB inv. no. I/360

J.E. Mansfeld was a famous engraver of his time, author of numerous portraits of the imperial family.

This effigy-type representation is based upon a drawing by Mansfeld executed after the portrait of the sculptor Anton Grassi (1755–1807). Below the medallion, on the l. of the pedestal are the crown of the Holy Roman Empire, the crown of Hungary and the crown of Bohemia.

Under the influence of the *Aufklärung*, with the intention to modernize and centralize the state, Joseph II initiated a series



II/11. J. Pfeffel, Carol VI, rege al Ungariei / Charles VI, as King of Hungary

habsburgică în toate regiunile stăpânite. Politica sa economică, de cunoaștere și exploatare a bogățiilor din teritoriile imperiului, modificările din sistemul legislativ, măsurile sociale, de schimbare a aparatului funcționăresc, reforma școlară, etc. au stimulat viața culturală, arta, dând o față nouă Europei centrale. Aceste măsuri au avut un rol important în

of reforms which had a profound effect on Transylvania. One of the first measures was the Edict of Concivility, which was meant to ease the tension between the ethnic groups living in Transylvania. The Edict of Tolerance sanctioned on 8th November 1781, was intended to make Christianity a “religion of love” for all the religious denominations in the Empire: freedom of belief



II/12. Fr. Schmitner, Împărăteasa Maria Tereza / *Empress Maria Theresa*

modernizarea Transilvaniei și depășirea structurilor feudale. A avut o relație specială cu baronul Samuel von Brukenthal, pe care l-a admirat și l-a susținut în carieră.

Bibliografie: Biographisches Lexikon; Ordeanu 2011, pp. 82–83.

was granted and it put an end to the discrimination against the Jews. In the aftermath of the 1784 uprising, the Emperor also put an end to serfdom (Serfdom Patent, 22nd August 1785).

Bibliography: Maria Theresia und ihre Zeit, cat. no. 41. 02, 70, 15; Ordeanu 2011, p. 88.



II/13. J.E. Mansfeld, Împăratul Iosif II / *Emperor Joseph II*

13. Johann Ernst Mansfeld (1739–1796), *Portretul împăratului Iosif II*

Acvaforte, dălțiță și ruletă pe hârtie groasă, 15 x 18,5 cm, s. și d. în dr. sub cadru: „I.E. Mansfeld inv. et Sculp. 17(81)”, inscripție pe rama medalionului, MNB nr. inv. I/360

Gravor apreciat al vremii sale, Mansfeld a executat numeroase portrete ale membrilor familiei imperiale. Compoziția de față este realizată după un desen executat după portretul sculptorului Anton Grassi (1755–1807). Sub medalion, în st., pe postament, apar: coroana Sfântului Imperiu Romano German, coroana Ungariei și coroana Boemiei.

Având ca intenție modernizarea și centralizarea statului, Iosif al II-lea a inițiat o serie de reforme cu



II/14. A. Schmutzer, J. Schmuzer, Johann Haller von Hallerstein

14. Andreas Schmutzer (1700–1740) and Joseph Schmuzer (1714–1770), *Portrait of Johann Haller von Hallerstein, Governor of Transylvania*

Chisel, 24.4 x 17.5 cm, s. and located bottom l.: “Andreas & Joseph Schmuzer sc. Vienna”, MNB inv. no. XV/258

J. Haller von Hallerstein (1692–1755) had spent a long time in Vienna when the Emperor appointed him governor of Transylvania (1735–1755), ignoring the suggestion of the parliament.

Bibliografie: Kutschera 1943, pp. 35-39.

15. Johann Ernst Mansfeld (1739–1796), *Portrait of Baron Samuel von Brukenthal*

Aquaforte, chisel, 30.6 x 21 cm; 41.3 x 31.2 cm; s. bottom l.: “J. Hickel pinx.”, and bottom r.: “J.E. Mansfel sc. 1779”; MNB inv. no. I/147e

repercusiuni profunde în organizarea și funcționarea Transilvaniei. Una dintre primele măsuri ca împărat a fost decretarea Edictul de concivitate, prin care încerca să desființeze antagonismele dintre etniile transilvănene. Edictul de toleranță, promulgat la 8 noiembrie 1781, prin care suveranul urmărea să transforme creștinismul, pentru toate confesiunile, într-o „religie a iubirii”, acordând libertate de cult tuturor confesiunilor din imperiu și abolind discriminarea față de evrei, a avut o însemnătate decisivă pentru evoluția raporturilor confesionale din Transilvania. Ca urmare a mișcărilor sociale, în special a răscoalei din 1784, împăratul a abolit iobăgia, prin ordonanța din 22 august 1785.

Bibliografie: Maria Theresia unde ihre Zeit, nr. cat. 41. 02, 70, 15; Ordeanu 2011, p. 88.

14. Andreas Schmutzer (1700–1740) și Joseph Schmuzer (1714–1770), *Portretul lui Johann Haller von Hallerstein, guvernator*

Dălțiță, 24,4 x 17,5 cm, s. și localizat, st. jos: „Andreas & Joseph Schmuzer sc. Vienna”; inscripție, MNB nr. inv. XV/258

Johann Haller von Hallerstein (1692–1755) a fost guvernator al Transilvaniei între 1735–1755, având cel mai lung și liniștit mandat din sec. al XVIII-lea.

Bibliografie: Kutschera 1943, pp. 35–39.

15. Johann Ernst Mansfeld (1739–1796), *Portretul Baronului Samuel von Brukenthal*

Acvaforte, dălțiță, 30,6 x 21 cm; 41,3 x 31,2 cm; s. st. jos: „J. Hickel pinx.” și dr. jos: „J.E. Mansfel sc. 1779”, MNB nr. inv. I/147e

Baronul Brukenthal și-a comandat în timpul vieții mai multe portrete unor renumiți pictori și gravori ai școlii austriece: Joseph Hickel (1736–1807), J.E. Mansfeld, G. Weikert, poate chiar Martin Meytens (1695–1770), precum și pictorilor transilvăneni J.M. Stock și F.A. Bergmann, care imortalizează momente ale evoluției sale sociale și politice. Mansfeld execută Portretul lui S. von Brukenthal în anul 1779, după tabloul realizat de J. Hickel, în 1771, într-o perioadă în care baronul era președintele Camerei

Baron Samuel von Brukenthal commissioned famous painters and engravers of the Austrian School to execute his portrait: Joseph Hickel (1736–1807), J. E. Mansfeld, Georg Weikert, maybe even Martin Meytens; the same mission was entrusted to the Transylvanian artists, J. M. Stock and F.A. Bergmann. They all immortalized the most important moments of his social and political career.

Based on the portrait painted by J. Hickel in 1771, Mansfeld's portrait (1779) was created when the Baron was president of the Aulic Chamber of Transylvania and Privy Council (1765–1774). He is depicted as a knight of the Order of St. Steven, wearing the cross, symbol of the Order. This was to become his best known portrait due to the numerous graphic reproductions.

Bibliography: Mesea 2007, p. 153; Mureșan 2002, p. 346, fig. 3; Popescu 2007, p. 145.

16. Samuel Tzetter (sau Czetter) (1765–1829), *Portrait of Samuel Teleki*

Engraved metal, 18.3 x 11.7 cm, s. and d. bottom r.: “Sam. Tzetter. Hungarus sc. 1796”, MNB inv. no. XV/78

S. Tzetter (or Czetter) was an engraver active in Central Europe.

Samuel Teleki (1739–1822) studied at universities in Switzerland and France and assimilated the ideas of the Enlightenment. He was Aulic Chancellor for Transylvania. Man of culture, he had a collection of 60 000 volumes bought for the sum of 800 000 florins, which was opened for the public in a building bought for this purpose in Tg. Mures in 1802.

17. Adam Sándor Ehrenreich (1784–1840 /1852?), *Portrait of Bánffy György*

Chisel, printing, 25.5 x 18.3 cm; 32 x 23 cm, s. in the middle: “Ehrenreich sc.”, MNB inv. no. XV/238

A.S. Ehrenreich was a famous engraver and lithographer active especially in Vienna and in Pesta.

György Bánffy of Losoncz (1747–1822), succeeded Baron Brukenthal in the position of Governor of Transylvania, after having been in the service of the Imperial Court; he was Councillor of Treasury in Transylvania and had the support of Empress Maria Theresia and then of her sons, Josef II and Leopold II. In 1777, he became a member of the Lounge of “Saint

aulice a Transilvaniei și consilier secret (1765–1774). Aceasta lucrare în care Brukenthal este redat cu rangul de cavaler, purtând pe piept Crucea mică a Ordinului Sfântul Ștefan, a ajuns cea mai cunoscută imagine a sa, datorită reproducerii grafice de mare tiraj.

Bibliografie: Mesea 2007, p. 153; Mureșan 2002, p. 346, fig. 3; Popescu 2007, p. 145.

16. Samuel Tzetter (sau Czetter) (1765–1829), Portretul lui Samuel Teleki

Gravură metal, 18,3 x 11,7 cm, s. și d., dr. jos: „Sam. Tzetter. Hungarus sc. 1796”, MNB nr. inv. XV/78

S. Tzetter (sau Czetter) a fost un gravor activ în spațiul Europei centrale.

Samuel Teleki (1739–1822) a studiat la universități vest europene, în Elveția și Franța, formându-se în spiritul ideilor iluministe. A deținut mai multe funcții, cea mai importantă fiind cea de cancelar al Transilvaniei. Activitatea sa ca om de cultură a culminat cu realizarea impresionantei colecții de carte (60.000 de volume cumpărate cu 800.000 de florini) pe care a deschis-o către public, în Târgu Mureș, într-o clădire special cumpărată, în anul 1802, ca prima bibliotecă publică din Transilvania.

17. Adam Sándor Ehrenreich (1784–1840 /1852?), Portretul lui Bánffy György

Dălțiță /tipar, 25,5 x 18,3 cm; 32 x 23 cm, s. mijloc: „Ehrenreich sc.”, MNB nr. inv. XV/238

A.S. Ehrenreich a fost un cunoscut gravor și litograf al școlii maghiare, cu studii la Academia de Artă din Viena, activ mai ales la Viena și la Pesta.

György Bánffy de Losonc (1747–1822) a fost guvernatorul Transilvaniei între anii 1787–1822, urmându-i în această funcție baronului Samuel von Brukenthal. A deținut mai multe funcții în serviciul curții imperiale, bucurându-se de atenția și sprijinul împărătesei Maria Tereza, apoi și ale fiilor acesteia, împărații Iosif al II-lea și Leopold al II-lea. În anul 1777, a fost primit în Loja „Sf. Andrei trei frunze de nufăr”, din Sibiu, pentru ca în 1784 să fie în fruntea francmasoneriei transilvane. În calitate



II/15. J.E. Mansfeld, Samuel von Brukenthal

Andrew Three waterlily leaves” from Sibiu; between 1784 and 1790, he was the head of the Transylvanian Freemasonry. In his capacity of Aulic Chancellor for Transylvania, he accompanied Emperor Josef II in his tour of the province. Between 1774 and 1785, he ordered the construction of his private residence in The Big Square, in Cluj, whose architect was Eberhard Blauemann. Built under the influence of the Central-European Baroque, the palace is one of the most important monuments of Transylvania.



II/16. Samuel Tzetter, *Samuel Teleki*



II/17. A.S. Ehrenreich, *Bánffy György*

de cancelar aulic l-a însoțit pe împăratul Iosif al II-lea în călătoria prin Transilvania din 1783. Reședința sa din Piața Mare din Cluj, după proiectul arhitectului german J.E. Blumann, este unul dintre cele mai importante monumente baroc ale Transilvaniei.

18. Tranquillo Maria Laurentio Mollo (1767–1837), Cancelaria aulică a Ungariei și Transilvaniei de la Viena 1796

Gravură colorată, 13,5 x 18 cm, MNB nr. inv. XV/160

Elvețian de origine italiană, Mollo a fost grafician, tipograf, negustor de artă și cunoscut editor în Viena.

Înființată la Viena în 1694, Cancelaria Aulică era organul central de conducere care făcea legătura între guvernul vienez și autoritățile locale. Avea atribuții de

18. Tranquillo Maria Laurentio Mollo (1767–1837), The Aulic Chancellery of Hungary and Transylvania in 1796

Coloured engraving, 13.5 x 18 cm, uns., und., MNB, inv. no. XV/160

Swiss of Italian origin, Mollo was a graphician, typographer, art dealer and editor in Vienna.

Founded in Vienna, in 1694, the Aulic Chancellery of Transylvania was the link between the government in Vienna and the local authorities. Its responsibilities were economic, political, social, religious and cultural; it was also the highest judicial body for Transylvania. The other bodies were the Gubernium and the Treasury. The Gubernium was the executive power, subordinate to the Emperor and to the Aulic Chancellery, and it had political, administrative,



11/18. T.M.L. Mollo, *Cancelaria aulică a Ungariei și Transilvaniei / The Aulik Chancellery of Hungary and Transylvania*

ordin economic, politic, social, religios, cultural, fiind și cea mai înaltă instanță juridică pentru Transilvania. Celelalte organisme centrale de conducere erau guberniul și tezauriatul. Guberniul era organismul executiv, subordonat împăratului și Cancelariei Aulice. Guvernatorul Transilvaniei era loțiitor al împăratului în administrarea provinciei, era ales de către Dietă și confirmat de împărat. Tezaurariatul era instituția care administra veniturile statului, avea sediul la Sibiu și era direct subordonat Cancelariei aulice.

19. Olbermann, *Portretul lui Samuel Hannemann*

Litografie, 49,7 x 39,7 cm, s. dr. jos: „litogr. Olbermann”; și st. jos: „Schoppe”, MNB nr. inv. XV/557

religious, educational, financial, judicial duties. The Governor of Transylvania was the representative of the Emperor, elected by the Parliament and confirmed by the Emperor. The Treasury was in charge of administering the finances, it was seated in Sibiu and was subordinated to the Aulik Chancellery.

19. Olbermann, *Portrait of Samuel Hannemann*

Lithography, 49.7 x 39.7 cm, s. bottom r.: “litogr. Olbermann”; and bottom l. “Schoppe”(?), MNB inv. no. XV/557

Ch. Fr. S. Hahnemann (1755 Meißen–1843 Paris) was a famous German doctor, author of medical writings and founder of homeopathy. In 1777 he started working as a librarian for Samuel von Brukenthal, in Sibiu. Two years later, he got the title of doctor in medical sciences, then worked in several cities in



II/19. Olbermann, *Samuel Hahnemann*



II/20. Fr. Neuhauser, *Daniel Georg Neugeboren*

Ch.F. Samuel Hahnemann (1755 Meißen–1843 Paris) a fost un medic german, autor de tratate de medicină, traducător și părinte a homeopatiei. În 1777, a intrat în serviciul lui Samuel von Brukenthal, fiind primul bibliotecar al amplei colecții baroniale, calitate în care a clasificat și colecția de numismatică. În 1779, tânărul a obținut titlul de doctor în medicină la Universitatea din Erlangen, apoi a activat în mai multe orașe ale Germaniei și la Paris, tratând după teoria homeopata pe care o elaborase. Portretul lui Hahnemann, realizat în 1829, este unul jubiliar, aniversând 50 de ani de la obținerea titlului de doctor.

Bibliografie: Ordeanu 2006, pp. 143–159.

20. Franz Neuhauser (1763–1836), *Portretul lui Daniel Georg Neugeboren*

Litografie, 35 x 24 cm, s. st. jos și d.: „Fr. Neuhauser del. 1822”, MNB nr. inv. XV/408

Germany, as a homeopath. Between 1835 and 1843 he worked in Paris as a very successful doctor. This portrait marks the celebration of 50 years from his doctor degree.

Bibliografie: Ordeanu 2006, pp. 143–159.

20. Franz Neuhauser (1763–1836), *Portrait of Daniel Georg Neugeboren*

Lithography, 35 x 24 cm, s. bottom l. and d.: “Fr. Neuhauser del. 1822”, MNB inv. no. XV/408

While studying history, philology and theology at the University of Leipzig, D.G. Neugeboren (1752 Sibiu–1822 Biertan), was influenced by the philosophy of the Enlightenment. This influence will guide him in his endeavour to modernize the educational system in the spirit of Rousseau and Basedow. He activated in the circle of Baron Brukenthal, he was a teacher at and a director of the Evangelical Secondary School in Sibiu and, in 1806, he was made Bishop of the Evangelical Church of Transylvania.

Bibliography: Gündisch 1999, p. 193.

În anii studiilor de istorie, filologie și teologie de la Universitatea din Leipzig, D.G. Neugeboren (1752 Sibiu-1822 Biertan) a fost influențat de filosofia iluminismului care se va regăsi mai cu seamă în acțiunile sale de modernizare a învățământului, în spiritul ideilor lui Rousseau și Basedow. A activat în preajma baronului Brukenthal și a fost profesor și director al gimnaziului evanghelic din Sibiu, iar în 1806 a fost numit episcop al Bisericii evanghelice din Transilvania.

Bibliografie: Gündisch 1999, p. 193.

21. Samuel Sardi (1705–1779), *Coat of Arms of the Reissenfels Family*

Chisel, 20.3 x 15 cm; 26.3 x 19.3 cm, s. bottom r., located and d.: "delin. et scupl. Samuel Sardi Cib. 1747", MNB inv. no. XV/167

Samuel Sardi took over the management of the printing press of the city of Sibiu in 1751 from Johann Barth, whose apprentice and journeyman had been; in 1774, he opened his own printing press and, in his last years, he went into partnership with Martin Hochmeister (1740–1789).



11/21. S. Sardi, *Blazonul familiei Reissenfels / Coat of Arms of the Reissenfels Family*

21. Samuel Sardi (1705–1779), *Blazonul familiei Reissenfels*

Dălțiță, 20,3 x 15 cm; 26,3 x 19,3 cm, s. dr. jos, localizat și d.: „delin. et scupl. Samuel Sardi Cib. 1747”, MNB nr. inv. XV/167

Samuel Sárdi a preluat conducerea tipografiei orașului Sibiu, în anul 1751, de la Johann Barth, căruia îi fusese ucenic și calfă, iar în 1774 și-a amenajat și și-a deschis propria tipografie, la care, spre sfârșitul vieții, îl ia asociat pe Martin Hochmeister (1740–1789). Reissner sau Reussner este o veche stirpe sibiană, care, începând cu ultimul pătrar al sec. al XVI-lea a dat orașului mai mulți primari, senatori și alți demnitari.

Bibliografie : Arz von Straussenburg II.

22. Johannes Fieltsch, *Laudatio Rosina Filtsch*

Desen, acuarelă, tuș, bronz, 62 x 45,2 cm; 64 x 47,5 cm, 1779, MNB nr. inv. XI/607

Obiceiul de a închina versuri oficialităților cu diferite prilejuri sau membrilor familiei, exista în comunităților transilvănene încă din secolul al XVII-lea. Johannes Filtsch, tatăl Rosinei, acum căsătorită, îi dedică o poezie cu prilejul zilei onomastice.

Bibliografie: Popa 2010, pp. 81, 101; Sigerus 1920, pp. 19–22.

23. Johann Caspar Weinrauch (1765–1836) (1863?), *Prinderea lui Horea*

Dălțiță / tipar, s. st. jos: „Weinrauch fec.”, MNB nr. inv. XV/446

Desenator și gravor al școlii germane, care a lucrat la Viena. Momentul prinderii lui Horea este redat cu tensiune dramatică.

Bibliografie: Lohmeyer 1896, pp. 513–514.

24. Antonius Aloisus Hoehnle (1784–1811), *Horea, Cloșca, Crișan*

Gravură, 14,8 x 23 cm, inscripție cu semnătură și localizare: „Horja, s. Nicola Ursz Krischan Györg. Kloszka Ivan // In Wien zu haben bey Antonius Aloysius Hoehnle, Kupferst.”, MNB nr. inv. XI/670 /2

Reissner sau Reussner is an old family from Sibiu who, since the 16th century, gave the city a series of mayors, senators and other dignitaries. The family was elevated to nobility in 1610 by Gabriel Bathory (1608–1613), Prince of Transylvania; their status was confirmed in 1649 by Gheorghe Rakoczi II (1621–1660). In 1701 their title was also confirmed by Emperor Leopold I who gave them not only a title, but also a name, von Reissenfels and a larger coat of arms. Georg Andreas, who died in 1818, was the last of the von Reissenfels (Cat.no. I/10).

Bibliography: Arz von Straussenburg II.

22. Johannes Fieltsch (18th c.), *Laudatio Rosina Filtsch*

Drawing, watercolour, ink, bronze, 62 x 45.2 cm; 64 x 47.5 cm, d.: 1779, MNB inv. no. XI/607

The habit of dedicating poems, either to the officialdom, or to a member of the family, on a special occasion, had been very popular since the 17th century. Johannes Filtsch, Rosina's father, dedicated a poem to his, now married daughter, on her name day.

Bibliography: Popa 2010, pp. 81, 101; Sigerus 1920, pp. 19–22.

23. Johann Caspar Weinrauch 1765–1836 (1863?), *The Capture of Horea*

Chisel/printing press, s. bottom l.: “Weinrauch fec.”, MNB inv. no. XV/446

Drawer and engraver of the German school, Weinrauch drew a dramatic composition of the moment when Horea was caught.

Bibliography: Lohmeyer 1896, pp. 513–514.

24. Antonius Aloisus Hoehnle (active end 18th c.), *Horea, Cloșca, Crișan*

Engraving, 14.8 x 23 cm, not d., inscription with signature and identification: “Horja, s. Nicola Ursz Krischan Györg. Kloszka Ivan // In Wien zu haben bey Antonius Aloysius Hoehnle, Kupferst.”, MNB inv. no. XI/670 /2

25. Jakob Adam, *Horea*

Chisel, 20.8 x 14.7 cm; 21.4 x 15.7 cm, s. bottom r.: “J. Adam fe.”, MNB inv. no. XV/445

The representations of the leaders of the uprising in 1784 s. J. Adam, engraver of the Austrian school, much multiplied

25. Jakob Adam, *Horea*

Dălțiță, 20,8 x 14,7 cm; 21,4 x 15,7 cm, s. dr. jos: „J. Adam fe.”, MNB nr. inv. XV/445

Reprezentările capilor răscoalei din 1784 semnate de J. Adam, gravor al școlii austriece, multiplicare și copiate în epocă, sunt dintre cele mai bine realizate, atât din punctul de vedere al detaliilor legate de ținută și costumație, cât și al atitudinii și elementelor de psihologie a modelelor.

Bibliografie: Sabău 2005, p. 375.

26. Jakob Adam, *Cloșca*

Dălțiță, 20,2 x 14,5 cm; 21,5 x 15,7 cm, s. dr. jos: „J. Adam fe.”, MNB nr. inv. XV/444

Bibliografie: Sabău 2005, p. 375.

27. Adam Friedrich Geisler (1757–cca. 1800), *Horea și Cloșca*

Gravură cupru, 16 x 12,8 cm, MNB nr. inv. XV/447

Scriitor și editor german, a avut o activitate bogată de scriitor și este cunoscut ca desenator. Broșura (Cat. nr. III/50), editată în 1784-1785 este însoțită de două planșe cu reprezentările tip efigie ale portretelor celor trei conducători ai răscoalei.

Bibliografie: Geisler 1785.

28. Adam Friedrich Geisler (1757–cca. 1800), *Crișan*

Gravură cupru, 15,6 x 9 cm, MNB nr. inv. XV/448

Bibliografie: Geisler 1785.

29–38. Georg Gottlieb Schnell (1791–1843), Mathias Rudolf Toma (1792–1869)

29. *Țărancă săsoaică vara, în costum de sărbătoare*

Litografie colorată, 15 x 11,3 cm, 24,4 x 20,5 cm, s. st. jos: „Schnell del.”; dr. jos: „lith.u. gedr. bei MR Toma in Wien”, MNB nr. inv. XV/552

G.G. Schnell a activat ca profesor de desen la școala evanghelică din Brașov, din 1821. Seria *Sammlung Siebenbürgischer Landestrachten* a fost litografiată la Viena la Institutul lui M.R. Toma. Unele dintre ele lucrări sunt inspirate de desene ale lui Franz Neuhauser.

and copied in the epoch, are some of the best from the point of view of the details meant to characterise the models both as costumes and as attitude and psychological elements.

Bibliography: Sabău 2005, p. 375.

26. Jakob Adam, *Cloșca*

Chisel, 20,2 x 14,5 cm; 21,5 x 15,7 cm, s. bottom r.: „J. Adam fe.”, MNB inv. no. XV/444

Bibliography: Sabău 2005, p. 375.

27. Adam Friedrich Geisler (1757–cca. 1800), *Horea și Cloșca*

Engraved copper, 16 x 12.8 cm, MNB inv. no. XV/447

German writer and editor, schooled in Leipzig, Geisler edited a brochure (Cat. no. III/50) about the uprising in 1784, accompanied by two drawings with the effigy type of representation of the three leaders of the uprising.

Bibliography: Geisler 1785.

28. Adam Friedrich Geisler (1757–cca. 1800), *Crișan*

Engraved copper, 15.6 x 9 cm, MNB inv. no. XV/448

Bibliography: Geisler 1785.

29–38. Georg Gottlieb Schnell (1791–1843), Mathias Rudolf Toma (1792–1869)

29. *Saxon Peasant Woman in Summer, in Holiday Costume*

Coloured lithography, 15 x 11.3 cm, 24.4 x 20.5 cm, s. bottom l.: „Schnell del.”; bottom r.: „lith.u. gedr. bei MR Toma in Wien”, MNB inv. no. XV/552

G.G. Schnell taught drawing at the Evangelical School in Brașov since 1821. The *Sammlung Siebenbürgischer Landestrachten* series was lithographed in Vienna at the M.R. Toma Institute. Some of the works were inspired from drawings by Franz Neuhauser. The attention of the author is directed towards the minute rendering of the ethnographic details; sometimes the model is placed in a certain environment (nature, urban, rural); the atmosphere is suggested with auxiliary elements (bunch of flowers, fan or other attributes of the characters).

Bibliography: Gölner 1979; Klein 2006, pp. 89–92; Popica 2011, p. 38.



II/23. J.C. Weinrauch, Prinderea lui Horea / The Capture of Horea



II/24. A.A. Hoehnle, Horea, Cloșca, Crișan



II/25. Jakob Adam, Horea



II/26. Jakob Adam, Cloșca



II/27. A.F. Geisler, Horea și Cloșca



II/28. A.F. Geisler, Crișan



II/29. G.G. Schnell, M.R. Toma, *Țărăncă săsoaică vara / Saxon Peasant Woman*



II/30. G.G. Schnell, M.R. Toma, *Țigancă lingurăreasă / Gypsy Woman*



II/31. G.G. Schnell, M.R. Toma, *Român din Scheii Brașovului / Romanian from Scheii Brașovului*



II/32. G.G. Schnell, M.R. Toma, *Român din zona Făgărașului / Romanian from Făgăraș*

Atenția desenatorului se îndreaptă înspre redarea minuțioasă a detaliilor etnografice, încercând și o plasare a personajului într-un mediu (natural, urban, rural) sau aducând atmosferă prin elemente auxiliare (buchet de flori, evantai sau alte atribute ale personajelor).

Bibliografie: Gölner 1979; Klein 2006, pp. 89–92; Popica 2011, p. 38.

30. Țigancă lingurăreasă

Litografie, 14,6 x 11 cm, 24,7 x 20,8 cm, s. st. jos: „GG Schnell del.”, dr. jos: „gedr. bei. MR Toma in Wien”, MNB nr. inv. XV/531

Similară lucrării din volumul lui Joseph D. Leonhard, *Die Bewohner Siebenbürgens* (1816).

Bibliografie: Klein 2006, p. 92.

31. Român din Scheii Brașovului

Litografie, 14,5 x 11 cm, 24,7 x 20,7 cm, s. st. jos: „GG Schnell del.”, dr. jos: „gedr. bei. MR Toma in Wien”, MNB nr. inv. XV/534

Bibliografie: Klein 2006, p. 97.

30. Gypsy Woman

Lithography, 14.6 x 11 cm, 24.7 x 20.8 cm, s. bottom l.: “GG Schnell del.”, bottom r.: “gedr. bei MR Toma in Wien”, MNB inv. no. XV/531

Similar to the work from Joseph D. Leonhard, *Die Bewohner Siebenbürgens* (1816) volume.

Bibliography: Klein 2006, p. 92.

31. Romanian from Scheii Brașovului

Lithography, 14.5 x 11 cm, 24.7 x 20.7 cm, s. bottom l.: “GG Schnell del.”, bottom r.: “gedr. bei. MR Toma in Wien”, MNB inv. no. XV/534

Bibliography: Klein 2006, p. 97.

32. Romanian from Făgăraș

Lithography, 14.5 x 11 cm, 24.5 x 20.7 cm, s. bottom l.: “GG Schnell del.”, bottom r.: “gedr. bei. MR Toma in Wien”, MNB inv. no. XV/535

Bibliography: Klein 2006, p. 97.

33. Saxon Peasant Woman in Winter Clothes/Costume

Chromolithography 15.2 x 11 cm, 24.5 x 20.3 cm, s. bottom



II/33. G.G. Schnell, M.R. Toma, *Țărăncă săsoaică / Saxon Peasant Woman*



II/34. G.G. Schnell, M.R. Toma, *Țăran sas / Saxon Peasant*



II/35. G.G. Schnell, M.R. Toma, *Orășean sas sec. al XVIII-lea / Saxon Townsman, 18th c.*



II/36. G.G. Schnell, M.R. Toma, *Săsoaică împodobită sec. al XVIII-lea / Saxon Woman adorned in her Costume, 18th c.*

32. Român din zona Făgărașului

Litografie, 14,5 x 11 cm, 24,5 x 20,7 cm, s. st. jos: „G Schnell del.”, dr. jos: „gedr. bei. M Toma in Wien”, MNB nr. inv. XV/535

Bibliografie: Klein 2006, p. 97.

33. Țărăncă săsoaică în costum de iarnă

Cromolitografie, 15,2 x 11 cm, 24,5 x 20,3 cm, s. st. jos: „Schnell del.”, dr. jos: „gedru. lith. bei. MR Toma in Wien”, MNB nr. inv. XV/548

Bibliografie: Klein 2006, p. 96.

34. Țăran sas în haină de sărbătoare

Cromolitografie, 14,8 x 11,2, 24 x 20,7 cm, s. st. jos: „Schnell del.”, dr. jos: „lith. u. bei. MR Toma in Wien”, MNB nr. inv. XV/549

Bibliografie: Klein 2006, p. 96.

35. Orășean sas din secolul al sec. XVIII-lea

Cromolitografie, 15 x 11 cm, 24,2 x 20,5 cm, s. st. jos: „Schnell del.”, dr. jos: „lithu. gedr. b. MR Toma in Wien”,

l.: „Schnell del.”, bottom r.: „gedru. lith. bei. MR Toma in Wien”, MNB inv. no. XV/548

Bibliography: Klein 2006, p. 96.

34. Saxon Peasant in Holiday Costume

Chromolithography, 14.8 x 11.2, 24 x 20.7 cm, s. bottom l.: „Schnell del.”, bottom r.: „lith. u. bei. MR Toma in Wien”, MNB inv. no. XV/549

Bibliography: Klein 2006, p. 96.

35. Saxon Townsman from the 18th century

Chromolithography, 15 x 11 cm, 24.2 x 20.5 cm, s. bottom l.: „Schnell del.”, bottom r. : „lithu. gedr. b. MR Toma in Wien”, MNB inv. no. XV/550

Bibliography: Klein 2006, p. 94; Mesea 2012a, no. cat. 38.

36. Saxon Woman adorned in her Costume (after Franz Neuhauser)

Chromolithography, 15 x 11 cm, 24.4 x 20.8 cm, s. bottom l.: „Schnell del.”, bottom r.: „lithu. gedr. bei MR Toma in Wien”, MNB inv. no. XV/551

MNB nr. inv. XV/550

Bibliografie: Klein 2006, p. 94; Mesea 2012a, nr. cat. 38.

36. Săsoaică împodobită în costum de sec. XVIII (după Franz Neuhauser)

Cromolitografie, 15 x 11 cm, 24,4 x 20,8 cm, s. st. jos: „Schnell del.”, dr. jos: „lithu. gedr. bei MR Toma in Wien”, nr. inv. XV/551

Bibliografie: Ittu 2010, pp. 195–196; Klein 2006, p. 96; Sedler 2015, pp. 25–30.

37. Orășeană săsoaică din secolul al XVIII-lea

Cromolitografie, 15 x 11 cm, 24,4 x 20,6 cm, s. st. jos: „Schnell del.”, dr. jos: „lithu. gedr. bei M. Toma in Wien”, nr. inv. XV/553

Bibliografie: Klein 2006, p. 96; Mesea 2012a, nr. cat. 39.

38. Țăran sas în costum de iarnă

Cromolitografie, 15,5 x 11,2 cm, 24,3 x 20,7 cm, s. st. jos: „Schnell del.”, dr. jos: „gedr. u. Lith. bei M. R. Toma in Wien”, MNB nr. inv. XV/554

Bibliografie: Klein 2006, p. 96.

Bibliography: Ittu 2010, pp. 195–196; Klein 2006, p. 96; Sedler 2015, pp. 25–30.

37. Saxon Townswoman in the 18th century

Chromolithography, 15 x 11 cm, 24.4 x 20.6 cm, s. bottom l.: “Schnell del.”, bottom r.: “lithu. gedr. bei M. Toma in Wien”, inv. no. XV/553

Bibliography: Klein 2006, p. 96; Mesea 2012a, cat. no. 39.

38. Saxon peasant in winter costume

Chromolithography, 15.5 x 11.2 cm, 24.3 x 20.7 cm, s. bottom l.: “Schnell del.”, bottom r.: “gedr. u. Lith. bei M. R. Toma in Wien”, MNB inv. no. XV/554

Bibliography: Klein 2006, p. 96.

39. Transylvanian Anonymous, Saxon Councillor with his Wife

Watercolour, 22 x 28 cm, uns., und., MNB inv. no. XV/784

40. Transylvanian Anonymous, Wife of a Saxon Priest and Romanian Watchman

Watercolour, 22 x 28 cm, uns., und., MNB inv. no. XV/789



II/37. G.G. Schnell, M.R. Toma, Orășeană săsoaică sec. al XVIII-lea / Saxon Townswoman, 18th c.



II/38. G.G. Schnell, M.R. Toma, Țăran sas în costum de iarnă / Saxon peasant



II/40. Anonim /Anonymous, Soție de preot sas și Paznic român / Wife of a Saxon Priest and Romanian Watchman



II/41. Anonim / Anonymous, *Româncă din Scheii Brașovului / Romanian Woman from Scheii Brașovului*



II/42. F.A.R. Krabs, *Biserica dintre brazi, Sibiu / The Uniate Church in Sibiu*

39. Anonim, sec. al XVIII-lea, *Consilier sas cu soția sa*
Acuarelă, 22 x 28 cm, MNB nr. inv. XV/784

40. Anonim sec. al XVIII-lea, *Soție de preot sas și Paznic român*
Acuarelă, 22 x 28 cm, MNB nr. inv. XV/789

41. Anonim, sec. al XVIII-lea, *Româncă din Scheii Brașovului*
Acuarelă, 14,5 x 10 cm, 21,2 x 14,5 cm, MNB nr. inv. XV/794
Bibliografie: Mesea 2012a, nr. cat. 37.

42. Friedrich August Robert Krabs (1817–1884), *Biserica unită (dintre brazi), Sibiu*
Litografie tipar, 12,6 x 16,3 cm; 18,6 x 21,6 cm, s. dr. „F.A.R. Krabs W.H. Thierry'sche Buchhandlung in Hermannstadt”, MNB nr. inv. XV/102

41. Anonymous 18th c., *Romanian Woman from Scheii Brașovului*

Watercolour, 14.5 x 10 cm, 21.2 x 14.5 cm, uns., und., MNB inv. no. XV/794

Bibliography: Mesea 2012a, cat. no. 37.

42. Friedrich August Robert Krabs (1817–1884), *The Uniate Church (among the fir trees), Sibiu*

Lithography, 12.6 x 16.3 cm; 18.6 x 21.6 cm, s.: “dr. F.A.R. Krabs W.H. Thierry'sche Buchhandlung in Hermannstadt”, MNB inv. no. XV/102

Born in Leipzig, Krabs settled in Sibiu in 1836 and was apprenticed in the Thiery bookshop, which he eventually bought in 1841. He depicted sights of Sibiu, of the neighbouring villages, of fortifications, old churches etc.

Născut la Leipzig, R. Krabs s-a stabilit la Sibiu în anul 1836, ca ucenic în librăria Thiery, pe care a cumpărat-o în 1841. A realizat lucrări în care „portretizează” monumente din Sibiu, cetățile fortificate, vestigiile istorice.

Ridicată între 1777 și 1778, pe un teren donat de Curte vieneză, prin eforturilor episcopilor Inochentie Micu Klein și Grigore Maior, Biserica dintre brazi este cel mai vechi locaș de închinăciune al greco-catolicilor din Măierimea Sibiului. Biserica a fost construită în stil baroc (fațada, pilaștrii, motive ornamentale) cu asimilarea unor elemente din arhitectura bizantină (cupola pe tambur). Iconostasul bisericii a fost pictat în anul 1795 de Joseph Neuhauser.

Bibliografie: Sigerus 1936, p. 34.

43. Ludwig Rohbock (1820–1883), Târgu Mureș, Biserica romano-catolică

Litografie / tipar, 11,5 x 16 cm; 14,5 x 19 cm, MNB nr. inv. XV/56

Piatra de temelie a Bisericii Sf. Ioan Botezătorul a fost așezată în anul 1728. Proiectul acestui monument al ofensivei catolice în mediile reformate din Transilvania, a fost făcut în stil baroc, cu două turnuri de fațadă cu coronament în formă de bulbi de ceapă, care încadrează tipicul fronton în acoladă. Construcția bisericii s-a desfășurat sub conducerea meșterului constructor și pietrar Konrad Hammer (?–1748) activ la Cluj și Tg. Mureș.

Bibliografie: Țoca 1983, p. 30.

44. Hans Hermann (1885–1980), după Allerius Erdely, Atestat de meșter / Brașov Gravură cupru, 37,8 x 46 cm; 44,7 x 54,5 cm, s. dr. jos: „del. Allerius Erdely sculp. et executit. Cornone”, MNB nr. inv. XV/ 593

În anul 1926, pictorul sibiian Hans Hermann a executat o serie de lucrări după plăcile originale păstrate la Muzeul Țării Bârsei. Diploma are un cadru ornamental și are în partea superioară stema Transilvaniei și simbolul orașului Brașov. Registrul superior al diplomei este o vedută a orașului.

Built between 1777–1778 on land donated by the Viennese Court, as a result of the joint efforts of Bishops Inochentie Micu Klein and Grigore Maior, The Church among the Fir Trees is the oldest Greek-Catholic church in the Sibiu area. It was built in a Baroque style (façade, pillars, ornaments) with elements assimilated of the Byzantine style (the tambour dome). The iconostasis was painted in 1795 by Joseph Neuhauser.

Bibliography: Sigerus 1936, p. 34.

43. Ludwig Rohbock (1820–1883), Târgu Mureș, The Romano-Catholic Church

Lithography / printing, 11.5 x 16 cm; 14.5 x 19 cm, uns., und., MNB inv. no. XV/56

The foundation stone of the Church of St John the Baptist from Târgu Mureș was set in 1728. The project of this monument of the Catholic offensive in a Protestant milieu, was drafted in a Baroque style, with two façade towers with in the crowning in the shape of onions on either side of the accolade pediment. The building of the church was carried out under the supervision of the mason master Konrad Hammer (?–1748), who also worked in Cluj.

Bibliography: Țoca 1983, p. 30.

44. Hans Hermann (1885–1980) after Allerius Erdely, Certificate of Master / Brașov (Gesellenbrief der Kronstädter Leinbewerzungft)

Copper engraving, 37.8 x 46 cm; 44.7 x 54.5 cm, s. bottom r.: “del. Allerius Erdely sculp. et executit. Cornone”, MNB inv. no. XV/ 593

In 1926, Hans Hermann executed a series of copies of the original plaques kept in the Țara Bârsei Museum. The Certificate has an ornamental frame; on the upper part are the coat of arms of Transylvania and the coat of arms of Brasov. On the upper part, there is a veduta of the city.

45. Hans Hermann (1885–1980), after Johann Bauernfeind, Certificate of Master / Sibiu 1786

Aquaforte, 39 x 44 cm, 43,7 x 49 cm, s. and d. bottom l.: “Von Bauernfeind in Kupfer gestochen, Tischlermeister 1786”, MNB inv. no. XV/612



II/44. H. Hermann, după A. Erdely, *Atestat de meşter, Braşov / Certificate of Master / Braşov*

45. Hans Hermann (1885–1980), după Johann Bauernfeind, *Atestat de meşter / Sibiu 1786*

Acvaforte, 39 x 44 cm, 43,7 x 49 cm, s. ş. d. st. jos: „Von Bauernfeind in Kupfer gestochen, Tischlermeister 1786“, MNB nr. inv. XV/612

Johann Bauernfeind a activat la Sibiu ca meşter ebenist. Diploma de meşter, plasată într-un cadrul decorativ

J. Bauernfeind was a master cabinet-maker active in Sibiu in the second half of the 18th century.

The Certificate is placed in an architectural setting and decorated with the coat of arms of Transylvania and with that of Sibiu. On the frontispiece there is a veduta of Sibiu.

Bibliography: Bielz 1938, pp. 19-25.



II/45. H. Hermann, după J. Bauernfeind, *Atestat de meșter, Sibiu / Certificate of Master / Sibiu*

arhitectural, este decorată cu stema Transilvaniei și cea a orașului Sibiu. În frontispiciu apare o vedută a orașului Sibiu.

Bibliografie: Bielz 1938, pp. 19–25.

46. Freundt Ignatius, *Scrisoare de breaslă Bistrița*

Xilografură, 39,7 x 50,4 cm, s. și localizat jos: „Ignatius Freundt sculpcit, Bistritz”, MNB nr. inv. XV/576

Formular de diplomă pentru titlu de meșter, cu text tipizat și locuri libere de completat. În frontispiciu, o vedută a orașului Bistrița, iar deasupra acesteia, struțul încoronat, simbolul orașului.

46. Freundt Ignatius (18th c.), *Guild Letter from Bistrița*

Xylograph, 39.7 x 50.4 cm, s. and located: “Ignatius Freundt sculpcit, Bistritz”, MNB inv. no. XV/576

A typical master’s certificate, with typified text and spaces to be filled in. In the frontispiece, a veduta of Bistrița and above it the symbol of the city, a crowned ostrich.

III. CARTE

1. **Batthyány, Ignat**, *Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae et Provinciarum Adiacentivm/ Opera et Studio / Collecte et Illustratae / Alba Carolinae Typis Episcopilibus*, 1785.

2. **Benkö, Josef**, *Transsilvania. Sive Magnum Transsilvaniae Principatus*, Viena, Joseph Kurztböck, 1778 (Istoria Transilvaniei...).

J. Benkö (1740–1814) preot, teolog, botanist, istoric și lingvist de esență iluministă, autor al mai multor lucrări despre istoria Transilvaniei.

Bibliografie: Nägler 1982, cat. 611, p. 190; Petrik I/233.

3. **Betbuch für Freymauerer** (Provinzialloge von Böhmen) (Carte de căpătâi pentru francmasoni a Lojei de Boemia)

Înființate după modelul german, societățile francmasonice transilvănene au promovat toleranța între diferite etnii și categorii sociale și confesionale. Conte Gabriel Bethlen a fost primul transilvănean atras în într-o lojă masonică (la Viena, 1742), dar prin influența baronului

III. CATALOGUE / BOOKS

1. **Batthyány, Ignat**, *Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae et Provinciarum Adiacentivm/ Opera et Studio / Collecte et Illustratae / Alba Carolinae Typis Episcopilibus*, 1785.

2. **Benkö, Josef**, *Transsilvania. Sive Magnum Transsilvaniae Principatus* (...), Vindobonae, Typis Josephi de Kurztböck, 1778.

Josef Benkö (1740–1814) priest, theologian, botanist, historian and linguist of the Enlightenment.

Bibliography: Nägler 1982, cat. 611, p. 190; Petrik I/233.

3. **Betbuch für Freymauerer** (Provinzialloge von Böhmen) / (The Book of the Freemasons)

Following the example of the German lodges, the Masonic organizations of Transylvania, promoted tolerance among ethnic groups, social categories and religious denominations. Count Gabriel Bethlen was the first Transylvanian to become a member of a masonic lodge (Vienna, 1742), but the influence exercised by Baron Brukenthal, the presence of the Imperial army and administration in Sibiu, planted the seeds for the assimilation



III/3. *Betbuch für Freymauerer / The Book of the Freemasons*

Brukenthal și prezența armatei și administrației imperiale, Sibiuul a devenit cel mai fertil spațiu pentru implementarea noilor idei. Programul pe care l-au conturat avea orientare pregnant culturală și promova propagarea Iluminismului, stimulând activitatea publicistică și literară, cercetarea istorică, științifică, promovarea spiritului toleranței și educarea „celor mulți”.

Bibliografie: Daneș 2009, p. 285; Fischer 2007, p. 21; Sălăgean 2010, p. 216; Schaser 2000, pp. 191–195.

4. Bewehrtes Kochbuch, Johann Leopold Kaliwoda (Buchdrucker), Viena, 1759. Lipsește pagina de titlu. Pagina următoare conține o dedicație-omagiu din partea editorului către împărăteasa Maria Tereza.

5. Bod, Péter, Szent Irás Ertelmére Vezérlő Magyar Lexikon (...), Kolosvárt S. Pataki József által, 1746. (Lexicon maghiar...)

P. Bod fost epigraful pietrelor funerare din Transilvania secolelor XIV–XVIII.

6. Bradley, Richard, Nouvelles Observations Physiques et pratiques sur le Jardinage et l'Art de planter avec le Calendrier de Jardinieres / A Paris, / Chez Paulus Dumesnil (...), Lyon, 1756. (Observații teoretice și practice asupra grădinăritului.)

of the new ideas. Their programme had a major cultural component and advocated the Enlightenment by stimulating the activity of the newspapers, of literature, of historical research, the promotion of tolerance and the education of “the masses”.

Bibliography: Daneș 2009, p. 285; Fischer 2007, p. 21; Sălăgean 2010, p. 216; Schaser 2000, pp. 191–195.

4. Bewehrtes Kochbuch (Cookbook), Johann Leopold Kaliwoda (Editor), Vienna, 1759.

Title page is missing. The next page is the dedication of the editor to Empress Maria Theresa.

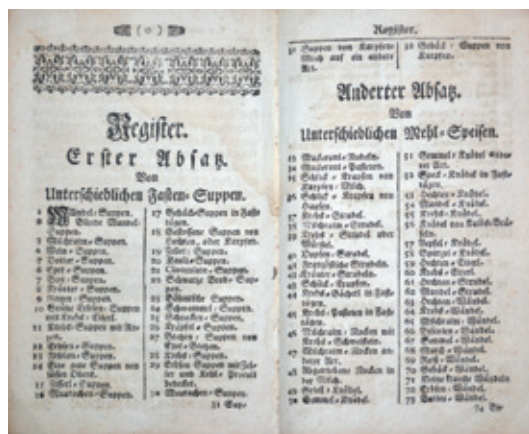
5. Bod, Péter, Szent Irás Ertelmére Vezérlő Magyar Lexikon (...), Kolosvárt S. Pataki József által, 1746 (Hungarian Lexicon...).

Péter Bod was the epigraphist of 16th–18th century in Transylvania.

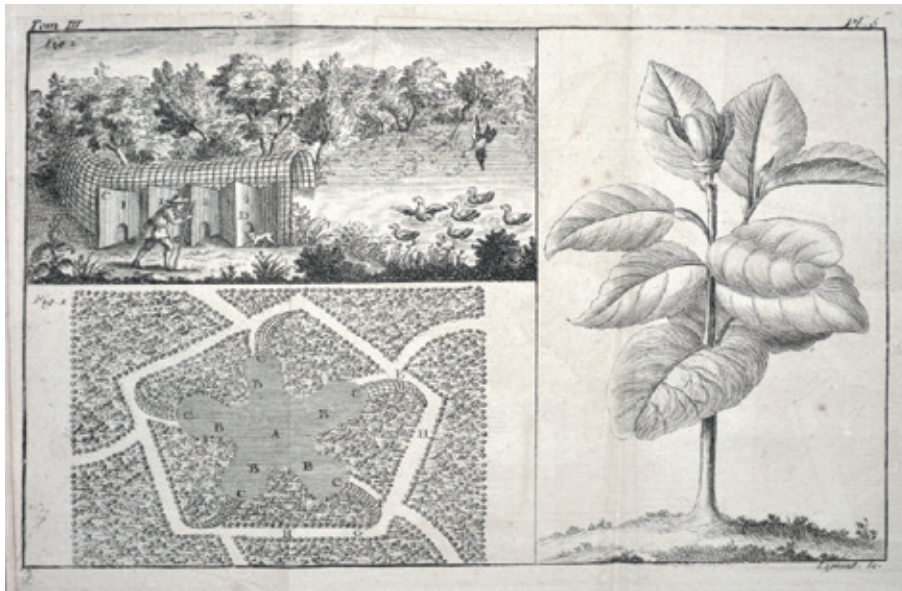
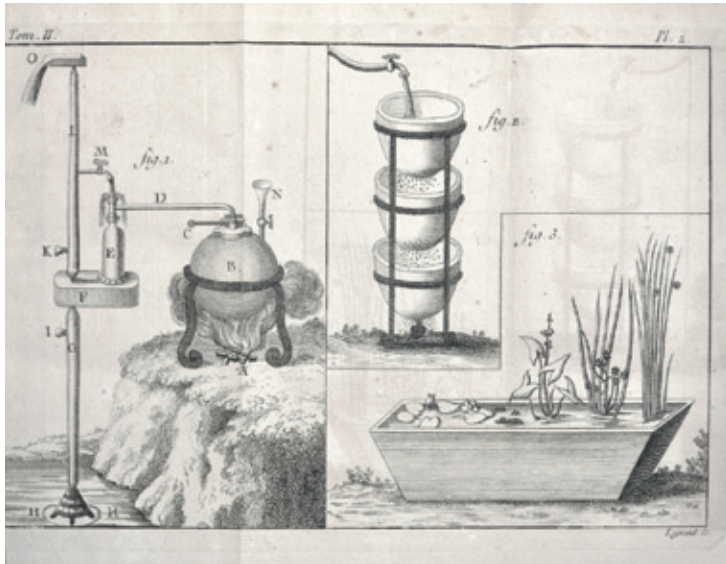
6. Bradley, Richard, Nouvelles Observations Physiques et pratiques sur le Jardinage et l'Art de planter avec le Calendrier de Jardinieres / A Paris / Chez Paulus Dumesnil (...), Lyon, 1756 (After: *New Improvements of Planting and Gardening, both Philosophical and Practical*, London, 1739).

R. Bradley was a professor of botany at Cambridge University, editor of the first British horticultural magazine.

Bibliography: Butoescu 2016, p. 75.



III/4. Bewehrtes Kochbuch / Cookbook



III/6. Richard Bradley, *Nouvelles Observations Physiques et pratiques sur le Jardinage / Improvements of Planting and Gardening*

R. Bradley a fost profesor de botanică la Universitatea din Cambridge, editor al primei reviste horticoale britanice.

Bibliografie: Butoescu 2016, p. 75.

7. Carte de gătit, secolul al XVIII-lea, scris de mână, MNB manuscris

8. Craven, Elisabeth, *Briefe über eine Reise durch die Krimm nach Konstantinopel*, Leipzig, bey Paul Gotthelf Kummer, 1789 (Călătorie prin Crimeea spre Constantinopol...).

Elisabeth Craven a fost o scriitoare britanică (1750–1828) de teatru și cărți de călătorie. Lucrea conține descrieri ale Transilvaniei, în special, ale Sibiului.

9. Felmer, Martin, *Primae Lineae M. Principatus Transilvaniae Historiam Antiqui, Medii et Recentioris*, Cibinii Typis, Petri Barth, 1780 (Istoria Transilvaniei...).

Martin Felmer (1720–1767) a fost un erudit sas cu studii de teologie, matematică, fizică, filologie, drept și istorie la universitatea din Halle. *Primat lineae historiae Transilvaniae...* a fost folosită multă vreme în Transilvania ca manual școlar.

Bibliografie: Năgler 1982, cat. 678, p. 190; Petrik I/774; Trausch I/297.

10. Fichtel, Johann, *Beitrag zur Mineralgeschichte von Siebenbürgen*, Berlin (Nürnberg), 1780 (Scurtă istorie a exploatării mineralelor în Transilvania).

Johann von Fichtel (1732 Bratislava–1795, Viena) a avut contribuții în mineralogia transilvăneană. Lucrea conține o descriere a minelor de sare din Transilvania și a modului cum se lucra în ele.

Bibliografie: Binder 1958, pp. 3–6.

11. Filstich, Johann, *Schediasma Historicum de Valachorum Historia Annalium Transilvanesium* (...), Jenae, Apud Johann Adam. Melchior, 1743 (Istoria Transilvaniei...).

Johann Filstich (1684–1743), cu studii la universitățile din Halle, Leipzig și Jena, profesor, traducător, scriitor, cercetător sas, rector al Gimnaziului din Brașov, a fost unul

7. Cookbook, late 18th century manuscript.

8. Craven, Elisabeth, *Briefe der Lady Elisabeth Carven über eine Reise durch die Krimm nach Konstantinopel*, bey Paul Gotthelf Kummer, 1789 (After: *A Journey through the Crimea to Constantinople. In a Series of Letters*, Chamberlain, Dublin, 1789).

E. Craven (1750–1828) was a British playwright and a writer of travel books. The book describes some places in Transylvania, focusing on Sibiu.

9. Felmer, Martin, *Primae Lineae M. Principatus Transilvaniae Historiam Antiqui, Medii et Recentioris*, Cibinii Typis Petri Barth, 1780 (History of Transylvanian Principality...).

Martin Felmer (1720–1767) was a Saxon scholar who studied theology, mathematics, physics, philology, law and history in Halle. Felmer is known especially for his studies on the history and ethnography of Transylvania. His book *Primat lineae historiae Transilvaniae...*, was for a long time used as a school book.

Bibliografie: Năgler 1982, cat. 678, p. 190; Petrik I/774; Trausch I/297.

10. Fichtel, Johann, *Beitrag zur Mineralgeschichte von Siebenbürgen*, Berlin (Nürnberg), 1780 (Short history of mineralogy in Transylvania...).

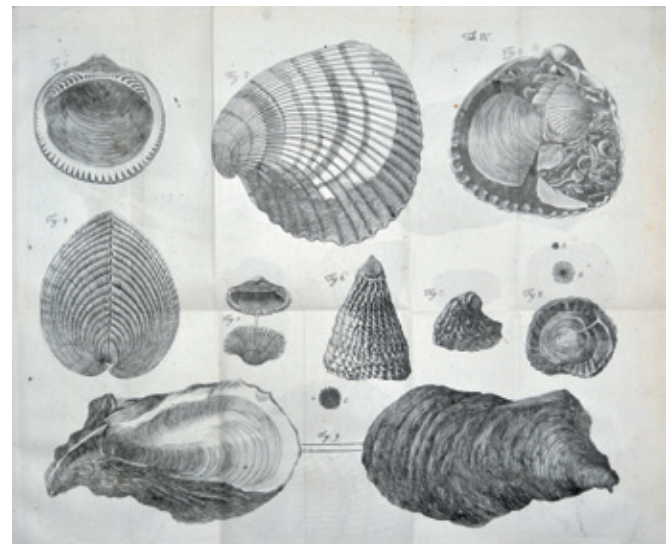
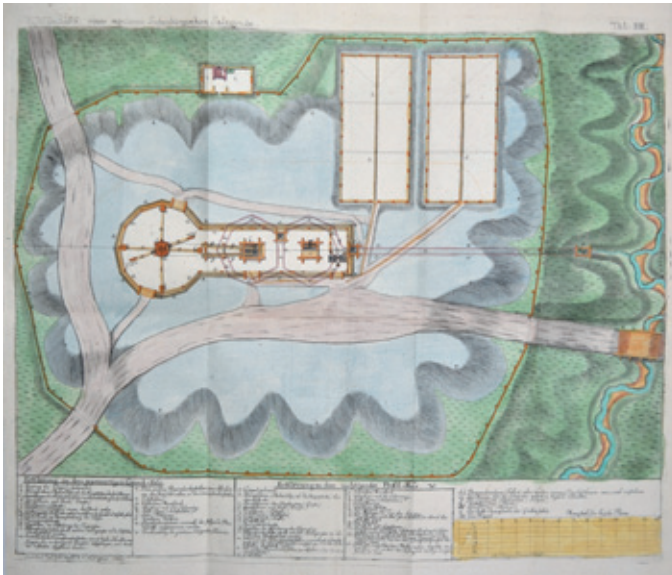
Johann von Fichtel (1732 Bratislava–1795, Vienna) contributed to the study of Transylvanian mineralogy. His work comprises a description of the salt mines of Transylvania and on the salt working methods.

Bibliography: Binder 1958, pp. 3–6.

11. Filstich, Johann, *Schediasma Historicum de Valachorum Historia Annalium Transilvanesium Multis in Punctis Magistra et Ministra Disserit*, Jenae, 1743.

Johann Filstich (1684–1743), studied at the universities of din Halle, Leipzig and Jena; Saxon professor, translator, writer, researcher, rector of the gymnasium from Brașov, one of the most representative historians of his time.

Bibliography: Năgler 1982, cat. 212, p. 66; Petrik I/794; Trausch I/312.



III/10. Johann Fichtel, *Beitrag zur Mineralgeschichte / Short History of Mineralogy ...*

dintre istoricii reprezentativi ai perioadei de efervescentă a dezvoltării istoriografiei transilvănene.

Bibliografie: Năgler 1982, cat. 212, p. 66; Petrik I/794; Trausch I/312.

12. Filtsch, Daniel, *Sinngedichte auf Joseph den Zweiten Römischen Kayser aus dessen Reise in Siebenbürgen*, Hermannstadt, Gedruckt bey Petrus Barth, 1773 (Ode la vizita lui Iosif al II-lea în Transilvania).

13. Geisler, Adam Friedrich, *Horja und Klotska Oberhaupt und Rathgeber der Aufrührer in Siebenburgen: Eine physiognomische Skize, historisch und charakteristisch behandelt; nebst der Geschichte dieses Aufruhrs*, Alba Iulia, Sibiu, 1785 / (Horea și Cloșca, căpitan și consilier ai răscoalei din Transilvania. Schiță fizionomică, istorică și antropologică...)

„Horia părea să fie conducătorul înăscut, dovedind, pe perioada cât a jucat acest rol, că se descurcă bine. Dezgustul față de fărădelegile nobililor, precum și căutarea libertății și bunăstării pentru conaționali și coreligionarii săi obidiți, par să fi fost resorturile acțiunilor sale, care trebuie să fi acționat la el cu și mai mare eficacitate, ținând cont de faptul că are un cap bine instruit, că nu vorbește numai fluent limba, ci citește chiar autorii clasici germani”.

14. Liebhard, Rudolf, *Horea și Cloșca* / medalii comemorative / 1785 / Mulaje ipsos și matritele lor

Răscoala din 1784, condusă de Horea, Cloșca și Crișan, a fost o importantă acțiune de revoltă a țărănimii iobage din Transilvania împotriva constrângerilor feudale. În urma răscoalei, iobagii au obținut dezlegarea de glie și dreptul la învățătură. Dacă înainte de 1989 era prezentat drept țăran, după noile cercetări, Horea ar fi fost constructor de biserici din lemn și membru într-o importantă lojă masonică din Viena, prieten cu mineralogul Ignatz von Born, apropiat al împăratului Iosif al II-lea. Cert este că – fie în calitate de mason, fie neafiliat acestei mișcări înnoitoare pentru acele timpuri – Horea a fost însuflăit de idealurile iluministe, dorind emanciparea socială și națională a poporului său.

12. Filtsch, Daniel, *Sinngedichte auf Joseph den Zweiten Römischen Kayser aus dessen Reise in Siebenbürgen*, Hermannstadt, Gedruckt bey Petrus Barth, 1773 (Ode to Joseph II at his travel in Transylvania...).

13. Geisler, Adam Friedrich, *Horja und Klotska Oberhaupt und Rathgeber der Aufrührer in Siebenbürgen*, Alba Iulia, Sibiu, 1785 / (Horea and Cloșca, captain and councillor of the uprising in Transylvania. Historical and anthropological sketch...)

„Horea seemed a natural born leader and handled things very well. His disgust towards the abuses of the nobles, the aspiration for freedom and welfare of his oppressed conationals were the sources of his actions which were so efficient and organised, probably as a result of his education. He can not only speak German, but he is also a reader of the classics.”

14. Liebhard, Rudolf, *Horea and Cloșca*, commemorative medals, 1785, Plaster moulding

The uprising of Horea, Cloșca and Crișan was an important action of the Transylvanian serfs against feudal structures. As a result of this revolt the serf peasants were freed and obtained the right to education. Horea, the leader, is still an enigmatic personality whose ideas, actions, and fight for the emancipation of his people were influenced by the ideals of the Enlightenment. Previously presented as a peasant, recent researches suggest he was a church constructor and a member of an important lodge in Vienna, friend of mineralogist Ignatz von Born, who was friend of the emperor.

15. Hermann, Johann Theodor, *L' Heureux Retour de Son Excellence Monseigneur Le Baron De Bruckenthal* (...) Hermannstadt, Samuel Sárdi, 1768 (Ode to Brukenenthal at his return to Transylvania...).

Bibliography: Năgler 1982, cat. 478, p. 137; Petrik II/106; Trausch-Schuller, IV/197.

16. *Hermannstadt im Jahre 1790*, Martin Hochmeister, 1790 (Guide of Sibiu).

This 200 page book, inspired by similar books published in the major European cities, contains essential information on

15. Hermann, Johann Theodor, *L' Heureux Retour de Son Excellence Monseigneur Le Baron De Bruckenthal Chevalier de l'Ordre Hongrois de St. Etienne, Conseiller d'Etat & du Gouvernement Royal dans la Grand Principauté de la Transylvanie* (...) Hermannstadt, Samuel Sárdi, 1768 (Ođă lui Samuel von Brukenenthal la revenirea în Transilvania).

Bibliografie: Năgler 1982, cat. 478, p. 137; Petrik II/106; Trausch-Schuller, IV/197.

16. Hermannstadt im Jahre 1790, Verlegt und gedruckt bei Martin Hochmeister (Ghidul Sibiului la 1790).

Cu un conținut de 200 de pagini, după modelul cărților apărute în marile orașe europene, aceasta primă sinteză (cu caracter enciclopedic, specifică epocii iluministe) monografică / ghid al unui oraș din România este o raritate bibliografică.

Bibliografie: Lungu, Popa 2015.

17. Le Jouet des Jolis Petits Garçons pour servir de suite au Joujou des petites Filles, á Gottingue chez Dan. Frederic Kübler, 1783. Volumul conține povești și povețe pentru copii.

18. Kleiderordnung / dat de magistratul orașului la 31 Martie 1760 (Reguli de vestimentație).

În paralel cu tendințele de receptare a ideilor moderne de viață în familie și societate, exista și atitudinea conservatoare a autorităților de a limita tendințele de emancipare mai ales ale noilor clase. Printre acestea, îmbrăcămintea, materialele din care era confecționată, piesele pe care le presupunea, conținutul meselor festive cu prilejul unor evenimente, erau atent controlate prin intermediul unor dispoziții orășenești. Dispoziția din 31 martie 1760 se referă în special la comportamentul adecvat la nunți al mirilor, nuntașilor și tuturor celor implicați, de la vestimentație la meniu.

19. Knigge, Adolf Freiherr, *Beytrag zur neuesten Geschichte des Freymaurerordens in neun Gesprächen* (Carte de istorie a francmasoneriei...), Berlin, 1786.

the geography, economy, history and culture of the city of Sibiu. This first monographic synthesis (a veritable encyclopaedia), the very first guide to a city in Romania, is bibliographic rarity.

Bibliography: Lungu, Popa 2015.

17. Le Jouet des Jolis Petits Garçons pour servir de suite au Joujou des petites Filles, á Gottingue chez Dan. Frederic Kübler, 1783 (Stories and advices for children).

18. Knigge, Adolf Freiherr, *Beytrag zur neuesten Geschichte des Freymaurer ordens in neun Gesprächen*, mit Erlaubnis meiner Obernherausgegeben, Berlin, 1786 (The history of the freemason order...).

19. Knigge, Adolf F., *Ueber den Umgang mit Menschen*, Frankfurt und Leipzig, 1792 (How to behave...).

The chapters of the book are relevant for its content: How to treat people, The behaviour of men according to their disposition and emotions, Attitude of men toward themselves, Attitude toward married people, toward people in love, of lovers toward each other, toward women and friends, Relations between employers and employees, Relations between host and guests, Behaviour in difficult situations, etc.

20. Kleiderordnung (Garment Rules) / issued by the town magistrate on March 31st 1760.

The tendency to accept and assimilate modern ideas in families and in society, coexisted with a conservative attitude on the part of the authorities, who tried to limit the drive of the new classes to ignore the old restrictions and standards. Among them, the clothes, the fabric they were made of, the items of clothing, the food served on special occasions, all these were strictly controlled by regulations issued by the local authorities. The provisions of the ordinance of March 31st 1760 refer to the behaviour of the bride, groom and all the party who attended the wedding, from apparel to victuals.

21. Köleséri, Sámuel, *Auraria. Romano Dacica*, Cibinii, Typispublicis, 1717.

Sámuel Köleséri (1663–1732) was general medical doctor for Transylvania and supervisor of the mines of the Principality. He

20. Knigge, Adolf F., *Ueber den Umgang mit Menschen* (Despre comportamentul cu ceilalți oameni), Frankfurt und Leipzig, 1792.

Capitolele cărții sunt relevante pentru conținut: Cum să ne purtăm cu oamenii, Despre comportamentul cu oamenii în funcție de temperament și stările emoționale, Comportamentul față de propria persoană, Comportamentul față de oamenii căsătoriți, cu îndrăgostiții și îndrăgostiții între ei, cu femeile, cu prietenii, Raporturi între stăpâni și servitori, Raporturi între gazdă și oaspete, Comportamentul în situații dificile etc.

21. Knoop, Johann Hermann, *Pomologia*, Nürnberg, 1766.
Carte de creștere a pomilor fructiferi.

wrote and published books on medicine, philosophy, theology, history, law, and philology. Rich in information on the gold resources of Dacia and on the history of gold mining of the ancient province, the book was highly appreciated throughout Europe.

Bibliografie: Năgler 1982, cat. 61, p. 25; Petrik II/176; Trausch II/286.

22. Knoop, Johann Hermann, *Pomologia*, Nürnberg, 1766.

23. Lessing, Gotthold Ephraim, *Hamburgische Dramaturgie*, Hamburg und Bremen, 1769.

G.E. Lessing (1729–1781), German writer and philosopher, representative of the Enlightenment; his works were spread in the Transylvanian libraries of the epoch.



III/21. Sámuel Köleséri



III/21a. Sámuel Köleséri, *Auraria. Romano Dacica*



22. Köleséri, Sámuel, *Auraria. Romano Dacica*, Cibinii, Typis publicis, 1717.

Sámuel Köleséri (1663–1732) a fost medic general pentru Transilvania și supervisor al minelor din principat. Cu un bogat conținut referitor la zăcămintele de aur din vechea Dacie și istoria exploatării acestora, lucrarea mineralogului ardelean s-a bucurat de mare succes și răspândire în întreaga Europă.

Bibliografie: Nágler 1982, cat. 61, p. 25; Petrik II/176; Trausch II/286.

23. Lessing, Gotthold Ephraim, *Hamburgische Dramaturgie*, Hamburg und Bremen, 1769.

G.E. Lessing (1729–1781), scriitor și filozof german, reprezentant al Iluminismului, cu lucrări în bibliotecile transilvănene ale epocii.

24. Maior, Petru, *Didahii, adică învățături pentru creșterea fiilor*, Buda, 1809.

Lucrare pedagogică în spirit iluminist.

25. Maior, Petru, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, Buda, 1812.

Petru Maior (1756–1821), preot greco-catolic, protopop de Reghin, profesor de filozofie și metafizică la Gimnaziul din Blaj, activ în mișcarea culturală a Școlii Ardelene, luptător pentru ideea romanității și continuității românilor în Transilvania.

26. Mártonfi, Joseph, *Trauerrede auf Marien Theresien Kaiserin, Königin Grossfürstin von Siebenbürgen ...*, Martin Hochmeister, 1781 (Laudatio funebri/ Odă la moartea Mariei Tereza...).

Bibliografie: Nágler 1982, cat. 731, p. 203.

27. Micu, Samuil, Șincai, Gheorghe, *Elementa lingve daco romane sive valachicae* / Vindobonae / Typ. Josephi Nob. De Kurzböck, 1780.

Iluștri reprezentanți ai Iluminismului transilvănean, Samuil Micu (1745–1806, teolog greco-catolic, istoric, filolog, lexicograf și filozof) și Gheorghe Șincai (1754–1816,

24. Maior, Petru, *Didahii, adică învățături pentru creșterea fiilor*, Buda, 1809.

Pedagogical work.

25. Maior, Petru, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, Buda, 1812 (The History of the Romanians in Dacia...)

Petru Maior (1756–1821), Greek-catholic priest, philosophy and metaphysics professor in Blaj, important representative of the cultural movement Școala Ardeleană, supporter of the Romanity and continuity of the Romanians in Transylvania.

26. Mártonfi Joseph, *Trauerrede auf Marien Theresien Kaiserin, Königin Grossfürstin von Siebenbürgen ...*, Martin Hochmeister, 1781 (Laudatio Funebris/ Ode to Maria Theresia at her death).

Bibliography: Nágler 1982, cat. 731, p. 203.

27. Micu, Samuil, Șincai, Gheorghe, *Elementa lingve daco romane sive valachicae*, Vindobonae / Typ. Josephi Nob. De Kurzböck, 1780.

Representatives of the Romanian Enlightenment and of “Școala Ardeleană”, S. Micu (1745–1806, Greek-Catholic theologian, historian, lexicographer, philosopher) and Gh. Șincai (1754–1816, historian, philologist, translator and writer) are the authors of historical and linguistic writings in which they bring arguments in favour of the Latin origin of the Romanians and their language and in favour of the Daco-Romanian theory of continuity on which they based their social and political demands. *Elementa...* is the first printed Romanian grammar.

28. Molnar-Piuariu, Ioan, *Retorica, adică învățătura în întocmirea frumoasei cuvântări* (...), Buda, 1798 (About Rhetoric...).

Ioan Piuariu-Molnar (1749, Sadu–1815, Cluj) was one of the most interesting and important Romanian personalities in 18th century Transylvania. He was the first Romanian to become a surgeon at the University of Vienna. He worked as a doctor in Sibiu, and he was also a professor of ophthalmology at the Surgery School in Cluj. He was deeply involved in the social issues of his time; his ideas, and his attitude towards life



III/26. Mártonfi Joseph, *Trauerrede auf Marien Theresien / Laudatio Funebri*

istoric, filolog, traducător și scriitor) au elaborat scrieri istorice și lingvistice în care sunt susținute originea latină a limbii și poporului român, argumente ale continuității românilor pe teritoriul vechii Dacii, fundament al revendicărilor sociale și politice ale românilor din Transilvania. *Elementa...* este prima gramatică românească tipărită.

were modern. He was also a philologist and a translator, and contributed to the writing of the *Supplex Libellus Valachorum*.

29. Molnar, Johann, *Deutsch Vallachische Sprachlehre*, Wien, Joseph Edler von Kurzbeckk.k., 1788 It I. Molnar Piuaru wrote the first German – Romanian Dictionary.

28. Molnar Piuaru, Ioan, *Retorica, adică învățătura și întocmirea frumoasei cuvântări* (...), Buda, 1798.

Ioan Piuaru-Molnar (1749, Sadu, Sibiu-1815, Cluj) este una dintre cele mai interesante și importante personalități ale românilor transilvăneni din secolul XVIII. A fost primul medic titrat român, chirurg al Universității din Viena, medic la Sibiu și profesor de oftalmologie la Școala medico-chirurgicală din Cluj. Capacitatea sa de a se implica în problemele societății timpului, modernitatea ideilor, a atitudinii și vieții sale se evidențiază și prin activitatea în domeniile filologiei și traducerilor și colaborarea la redactarea lui *Supplex Libellus Valachorum*.

29. Molnar, Johann, *Deutsch Vallachische Sprachlehre*, Wien, Joseph Edler von Kurzbeck k.k., 1788. Primul dicționar german – român.

30. Molnar Piuaru, Ioan, *Economia stupilor*, Viena, 1785.

Dedicație Baronului Brukenthal tipărită pe prima pagină. Cartea este un dar al autorului către Baronul Brukenthal. Este prima lucrare economică românească; autorul arată cum se poate îmbunătăți și moderniza practica albinăritului.

31. NORMA REGIA *Pro Scholis Magni Principatus Transilvaniae Josephi II* (...), jussu edita. Cibinii, Typis Martin Hochmeister, 1781.

După ce filozoful englez Francis Bacon (1561–1626) enunțase deja la sfârșitul secolului al XVI-lea cunoscutul dicton „Cunoașterea este putere” și inaugurasă epoca iluminismului, secolul al XVIII-lea era orientat spre desăvârșirea științifică și morală a omului. În concordanță cu idealul educativ iluminist casa imperială austriacă a acordat o mare importanță învățământului, pe care l-a proclamat o chestiune politică. După 1770, Curtea din Viena a dispus noi măsuri pentru reorganizarea învățământului, în sensul laicizării, al creării unui învățământ de stat, elementar și superior. Reformele Mariei Tereza prevedeau înființarea obligatorie de școli în toate localitățile imperiului (1777). Regulamentul



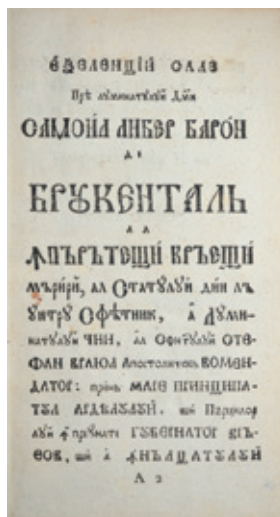
III/27. S. Micu, Gh. Șincai, *Elementa linguae daco romanae*

30. Molnar-Piuaru, Ioan, *Economia stupilor*, Viena, 1785.

The book was the gift of the author, who studied in Brukenthal's library to Baron Brukenthal. It is the first book on Romanian economy.

31. NORMA REGIA *Pro Scholis Magni Principatus Transilvaniae Josephi II* (...), jussu edita. Cibinii, Typis Martin Hochmeister, 1781.

At the end of the 16th century, the English philosopher, Francis Bacon (1561–1626), enunciated that “Knowledge is power”, and inaugurated the era of the Enlightenment; the 18th century was focused on the scientific and moral perfecting of man. Following the principles of the Enlightenment, the House of Austria paid special attention to education, making it a political issue. After 1770, the Imperial Court ordered new measures which aimed at reorganizing the educational system, laicizing it and creating an elementary and higher education. The reforms introduced by Empress Mariei Theresa instituted the establishment of schools through the



III/30. Ioan Molnar-Piuaru, *Economia stupilor / Beehive Economy*

școlar din 1781, urmărea uniformizarea învățământului confesional în întreg principatul.

Bibliografie: Chiorean 2006, pp. 622-624; Köber 1996, pp. 73-80; Nägler 1982, cat. 734, p. 203; Petrik II/886.

32. Picart, Bernard, *Musen-Tempel*, Amsterdam, Zacharias Chatelain, 1733 (Templul muzelor).

Decorarea interioarelor palatelor cu scene mitologice era la mare modă în secolul al XVIII-lea. Tematica generoasă a operelor poetului antic Ovidiu, în reprezentările artiștilor epocii baroc, a fost o importantă sursă de inspirație.

Bibliografie: Avram 1998, p. 170.

33. Schmeizel, Martin, *Einlauerung Gold und Silber Mütznern* (...) des XVI, XVII, XVIII, Jahrhunderts (...), Halle, 1748 (Introducere asupra monedelor de aur și argint...).

Istoric și heraldist de prestigiu, Martin Schmeizel (1679 Brașov-1747 Halle) a fost profesorul lui Samuel

Empire (1777). The School Rules and Regulations of 1781, intended to standardize the confessional education in the Principality.

Bibliography: Chiorean 2006, pp. 622-624; Köber 1996, pp. 73-80; Nägler 1982, cat. 734, p. 203; Petrik II/886.

32. Picart, Bernard, *Musen-Tempel, mit LX auserlesenen Bildern* (...), Amsterdam, Zacharias Chatelain, Buchhändler, 1733 (Temple of the Muses...).

Decorating the palace interiors with mythological scenes was in fashion in the 18th century. The generous themes of the poems of the Roman poet Ovid were a great source of inspiration for the artists of the Baroque Period.

Bibliography: Avram 1998, p. 170.

33. Schmeizel, Martin, *Einlauerung Gold und Silber Mütznern*, (...) des XVI, XVII, XVIII, Jahrhunderts (...), Halle, 1748 (Introduction to gold and silver coins...)

von Brukenthal la Halle, cu contribuții de pionierat în cercetarea numismatică.

Volum din colecția personală a Baronului Brukenthal.

34. Seipp, Christoph Ludwig, *Reisen von Pressburg durch Maehren, beyde Schlesien und Ungarn nach Siebenbuergen und von da zurück nach Pressburg*, Frankfurt und Leipzig, 1793 (Călătorie de la Bratislava... în Transilvania).

Scritor, dramaturg, jurnalist, Ch. L. Seipp (1747–1793) a fost director de teatru la Bratislava, Viena și Sibiu. Întreaga sa activitate s-a desfășurat sub semnul ideilor iluministe.

Important document de epocă, lucrarea cuprinde ample descrieri ale locurilor, oamenilor, instituțiilor etc. din Transilvania.

35. Seivert, Johann, *Inscriptione Monumentorum Romanorum in Dacia Mediterranea*, Viena, Typis Joannis Thom. Nob. De Trattnern, 1773 (Inscripțiile romane din Dacia...).

Johann Seivert (1735–1785), istoric și poet, este părintele istoriei literare săsești, preocupat de cercetarea inscripțiilor și a numismaticii, fiind cercetător și colecționar de monede romane și transilvănene.

Bibliografie: Năgler 1982, cat. 1006, p. 190; Petrik III/365; Trausch III/288.

36. Seivert, Johann, *Kurze Geschichte der Provinzial Bürgermeister von Hermannstadt in Siebenbürgen*, Hermannstadt, Martin Hochmeister, 1792 (Scurtă istorie a primarilor din Sibiu...).

Bibliografie: Năgler 1982, cat. 1006, p. 190; Petrik I/896; Trausch III/292.

37. SUPPLEX LIBELLUS VALACHORUM TRANSSILVANIAE IURA TRIBUS RECEPTIS NATIONIBUS COMMVNIA POSTLIMINIO SIBI ADSERI POSTVLANTIVM / CVUM NOTIS HISTORICO CRITICIS I.C.E. / CIVIS TRANSSILVANI, Claudiopoli, Martin Hochmeister, 1791.

Este considerat cel mai complex act politic al românilor din Transilvania secolului al XVIII-lea, realizat de

Renowned historian and heraldist, Martin Schmeizel (1679 Brașov–1747 Halle) was Samuel von Brukenthal's professor in Halle. He pioneered the numismatic research.

34. Seipp, Christoph Ludwig, *Reisen von Pressburg durch Maehren, beyde Schlesien und Ungarn nach Siebenbuergen und von da zurück nach Pressburg*, Frankfurt und Leipzig, 1793 (Travel to Transylvania...).

Ch. L. Seipp (1747–1793) was a writer, a playwright and a journalist. He was a theatre managing director in Bratislava, Vienna and Sibiu. His writings reveal the influence of the Enlightenment upon his entire activity.

Important document of its time, the book contains ample descriptions of the places, people and institutions of Transylvania.

35. Seivert, Johann, *Inscriptione Monumentorum Romanorum in Dacia Mediterranea*, Viena, Typis Joannis Thom. Nob. De Trattnern, 1773 (Roman Inscriptions in Dacia...).

Johann Seivert (1735–1785), historian and poet considered to be the father of the Saxon literary history. He was interested in researching inscriptions and in numismatics and he collected Roman and Transylvanian coins.

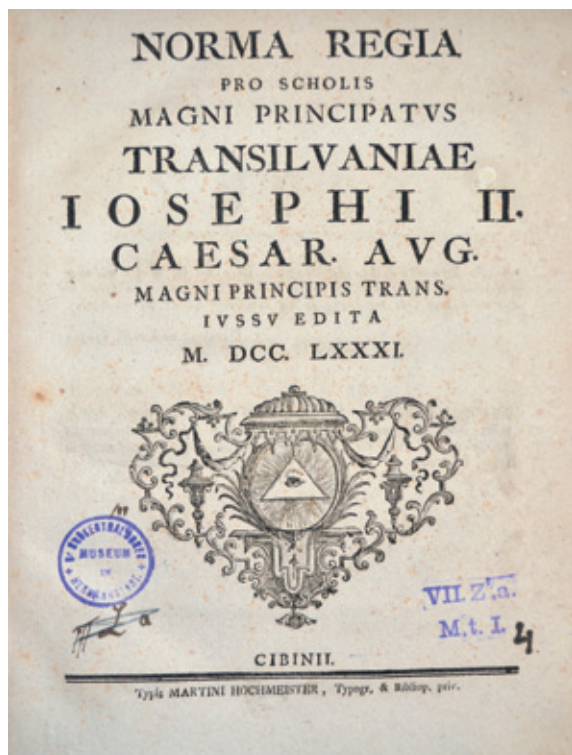
Bibliography: Năgler 1982, cat. 1006, p. 190; Petrik III/365; Trausch III/288.

36. Seivert, Johann, *Kurze Geschichte der Provinzial Bürgermeister von Hermannstadt in Siebenbürgen*, Hermannstadt, Martin Hochmeister, 1792 (Short history of the mayors in Sibiu...).

Bibliography: Năgler 1982, cat. 1006, p. 190; Petrik I/896; Trausch III/292.

37. SUPPLEX LIBELLUS VALACHORUM TRANSSILVANIAE IURA TRIBUS RECEPTIS NATIONIBUS COMMVNIA POSTLIMINIO SIBI ADSERI POSTVLANTIVM / CVUM NOTIS HISTORICO CRITICIS I.C.E. / CIVIS TRANSSILVANI, Claudiopoli, Martin Hochmeister, 1791.

It is considered to be the most complex political act of the 18th century Transylvanian Romanians. It was written by the representatives of Școala Ardeleană, animated by the ideas of the Enlightenment. The demands expressed in accordance



III/31. *Norma Regia*



III/37. *Supplex Libellus Valachorum*

grupul de intelectuali români ai Școlii Ardelene, animați de idei iluministe. Solicitățile, formulate în consonanță cu idealurile iluministe ale revoluției franceze, au fost înaintate împăratului Leopold al II-lea, de către episcopul unit Ignatie Darabant. O a doua versiune, mai amplă, a fost înaintată curții de către episcopul Gherasim Adamovici, în anul următor.

38. *Theatral Wochenblatt für das Jahr 1778* (Foaie de teatru), Hermannstadt, Samuel Schardi, Martin Hochmeister, 1778.

Primul teatru din Transilvania și de pe teritoriul actualei României, a fost înființat în anul 1788, la Sibiu, prilej cu care a fost editat și prima publicație care să susțină noua

with the ideas of the French Revolution were handed to Emperor Leopold II, by the Uniate Bishop Ignatie Darabant. A second, more ample version was presented at the Viennese Court in the following year.

38. *Theatral Wochenblatt für das Jahr 1778*, Hermannstadt, Gedruckt bey Samuel Schardi und Martin Hochmeister, 1778.

The founding, in 1788, of the first theatre in Sibiu (also the first in present day Romania), occasioned the first issue of a publication meant to support the new institution. The editor was Martin Hochmeister sr. (1740–1789), typographer, librarian, freemason, an outstanding personality of the Transylvanian cultural life of the Enlightenment.

Bibliography: Nägler 1982, cat. 629, p. 177.

instituție, de către Martin Hochmeister sen. (1740–1789), tipograf, librar, francmason, personalitate marcantă a vieții culturale din Transilvania epocii iluministe.

Bibliografie: Năgler 1982, cat. 629, p. 177.

39. Zobel, Rudolph Wilhelm, *Briefe über die Erziehung der Frauenzimmer* (Scrisori despre educația copiilor), Berlin und Stralsund bey Gottlieb August Lange, 1773.

În cele 34 de scrisori adresate de autor unei doamne cu patru copii – dintre care trei fete de trei, opt și nouă ani – sunt un pretext pentru a discuta probleme privind educația tinerei generații, cu accent asupra educației fetelor. Ideile pedagogice, susținute de Zobel, sunt foarte avansate pentru epoca sa.

39. Zobel, Rudolph Wilhelm, *Briefe über die Erziehung der Frauenzimmer*, Berlin und Strals und bey Gottlieb August Lange, 1773 (About women behaviour...).

The thirty-four letters addressed by the author to a lady, a mother of four children – three of which girls aged three, eight and nine – are a good opportunity to talk about the education of the young generation, especially the education of girls. The ideas supported by Zobel were quite advanced for his time.

IV. ÎNSEMNE FRANCMASONICE

1. Colan al Marelui Maestru, 1767-1790

L: 6,4 cm; La: 5 cm; Gr: 0,6 cm; G: 26,5 gr; eşarfa: L: 83 cm; La: 7,5 cm; rozeta: D: 7 cm, MNB nr. inv. M6068

Colan din alamă cu medalion în formă de cruce grecească; în centrul crucii, pe avers, un vultur cu aripile deschise și ochiul roșu; pe revers, un pelican cu pui, încadrat de brațele unui compas sprijinite pe un raportor.

2. Colan cu cheie, a doua jum. a sec. al XVIII-lea

Cheia: L: 6,2 cm; La: 2,2 cm; panglica: L: 81 cm; La: 3,8 cm; rozeta: D: 9 cm, MNB nr. inv. M6074

Colan cu panglică albastră și medalion reprezentând o cheie cu floarea în formă de triunghi echilateral.

3. Colan al Economului, a doua jum. a sec. al XVIII-lea

Medalion: L: 8,6 cm; La: 8,6 cm; panglica: L: 71 cm; La: 3 cm; rozeta: D: 9,5 cm, MNB nr. inv. M6079

Colan și medalion în formă de cheie fixată în cruce.

4. Medalion în formă de stea și panglică, a doua jum. a sec. al XVIII-lea



IV/1. Colan al Marelui Maestru / Master Mason Chain Collar

IV. FREEMASON SYMBOLS

1. Master Mason Chain Collar, 1767-1790

L: 6,4 cm; La: 5 cm; Gr: 0,6 cm; G: 26,5 gr; Scarf: L: 83 cm; La: 7,5 cm; D: 7 cm, MNB inv. no. M6068

Chain collar made of brass and a red ribbon bordered in black and medallion in the shape of a Greek cross.

2. Collar with key, second half of the 18th c.

Cheia: L: 6,2 cm; La: 2,2 cm; Ribbon: L: 81 cm; La: 3,8 cm; D: 9 cm, MNB inv. no. M6074

Collar with blue ribbon and medallion in the shape of a key.

3. Collar, second half of the 18th c.

Medallion: L: 8,6 cm; La: 8,6 cm; La: 3 cm; D: 9,5 cm; Ribbon: L: 71 cm, MNB inv. no. M6079

Collar with blue ribbon and medallion in the shape of a key fixed in a cross with a wooden rod with metal edges (the left one missing).

4. Star shaped medallion and Ribbon, second half of the 18th c.

Î: 8,4 cm; D: 4,6 cm, Ribbon: L: 108 cm; La: 3,5 cm, MNB inv. no. M6087 and M6089



IV/2. Colan cu cheie / Collar with key



IV/3. Colan al Economului /
Collar



IV/4. Medalion în formă de stea și panglică /
Star shaped medallion and Ribbon



IV/5. Șorț de companion / Companion Apron

Î: 8,4 cm; D: 4,6 cm, panglica: L: 108 cm; La: 3,5 cm,
MNB nr. inv. M6087 și M6089

Medalion în formă de stea cu cinci colțuri, surmontată de
o coroană austriacă. Colțurile stelei sunt delimitate de brațele
deschise a cinci compasuri; central este reprezentat soarele.

5. Șorț de companion, a doua jum. a sec. al XVIII-lea
L: 41,5; La max.: 36,5 cm, MNB nr. inv. M6127

6. Cheie, a doua jum. a sec. al XVIII-lea
L: 7,8 cm; La: 2,7 cm, MNB nr. inv. M6002

Însemn masonic confecționat din os, reprezentând o
cheie cu floarea în formă de triunghi echilateral.

7. Mistrie cu cocardă, a doua jum. a sec. al XVIII-lea
L: 4,4 cm; La: 2,5 cm; panglica: L: 9 cm; La: 1,5 cm, MNB
nr. inv. M6015

8. Compas, a doua jum. a sec. al XVIII-lea
L: 4,2 cm; La: 0,4 cm, MNB nr. inv. M6050

Medallion in the shape of a five pointed star, surmounted
by an Austrian crown with a ring attached.

5. Companion Apron, second half of the 18th c.
L: 41,5; La max.: 36,5 cm, MNB inv. no. M6127

6. Key, second half of the 18th c.
L: 7,8 cm; La: 2,7 cm, MNB inv. no. M6002
Masonic symbol made of bone, representing a key with
triangular bow and a ring on the top.

7. Trowel with cockade, second half of the 18th c.
L: 4,4 cm; La: 2,5 cm; Ribbon: L: 9 cm; La: 1,5 cm, MNB inv.
no. M6015
Masonic symbol in the shape of a triangular trowel with a
round handle and a ring.

8. Compasses, second half of the 18th c.
L: 4,2 cm; La: 0,4 cm, MNB inv. no. M6050

V. VASE DIN COSITOR ȘI CUPRU

1. **Flacon**, Atelier transilvănean, înc. sec. al XVIII-lea
Î: 17,6 cm; Dg: 6,4 cm; Db: 7,3 cm, MNB nr. inv. M167
2. **Cană cu capac**, Atelier transilvănean, 1733
Î: 20,5 cm; Dg: 10,3 cm; Db: 15 cm, MNB nr. inv. M200
3. **Cană cu capac**, Atelier transilvănean, 1748
Î: 20 cm; Dg: 8 cm; Db: 12,5 cm, MNB nr. inv. M 159
4. **Supieră**, Atelier transilvănean, sec. al XVIII-lea
Î: 13,5 cm; Dg: 21,5 X 17,2 cm; Db: 18 X 14 cm, MNB nr. inv. M321
5. **Cafetieră**, Atelier transilvănean, sec. al XVIII-lea
Î: 16,5cm; Dbuzei: 6,7cm; Dbazei: 7,8cm, MNB nr. inv. M2698



V/2. Cană cu capac / Lidded Flagon

V. TIN AND COPPER VESSELS

1. **Flagon**, Transylvanian workshop, 18th c.
H: 17.6 cm, D: 6.4x7.3cm, MNB inv. no. M167
2. **Lidded Flagon**, Transylvanian workshop, 1733
H: 20.5 cm; D: 10.3 cm; Db: 15 cm, dated 1733, MNB inv. no. M200
3. **Lidded Flagon**, Transylvanian workshop, 1748
H: 20 cm; D: 8 x 12.5cm, dated 1748, MNB inv. no. M 159
4. **Soup bowl**, Transylvanian workshop, 18th c.
H: 13.5cm; D: 21.5 x 17.2cm, 18 x 14cm, MNB inv. no. M321
5. **Coffee pot**, Transylvanian workshop, 18th c.
H: 16.5 cm; D: 1.6 cm, 7.8 cm, MNB inv. no. M2698



V/5. Cafetieră / Coffee pot

6. **Farfurie**, Atelier transilvănean, sec. al XVIII-lea
Î: 3,7 cm; Dg: 28,1 cm; Db: 18 cm, MNB nr. inv. M259
7. **Castron**, Atelier transilvănean, sec. al XVIII-lea
Î: 3,7 cm; Dg: 15,5 cm; Db: 9,6 cm, MNB nr. inv. M335
8. **Tigaie-trepied**, Atelier transilvănean, sf. sec. al XVIII-lea-înc. sec. al XIX-lea
Î: 8cm; Dbuzei: 13,5cm; Dbazei: 11,7cm, MNB nr. inv. M645
9. **Tavă**, Atelier transilvănean, sf. sec. al XVIII-lea-înc. sec. al XIX-lea
Î: 6cm; DL: 15,2cm; DLA: 20,1cm, MNB nr. inv. M443

6. **Plate**, Transylvanian workshop, 18th c.
H: 3.7cm, D: 28.5 x 18 cm, MNB inv. no. M259
7. **Bowl**, Transylvanian workshop, 18th c.
H: 3.7 cm; D: 15.55 cm, 9.6 cm, MNB inv. no. M335
8. **Tripod pan**, Transylvanian workshop, end 18th-early 19th c.
H: 8 cm; D: 13.5 x 11.5cm, MNB inv. no. M645
9. **Tray**, Transylvanian workshop, end 18th-early 19th c.
H: 6 cm; D: 15.2 cm x 20.1 cm, MNB inv. no. M443



V/8. Tigaie-trepied / Tripod pan



V/9. Tavă / Tray

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Arries, Philip, Duby, Georges (coord.), *Istoria vieții private*, București, 1995.
- Arz von Straussenburg, Albert, *Siebenbürgisch-sächsisches Wappenbuch*, Band II, L-Z (tiposcript) Biblioteca Brukenthal.
- Avram, Alexandru, *Contribuții la studiul decorației interioare a palatului Brukenthal din Sibiu*, în *Ars Transsilvaniae*, V, 1995, pp. 147-167.
- Binder, Rudolf, *Considerații istorice asupra cercetărilor mineralogice transilvănene în sec. XVIII și XIX pe baza colecției de minerale a lui Brukenthal, Sibiu*, în *Muzeul Brukenthal. Studii și comunicări*, nr. 11, 1958.
- ***, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oestereich*, Wien, 1856-1891, VII 79, nr. 23
- Bielz, Julius, *Familia pictorilor Neuhauser*, în *Studii și cercetări de istoria artei*, București, 1956.
- Bielz, Julius, *Kunstschler Johann Bauerfeind und seine Arbeiten*, în *Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum*, VII, Sibiu, 1938, pp. 19-25.
- Biró, József, *A zsidói kastely*, Budapesta, 1942.
- Bozac, Ileana, Pavel, Teodor, *Călătoria împăratului Iosif al II-lea în Transilvania la 1773 / Die Reise Kaisers Josephs II. Durch Siebenbürgen im Jahre 1773*, Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, Cluj Napoca / Klausenburg, 2006.
- Butoescu, Elena, *Eighteenth-Century Garden Manuals: Old Practice, New Professions*, în *De Gruyter Open*, 10.1515/rjes-2016-0010, at <https://www.degruyter.com/downloadpdf/j/rjes.2016.13.issue-1/rjes-2016-0010/rjes-2016-0010.pdf>
- Buzási, Enikő, *A barátság motívum térhédétása a 18. Századi magyar portréfestében*, în *Különlenyomat a Művészett Értésítő*, 4, 1984.
- Cernovodeanu, P., Edroiu, N., Bălan, C. (coordonatori), *România între Europa clasică și Europa Luminilor*, în *Istoria românilor*, vol. VI, București, 2002.
- Chifor, Agata, *Palatul episcopal baroc din Oradea*, în Porumb Marius, Chiriac Aurel (coord.), *Artă românească, artă europeană. Centenar Virgil Vătășianu*. Oradea, 2002.
- Chiorean, Ioan, *Politica școlară a Curții de la Viena în Transilvania în epoca iluminismului*, în *Studia Universitatis Petru Maior, Historia*, nr. 6, 2006, at www.upm.ro/facultati_departamente/stiinte_litere/conferinte/.../ChioreanIoan.pdf
- Daneș, Mariana, Eppel, M., *Obiecte, decorații și însemne masonice din Transilvania sec. XVIII-XX. Colecția Muzeului Național Brukenthal, Sibiu*, în T. Sălăgean, M. Eppel (ed.), *Masoneria în Transilvania. Repere istorice*, ed. a II-a, Cluj-Napoca, 2009.
- Dâmboiu, Daniela, *Domestica und Pretiosen. Inventarul din 1803 al Palatului Brukenthal*, în Dâmboiu, Daniela, Mesea, Iulia, *Samuel von Brukenthal. Modell Aufklärung*, Sibiu, 2007.
- Drăgoi, Livia, *Franz Anton Bergmann*, în *Ars Transsilvaniae*, Tom V, București, 1995, pp.167-176.
- Feyer, Cornelia, *Grădinile lui Brukenthal*, Sibiu, Bonn, 2008.
- Fleming, William, *Arte și idei*, București 1983.
- Garas, Klára, *Magyarország festészet a XVIII. Században*, Budapest, 1955.
- Geisler, Adam Friedrich, *Horja und Klotska Oberhaupt und Rathgeber der Aufrührer in Siebenbürgen: Eine physiognomische Skizze, historisch und charakteristisch behandelt; nebst der Geschichte dieses Aufruhrs; Ein Beitrag zur Menschenkunde und Geschichte der Unmenschheit im 18ten Jahrhundert des Jahres 1784*, Karlsburg, 1785.
- Ghișe, Dumitru, Teodor, P., *Fragmentarium iluminist*, Cluj, 1972.
- Göllner, Carl, Stănescu, Heinz, *Aufklärung-Schrifttum der Siebenbürger Sachsen und Banater Schwaben*, Bukarest, 1974, pp. 286-299.
- Göllner, Karl, *Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Româniens*, București, 1979.
- Gudor, Botond, *Péter Bod (1712-1769) și începutul științelor auxiliare în Transilvania preiluministă*, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 12/I, 2008, pp. 94-105.
- Gündisch, Konrad, *Daniel Neugeboren*, în *Neue Deutsche Biographie* 19, 1999, at <https://www.deutsche-biographie.de/gnd138222223.html#ndbcontent>
- Heidendorf, Michael Conrad von, *Eine Selbstbiographie*, mitgetheilt von Dr. Rudolf Theil, în *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, Hermannstadt (in Commission bei Franz Michaelis) 18/1, 1883, 18/2, 1884.
- Hitchins, K., *L'idée de nation chez les Roumains de Transylvanie 1691-1849*, București, 1987.
- ***, *Hof und Staats- Schematismus des österreichisches Kaiserthums*, Wien, 1835, at https://archive.org/details/bub_gb_icAbAQAAMAAJ
- Ionescu, Adrian Silvan, *Artă și document*, București, 1989.

- Ittu, Gudrun-Liane, Întâlnirile lui Michael von Heydendorff sen. (1730-1821) cu suveranii habsburgi 1773,1783, 1786 și 1817, în *Brukenthal. Acta Musei*, 5.1, Sibiu, 2010, pp. 191–202.
- Ittu, Gudrun-Liane, *Volksaufklärung in Siebenbürgen im 18. Jahrhundert*, in *Die Entdeckung von Volk, Erziehung und Ökonomie im europäischen Netzwerk der Aufklärung* (Hg. Hanno Schmitt, Holger Böning, Werner Greiling, Reinhard Siegert), edition lumière, Bremen 2011, pp. 115–136.
- Klein, Conrad, *Biedermeierliche Stadtansichten und Trachtenbilder. Zum Wirken des Kronstädter Zeichenlehrers Georg Gottlieb Schnell*, în *Forschungen für Volks- und Landeskunde*, 49, 2006, pp. 89-90.
- Köber, Berthold, *Kirche und Schule bei den Siebenbürger Sachsen [Biserică și școală la sașii transilvăneni]*, în *Beiträge zur siebenbürgischen Schulgeschichte [Contribuții la istoria învățământului din Transilvania]* (editor Walter König), Köln/Weimar/Wien, 1996.
- Koller, Manfred, *Die Brüder Strudel*, Wien 1993.
- Kazinczy, Fr., *Erdélyi levelek*, Budapesta, 1880.
- Kudrna, Leopold, Digby Smith, *A biographical dictionary of all Austrian Generals in the French Revolutionary and Napoleonic Wars, 1792-1815*, H60 at <http://www.napoleon-series.org/research/biographies/Austria/AustrianGenerals/H60>
- Kutschera, Rolf, *Guvernatorii Transilvaniei 1691–1774*, Universitatea Regele Ferdinand I, Cluj-Sibiu, 1943 [Sibiu].
- Lohmeyer, K., *Weinrauch, Johann Caspar*, în *Allgemeine Deutsche Biographie* 41, 1896, at: <https://www.deutsche-biographie.de/gnd132366304.html#adbcontent>
- Lungu, Cornel, Popa, Liliana, (editori), *Hermannstadt im Jahre 1790/ Sibiu în anul 1790*, Sibiu, 2015.
- Maria Theresia und ihre Zeit. Zur 200 Wiederkehr des Todestages*. Ausstellung 13 Mai bis 26 Oktober 1980, Wien, Schloss Schönbrunn, 1980.
- Mârza, Iacob, *Cohesion and Modernization in Habsburg Transylvania: the Schools of Blaj in the 18th Century*, în Stanciu, Laura, Popa-Gorjanu Cosmin, *Transylvania in the Eighteenth Century. Aspects of Regional Identity*, Cluj-Napoca, 2013.
- Mesea, Lulia, *Die Anfänge der Landschaftsmalerei in Siebenbürgen am Ende des 18. und Anfang des 19. Jahrhunderts*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, nr. 49, 2006.
- Mesea, Lulia, *A Concise History of the Brukenthal Family. Portraits of the Past*, în *Samuel von Brukenthal – Modell Aufklärung*, Sibiu, 2006.
- Mesea, Lulia, *Document și sensibilitate. Transilvania secolului al XIX-lea în reprezentări de pictură și grafică din colecția Muzeului Brukenthal*, în *Transilvania*, anul XXXIII, nr. 5, 2004.
- Mesea, Lulia, *Muzeul Brukenthal. Modelul inițial și devenirea sa*, în *Analele Banatului*, Artă, serie nouă, vol. IV, Timișoara, 2000, pp. 393-412.
- Mesea, Lulia, *Peisagiști din sudul Transilvaniei între tradițional și modern / sfârșitul secolului al XVIII-lea – mijlocul secolului al XX-lea*, Sibiu, 2011.
- Miklos, Kazmer, *Carpathian Minerals in the Eighteenth-Century Woodwardian Collection at Cambridge*, în *Journal of the History of Collections* 10, no. 2, 1998, pp.159-168 at http://kazmer.web.elte.hu/pubs/Kazmer_1998_Woodwardian_Coll_HisColl.pdf
- Mircea, Gabriela, *The Typography of Blaj (1747–1830), a cohesive factor of Transylvanian Romanian Identity. Printing products and people in 1777*, în Stanciu, Laura, Popa-Gorjanu Cosmin, *Transylvania in the Eighteenth Century. Aspects of Regional Identity*, Cluj-Napoca, 2013.
- Mureșan, Valentin, *Portrețiști ai Barocului german și austriac în colecția Galeriei Brukenthal*, în *Anuar. Muzeul Brukenthal* (Sibiu) I, 1987.
- Mureșan, Valentin, *Samuel von Brukenthal, câteva ipostaze portretistice*, în *Cumidava*, XXV, Brașov, 2002.
- Neumann, Victor, *Tentația lui homo europaeus, Geneza spiritului modern în Europa centrală și de sud-est*, București, 1991.
- Neumann, Victor, *Transylvanian Enlightenment, European Influences and Local Intellectual Ambitions*, în Stanciu, Laura, Popa-Gorjanu, Cosmin, *Transylvania in the Eighteenth Century. Aspects of Regional Identity*, Cluj-Napoca, 2013.
- Ordeanu, Maria, *Catalogul portretelor familiei de Habsburg din colecția Muzeului Național Brukenthal*, în Sonoc, Alexandru (coordonator), *Efigii imperiale habsburgice din Sibiu*, Sibiu 2011, pp. 75-97.
- Ordeanu, Maria, *Samuel Hahnemann: Sieben Vierteljahre in Hermannstadt (1777-1779)*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, vol. 49, 2006, pp. 143-159.
- Pop, Ioan Aurel, Nagler Thomas, Magyari Andras (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. III, Cluj-Napoca, 2006 .
- Popa, Liliana, *Oameni și cărți în Sibiu de altădată*, Sibiu, 2010.
- Popescu, Elena, *Franz Neuhauser cel Tânăr – inedit*, în *Sub zodia Vătășianu, Studii de istoria artei*, Cluj-Napoca, 2002.
- Popescu, Elena, *Interferențe stilistice europene în pictura transilvăneană*, în Porumb Marius, Chiriac Aurel (coord.), *Artă românească, artă*

- europăeană. *Centenar Virgil Vătășianu*. Oradea, 2002.
- Popescu, Elena, *Johann Martin Stock 1742-1800. Repräsentant al barocului transilvănean în colecții europene*, Sibiu, 2000.
- Popescu, Elena, *Portrete ale familiei Brukenthal din secolul al XVIII-lea aflate în colecții muzeale*, în *Samuel von Brukenthal – Modell Aufklärung*, Sibiu, 2007.
- Popica, Radu, *Portretele patriciatului săsesc din Brașov. Un capitol de artă transilvăneană / Bildnisse sächsischer Patrizier aus Kronstadt. Ein Kapitel siebenbürgischer Kunst*, Brașov, 2013.
- Porumb, Marius, *Catedrala Sfânta Treime din Blaj la 1751*, în *Acta Musei Napocensis*. Istorie, 32, II, 1992.
- Porumb, Marius, *Pictura românească din Transilvania (sec.XIV-XVII)*, I, Cluj-Napoca 1981.
- Sabău, Nicolae, *Arta cultă în Transilvania în secolul al XVIII-lea, impactul politic și ideologic*, în *Anuarul de Istoria Artei*, 1989.
- Sabău, Nicolae, *Metamorfoze ale barocului transilvan*, vol. 1-2, Pictura, Cluj-Napoca, 2002-2005.
- Sachelarie, Ovid, Stoicescu, Nicolae (coord.), *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, București, 1988.
- Sălăgean, Tudor, Eppel, Marius (coord.), *Masoneria în Transilvania. Repere istorice*, Cluj-Napoca, 2009.
- Sălăgean, Tudor, *Repere pentru o istorie a francmasoneriei în Transilvania, în epoca modernă*, în *Țara Bârsei*, 2010.
- Schaser, Angelika, *Reformele iosefine în Transilvania și urmările lor în viața socială*, Sibiu, 2000.
- Schindler Otto G., în *Divadelni Encyclopedie /Enciclopedia cehă de teatrul* at https://translate.google.ro/translate?hl=ro&sl=cs&u=http://encyklopedie.idu.cz/index.php/Seipp,_Christoph_Ludwig&prev=search
- Schuller, Georg Adolf, *Samuel von Brukenthal*, vol. I-II, 1967.
- Sedler, Irmgard, *Standesgewand–Nationalkostüm–Modetracht. Der Kleiderwandel im siebenbürgischen Hermannstadt im 18. und frühen 19. Jahrhundert zwischen ständisch-nationaler Emblemik und nationsübergreifender bürgerlicher Modekleidung*, în: *Provinz als Denk- und Lebensform. Der Donau-Karpatenraum im langen 19. Jahrhundert*, (Ed. Harald Heppner, Mira Miladinović), Peter Lang Edition, 2015, pp. 25–64.
- Sigerus, Emil, *Hermannstädter Heimatmaler*, în SVB, an 59 (1936), nr. 1–2.
- Sigerus, Emil, *Alte Glückwunschkbilder*, în *Ostland*, III. Jahrgang, erstes Oktoberheft 1920, pp. 19-22.
- Sigerus, Emil, *Chronik der Stadt Hermannstadt*, 1930.
- Sonoc, Alexandru Gh., Popa, Andrei, *Some paintings from the collection of the Brukenthal National Museum of Sibiu and their relation with two Habsburg coronation medals*, în *Acta Musei Napocensis*, series Historica, 52/2 (2015), pp. 107-132.
- Stanciu, Laura, *Iluminism central-european. Școala Ardeleană (1700-1825)*, Cluj-Napoca, 2010.
- Stanciu, Laura, Popa-Gorjanu, Cosmin (Editors), *Transylvania in the Eighteenth Century. Aspects of Regional Identity*, Cluj-Napoca, 2013.
- Teodor, Popiliu, *Două biblioteci particulare românești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, II, București, 1957.
- Teodor, Pompiliu, *Sub semnul Luminilor. Samuil Micu*, Cluj-Napoca, 2000.
- Trausch, Joseph, *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literarische Denk-blätter der Siebenbürger Deutschen*, 1795–1871, Kronstadt, 1876.
- Țoca, Mircea, *Clujul baroc*, Cluj, 1983.
- Vlaicu, Monica, Gündisch, Konrad (Editori), *Der Nachlass Samuel von Brukenthals. Einblicke in Haushalt und Lebenswelt eines siebenbürgischen Gouverneurs der Barockzeit*, Hermannstadt/ Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde Heidelberg, 2007.
- Zintz, Maria, *Programe iconografice în bisericile românești din Țara Făgărașului pictate de Pantelimon Zugravul*, în Marius Porumb, Aurel Chiriac (coordonatori), *Artă românească, artă europeană. Centenar Virgil Vătășianu*, Oradea, 2002.

ABREVIERI / ABBREVIATIONS

BG / Biserica din Groapă, Sibiu / Church in the Pit

BJM / Biblioteca Județeană Mureș-Biblioteca Teleki / County Library Mureș - Teleki Library

GNM / Galeria Națională Maghiară, Budapesta / Hungarian National Gallery

MA Brașov / Muzeul de Artă Brașov / Brașov Art Museum

MAC / Muzeul de Artă din Cluj / Cluj Art Museum

MNB / Muzeul Național Brukenthal / Brukenthal National Museum